150

ЗБІРНИК ТЕЗ

Українські та інослов'янські лінгвістичні студії в історичному аспекті: від витоків до сьогодення

Міжнародна наукова конференція, приурочена до 150-річчя Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

23-24 жовтня 2025 року

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича
Інститут мовознавства імені О.О. Потебні НАН України
Інститут східнослов'янської філології Яґеллонського університету
Інститут неофілології Університету імені Комісії національної освіти
Інститут східноєвропейських студій філософського факультету
Карлового університету
Інститут україністики філософського факультету
Пряшівського університету
Відділення східнослов'янських мов і літератур факультету
гуманітарних і суспільствознавчих наук Загребського університету

«Українські та інослов'янські лінгвістичні студії в історичному аспекті: від витоків до сьогодення»

Міжнародна наукова конференція, приурочена
до 150-річчя Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Збірник тез

Чернівці
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
2026

УДК 811.161.2+811.16
У 45

Рецензенти:

Сажина А. В., кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Шатілова Н. О., кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

У 45 **Українські** та інослов'янські лінгвістичні студії в історичному аспекті: від витоків до сьогодення: збірник тез доповідей Міжнародної наукової конференції (Чернівці, 23-24 жовтня 2025 року). Чернівці : Чернівец. нац. ун-т. ім. Ю. Федьковича, 2026. 180 с.

ISBN 978-617-8703-89-9

Збірник тез висвітлює результати Міжнародної наукової конференції, приуроченої до 150-річчя Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

У виданні представлено результати сучасних мовознавчих та лінгводидактичних розвідок, об'єднаних актуальною проблематикою функціонування української мови в синхронії та діахронії. Охоплено коло питань, що стосуються соціолінгвістичних та ідентифікаційних процесів, історії та генези мови, ономастики та номінації, діалектології та славістики, лінгвопоетики та аналізу тексту, граматики, синтаксису та перекладознавства, лінгводидактики та комунікації.

Збірник розрахований на науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів та всіх, хто цікавиться динамічними процесами в сучасній українській мові та культурі.

УДК 811.161.2+811.16

ISBN 978-617-8703-89-9 © Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2026

ЗМІСТ

Андрієнко Л. Актуальні проблеми української соціолінгвістики в констексті деколонізації 6

Балагур Д., Колесник Н. Еволюція принципів номінації українських кінофільмів упродовж другої половини XX - перших десятиліть XXI століття 12

Боднар Ю., Бичкова Т. Лінгвістичний аналіз державних гімнів України та Польщі: зіставний аспект 17

Бунчук Б. Версифікаційне шліфування віршованих творів: Леся Українки 20

Веренчанська О., Івасюта М. Національна специфіка функціонування рослинних символів у поетичних текстах Миколи Вінграновського 25

Вітрук Н. Історія появи та поширення номінативних речень в українській мові 31

Гажук-Котик Л. Діалектна специфіка фраземіки українських говірок Північної Буковини 35

Галас А. Південнослов'янізми в закарпатській говірці села Довге (за матеріалами Василя Німчука)..... 39

Гебеш А., Колесник Н. Мовна креативність школярів як відображення динамічних процесів у сучасній українській мові..... 47

Гордаш А., Колесник Н. Вплив медіа та інтернет-культури на формування учнівських прізвиськ 51

Даскалюк О. Аналіз спонукальних інтенцій чужинців у «Солодкій Дарусі» Марії Матіос (українсько-хорватські паралелі) 54

Добосевич У. Середньоукраїнський період в історії становлення літературно-писемної мови: динаміка, тенденції, результати 63

Івасюта М., Артеменко Г. Слов'янські мови як ілюстративний матеріал для репрезентації фонетичних процесів у сучасних підручниках зі «Вступу до мовознавства» 67

Кирилюк С. Екранізації повісті О. Кобилянської «Земля» та роману В. Реймонта «Селяни»: особливості художньої кіномови 73

Кифорак А.–І., Бичкова Т. Структурна модифікація біблійних висловів (на матеріалі творів В. Шкляра) 79

Колесник Н. Становлення та розвиток філологічних студій у Чернівецькому університеті австрійського періоду 84

Кульбабська О. Модифікації складносурядних речень у паралельних українських перекладах першотексту 90

Кутня Г. Складнопідрядні речення в синтаксичній спадщині Івана Чередниченка: актуальність сучасного наукового прочитання 96

Кухарчишин М., Чучвара А., Щепанська Х. Лінгвориторичний аналіз публічного виступу на заняттях з української мови за професійним спрямуванням 101

Лукащук М. Використання паралельних корпусів у навчанні української мови та перекладі 107

Матвеєва Н. Трансформації мовної поведінки та мовної свідомости українців, що змінили своє місце проживання у зв'язку з повномасштабною війною 112

Михальчук О. Динаміка топонімійної системи в контексті суспільно-політичних змін 116

Пелехата О. Українська мова в групі осіб польського походження (мовні біографії: приклад старшого покоління) 121

Попович Н. Вираження кількості засобами української мови (на матеріалі поезії Бориса Бунчука) 125

Порощук Н., Колесник Н. Роль медіаграмотності у формуванні мовної компетентності та критичного мислення в сучасній освіті 130

Процик І. Сучасні тенденції розвитку української футбольної лексики 133

Редьква Я., Пастух Д. Національна стандартизація ойконімів України: еволюція унормування та сучасні виклики в умовах декомунізації 139

Романюк І., Івасюта М. Значення лінгвістичної казки для розвитку критичного мислення учнів 145

Савечко Ю., Артеменко Г. Лінгвокультурні особливості колоронімів у семантиці українських фразеологізмів 149

Сливчук І., Бичкова Т. Методичні засади формування історико-лінгвістичної компетентності учнів ЗЗСО 154

Стрілець І. Морально-ціннісні орієнтири в комунікативній дидактиці на прикладі української казки з Чернігівщини «Кирило Кожум'яка» як зразок навчальних практик для студентів гуманітарного спрямування 158

Філіпчук М. Концептуалізація мовних одиниць у мовній картині світу 164

Хланьова Т. Трансформація національної ідентичності української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині 167

Христова-Шомова И. Названията на цветовете в славянските езици – история и типология 172

УДК 811.161.2’272(043.2)

Лілія АНДРІЄНКО,
кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу мов України Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, м. Київ;
*ORCID: https://orcid.org/*0000-0002-5113-6966

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІОЛІНГВІСТИКИ В КОНСТЕКСТІ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ

Роль і місце соціолінгвістики як комплексної дисципліни, що виникла на перетині окремих суспільно-гуманітарних студій, важко переоцінити. Адже предметне поле соціолінгвістичних досліджень охоплює коло питань, тематика яких ніколи не втрачає актуальності, а з розвитком науки, із накопиченням емпіричного матеріалу, вдосконаленням методологічного інструментарію, зрештою, у зв’язку з динамікою суспільно-політичних процесів, вимагає нових формулювань і критичного дистанційного осмислення.

Українська соціолінгвістика тільки набирає висоту. Ідеться передусім про важливість розрізнення понять: українська радянська соціолінгвістика і українська соціолінгвістика, між якими існує зв’язок і протиставлення водночас.

Як відомо, жодна із філологічних дисциплін в Україні не уникла тиску тоталітарної системи, впливу її неоімперської ідеології. Що ж до соціолінгвістики, то їй просто було відмовлено у праві мати свій шлях розвитку, який не узгоджувався з лінією комуністичної партії чи не взорувався на ідеї «старшого брата». На превеликий жаль, зусилля багатьох талановитих учених, які працювали в таких умовах, були змарновані. Особливо це позначилося

на тих напрямах, які впливали (чи могли вплинути) на формування української національної ідентичності, мовної свідомості, визначали місце українства на мовній і культурній мапі світу.

Тож критичне осмислення цих праць, а не відкидання, ігнорування, − один із перших кроків, що його варто зробити в руслі постколоніальних студій. Дослідження мовних ідеологем зазначеного періоду як форми імперського неоколоніалізму дає можливість узяти участь у своєрідній полеміці, у якій крок за кроком з'ясовуватимемо, як мова стає інструментом культурного, ідеологічного чи релігійного домінування й впливає на формування суспільної ієрархії, що має своїм наслідком маргіналізацію корінного населення держави.

Окремі аспекти цієї проблематики докладно висвітлені в працях українських мовознавців [5], описані в науково-популярній літературі [4], однак потребують більш глибокого й усебічного аналізу.

З огляду на це перед українською соціолінгвістикою постає низка актуальних завдань, центральним із яких є деконструкція імперських міфів, що на певних історичних етапах відігравали визначальну роль у формуванні суспільної свідомості *homo sovieticus,* тиражувалися й транслювалися всьому світові [8].

Ось деякі з них:

1. Україна − багатонаціональна або поліетнічна держава. Звісно, ця теза є хибною. Україна є національною моноетнічною державою із єдиним етнополітичним ядром, і в цьому вона багато в чому є схожою до більшості моноетнічних держав Східної та Західної Європи. Упродовж останніх 120 років на території сучасної України 3/4 населення майже завжди становили власне українці. За результатами Всеукраїнського перепису 2001 року етнічні українці в Україні становили **77,8% її населення.**

Відтак ідеологема про поліетнічність і полікультурність висновує тезу про *багатомовність* як невід'ємний атрибут мовної ситуації в Україні та необхідність другої мови міжнаціонального спілкування, а саме російської.

2. Виділення квазікатегорії «російськомовне населення», «російськомовність» якого потребує захисту на державному рівні. Ця хибна настанова виправдовує українсько-російський білінгвізм як об'єктивну характеристику мовної ситуації в Україні. «Проблема двомовності не лише складна, багатошарова і поліаспектна – вона і національно і соціально дражлива», − слушно зазначає Я. Радевич-Винницький [9, с. 8], оскільки акумулює в собі низку нерозв'язаних проблем соціолінгвістичного характеру, що потребують від науковців значних зусиль для об'єктивного опису та аналізу ситуації, що має тривалу історію [9, с. 32-63]. Неупереджений соціолінгвістичний аналіз показує, що більша частина «російськомовного населення» є етнічними українцями або представниками інших етносів, багато з яких без труднощів опанували українську мову, а своє майбутнє та майбутнє своїх дітей пов'язують з державою Україна.

3. Наголошування на особливому статусі російської мови. Однак упродовж короткого часу, на наших очах, цей статус різко змінювався від мови міжнаціонального спілкування до мови національної меншини чи «меншинної» мови.

Саме міф про загроженість, «меншинність» російської мови став підґрунтям для законотворчих маніпуляцій, що, своєю чергою, призвело до прийняття 3 липня 2012 року одіозного Закону «Про засади державної мовної політики» (неофіційні назви «Закон Колесніченка-Ківалова», «Мовний закон Ко-Кі») [2].

У частині 2-ій статті 7-ої цього закону серед 18 регіональних мов або мов меншин була зазначена російська. Хоча об'єктивно в загрозливій ситуації перебувають лише

караїмська, кримчацька, кримськотатарська мови. Така підміна понять, звісно ж, була невипадковою і свідомо націленою на те, аби розширити функціональні можливості російської мови, плавно перевести представників національних меншин у поле російської мови.

У традиціях радянських маніпулятивних технологій за позірно ліберальними підходами та гарантіями забезпечувати «гармонійний розвиток» усіх мов та вільний вибір мови спілкування приховувався намір на поступове витіснення національних мов з ужитку, заміщення їх російською як мовою міжнаціонального спілкування.

Демонтаж згаданих вище міфологем невіддільний від проблем упорядкування соціолінгвістичної терміносистеми і якомога повнішого відображення соціолінгвістичної лексики в спеціалізованих соціолінгвістичних енциклопедіях і словниках [7]. Адже термінологія, релевантна об'єктові вивчення та культурно-історичному контексту надалі адекватно відображатиметься в юридичному дискурсі, зокрема в законах, які регулюють мовно-правові норми.

Перекладність терміна з української мови на іншу іноземну мову чи з іноземної на українську мову повинна забезпечувати відповідність реаліям і ціннісним настановам [1].

Найбільш резонансним у практиці мовного законодавства незалежної України був прецедент некоректного перекладу термінів «Європейської хартії регіональних або міноритарних мов» (далі − Хартія): *регіональна мова*, *мова меншини* чи *меншинна мова*, *міноритарна мова*, *загрожена мова*. Зрештою наукова дискусія, спричинена різними версіями перекладу Хартії щодо тлумачення згаданих термінів, певним чином підготувала теоретичний ґрунт для подальшого кваліфікованого лінгвоюридичного супроводу виконання зобов'язань Хартії.

Одним із актуальних напрямів сучасної соціолінгвістики залишається дослідження мовної поведінки українців

діаспори, українців-мігрантів до країн Східної і Західної Європи, а також мовної поведінки і мовного самовизначення внутрішньо переміщених осіб.

У цій царині успішно використовується метод мовних біографій, завдяки якому можна простежити, як людина вивчає, використовує та сприймає різні мови, а також те, як мова відображає життєвий досвід людини, яких культурних трансформацій зазнає сама мова [3; 6].

Зібраний матеріал може бути залучений до вивчення ширшого контексту мовно-інтегративних контактів української мови з мовами європейського ареалу, що згодом допоможе краще зрозуміти закономірності й особливості освоєння новими етномовними групами мовно-культурного простору іншої країни.

У руслі глобалізаційних тенденцій мовні контакти виглядають інакше, ніж це було кілька десятиліть тому, через що контури індивідуальних мовних біографій і мовних спільнот стають більш мінливими й проникними, а мова – відкритішою до запозичень і впливів. Фіксація й опис новітніх запозичень, переважно англізмів, які створюють мовне тло, що вже дістало назву українсько-англійського суржика, є важливими і в соціолінгвістичному вимірі [10].

Термін *деколонізація* усталився й широко використовується в етнополітології, геополітиці і далеко не новий у соціолінгвістичному й соціокультурному дискурсі. У сучасній Україні він набуває все більшого поширення й уживається в різноманітних контекстах: *деколонізація культури*, *деколонізація науки*, *деколонізація мови*, *деколонізація мислення*, *деколонізація мовного ландшафту*, *деколонізація ономастикону* тощо. А йдеться, передусім, про право вибирати свій шлях розвитку, тобто свободу. Зокрема свободу неупередженого наукового поступу, об’єктивного висвітлення актуальних проблем мовного життя України і світу.

Список літератури

1. Ажнюк Б. М. Сучасні тенденції в розвитку слов'янської соціолінгвістичної термінології (статус мов). *Мовознавство*. 2013. № 2–3. С. 163–183.

2. Закон України «Про засади державної мовної політики» [Електронний ресурс]. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 23. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5029-17 (дата звернення: 10.1.2025 р.).

3. Кісс Н. С., Шумицька Г. С. Соціолінгвістичний метод мовної біографії та практика його застосування на Закарпатті. *Соціальне у мові та мова в соціум*і : колективна монографія. Київ : НаУКМА, 2023. С. 83–133.

4. Кузнєцова Є. Мова-меч. Як говорила радянська імперія Київ : Твоя підпільна гуманітарка, 2023. 376 с.

5. Масенко Л. Т. Мова радянського тоталітаризму Київ : ТОВ «Видавництво "КЛІО"», 2017. 240 с.

6. Матвєєва Н. Мовна біографія як джерело опису мовного життя інформанта. *Studia Methodologica*. 2024. № 58. С. 102–111.

7. Мовна політика і мовне планування : енциклопедичний словник / відп. ред. Б. М. Ажнюк ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України. Київ : Академперіодика, 2024. 464 с.

8. Мойсієнко В., Ґетка Й. Спочатку було Слово… Від мовного узусу – до літературної норми (Нарис генези української літературної мови). Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2024. 248 с.

9. Радевич-Винницький Я. К. Двомовність в Україні: теорія, історія, мововживання. Київ ; Дрогобич : Посвіт, 2011. 592 с.

10.Словник новітніх англізмів / укл.: Л. Белей, А. Гончаренко, М. Ківу, І. Олександрук. Київ : Наук. думка, 2022. 320 с.

УДК 81'373.2:791.43(477)"195/202"

Дар'я БАЛАГУР,

здобувач магістерського рівня вищої освіти спеціальності «Філологія (українська мова та література)» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;

Наталія КОЛЕСНИК,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;

ORCID:https://orcid.org/0000-0002-4056-6653

ЕВОЛЮЦІЯ ПРИНЦИПІВ НОМІНАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ КІНОФІЛЬМІВ УПРОДОВЖ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XX – ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТЬ XXI СТОЛІТТЯ

Нині у всьому світі кіновиробництво з-поміж інших видів мистецтва, хоч і є його наймолодшим представником, посідає провідне місце за популярністю та прибутковістю. Із плином часу воно активно еволюціонує і розширює межі впливу на реципієнтів. Унаслідок цього, порівняно із минулим століттям, зі щораз більшою динамікою трансформується не лише наповнення кінотворів, а й стрімко видозмінюються їхні номінації.

Мета розвідки **–** розглянути принципи номінації кінострічок другої половини XX – перших десятиліть XXI століття в контексті розвитку національної кіноіндустрії.

Для досягнення мети поставлено такі ***завдання***:

- окреслити поняття «фільмонім»;
- описати контекст створення українських кінофільмів другої половини XX – перших десятиліть XXI століття;
- проаналізувати еволюцію та трансформацію принципів номінації кінострічок цього періоду.

Джерельною базою розвідки є дві частини укладеної власноруч картотеки із назвами українських кінофільмів, кожна з яких фіксує номінації окремого історичного проміжку часу: перша – період другої половини ХХ століття (1964–2000 рр.), друга частина – перші десятиліття ХХІ століття (2001–2024 рр.). Сумарна кількість опрацьованих номінацій кінофільмів – 202 одиниці.

Поява кінематографа стала справжнім проривом, революційним моментом у розвитку людства і попри те, що українці були серед тих, хто одними з перших дав поштовх розвитку світового кіномистецтва, досі не здійснено цілісного аналізу назв українських кінострічок. Отож основним об'єктом нашого дослідження є назви українських кінофільмів, тобто фільмоніми.

Уперше термін «фільмонім» використала дослідниця Є. Книш. У її розумінні «фільмонім – це висловлювання, що репрезентує ситуацію, змодельовану фільмом, її вербально закодованим чином» [7, с. 16]. Іншими номінативними одиницями, що побутують у сучасній ономастиці для називання цього поняття, є *кіноназва*, *кінозаголовок*, *кінореалія*.

У літературознавстві існує думка, що текст визначає контекст, у якому він створений. Справді, будь-які витвори мистецтва (кінофільми та їх назви зокрема) адсорбують ті культурно-історичні умови, за яких вони з'явилися чи які стали поштовхом до їх появи.

Пригадаймо найвизначніші події в Україні другої половини ХХ – перших десятиліть ХХІ століття: післявоєнна відбудова та ідеологічний контроль, період «відлиги», розквіт дисидентського руху, розпад СРСР, становлення української державності, Помаранчева революція (2004) та Революція гідності (2014), повномасштабне вторгнення (2022), а також процеси євроінтеграції. А оскільки початки українського кінематографу

сягають ще ери дозвукових фільмів (1920-30-і роки, період ВУФКУ (Всеукраїнське фотокіноуправління), коли було створено одну з найвідоміших німих стрічок «Земля» Олександра Довженка), то розуміємо, що вітчизняне кіномистецтво може бути дотичним до всіх згаданих вище історичних подій, які певною мірою впливали і на зміст самих фільмів, і на їхні номінації відповідно.

Насамперед звернімо увагу на те, що до 1991 року фільми українських кіностудій творилися переважно російською мовою, тому з 50-х рр. до початку 90-х рр. XX ст. маємо лише до п'ятдесяти українськомовних фільмонімів (решта російськомовні), тоді як у перші десятиліття XXI ст. – більше сотні. Це стосується не лише дубляжу, а й номінації стрічок. Проте справжній розквіт панування державної мови можна помітити лише після 2014 року, коли майже кожен фільм у прокаті вже український, напр.: *«Яремчук: Незрівнянний світ краси» (реж. Артем Григорян, 2024), «Таємний щоденник Симона Петлюри» (реж. Олесь Янчук, 2018), «Поліна і таємниця кіностудії» (реж. Оліас Барко, 2019)* тощо.

Цікавим також є змістове наповнення найменувань кінофільмів: у другій половині XX століття (до проголошення Незалежності України) набула поширення екранізація літературних творів, тому вельми часто назви кінострічок були тотожними оригінальним назвам художніх текстів: *«Тіні забутих предків» (реж. Сергій Параджанов, 1964); «Камінний хрест» (реж. Леонід Осика, 1968); «Наймичка» (реж. Василь Лапокниш, 1963); «Тореадори з Васюківки» (реж. Самарій Зелікін, 1965); «Мина Мазайло» (реж. Сергій Проскурня, 1991); «Наталка Полтавка» (реж. Родіон Юхименко, 1978); «Захар Беркут» (реж. Леонід Осика, 1971); «Назар Стодоля» (реж. Віктор Івченко, 1958).*

Для 90-х рр. ХХ століття, періоду становлення державності України, характерна велика кількість фільмів історичної тематики, подекуди це «прочитуване» в номінації кінострічок: *«Голод 33» (реж. Олесь Янчук, 1991), «Козаки йдуть» (реж. Сергій Омельчук, 1991), «Останній бункер» (реж. Вадим Іллєнко, 1991).* Припускаємо, що попит на минувщину зародився в кінематографі того часу з потреби ще раз нагадати світові й самим собі, продемонструвати, що Україна здолала складний шлях до своєї Незалежності.

Перші десятиліття ХХІ століття внесли корективи і в наповнення фільмів, і в їхні найменування. Значно на це вплинув стрімкий технологічний прогрес, що потягнув за собою і трансформацію мови зокрема. Активно почали з'являтися неологізми, молодь сьогодні завзято вживає сленг, англізми і жаргонізми – усі ці мовні явища відобразилися на еволюції найменувань кінофільмів, напр.: *«Селфі-патІ» (реж. Любомир Левицький, 2016), «Ізі» (реж. Андреа Маньяні, 2017), «Екс» (реж. Сергій Лисенко», 2020), «Любов і Блогери» (реж. Дмитро Голумбевський, 2022).*

У зовсім нових кінороботах, які створені вже під час повномасштабного вторгнення, простежуємо воєнну тематику, зокрема і в номінаціях: *«20 днів у Маріуполі» (реж. Мстислав Чернов, 2023), «Міста та їхні герої» (реж. Ольга Гібелінда, Андрій Литвиненко, 2023), «Буча» (реж. Станіслав Тіунов, 2024), «Да Вінчі» (реж. Володимир Сидько, 2024), «Ізюм. Звільнений» (реж. Дмитро Чорний, 2024), «Ми були рекрутами» (реж. Любомир Левицький, 2024), «Мирні люди» (реж. Оксана Карпович, 2024).*

Аналіз назв українських фільмів другої половини ХХ ст. – першої чверті ХХІ ст. у поєднанні з дослідженням історико-культурного контексту дає можливість стверджувати, що процеси трансформації найменувань мають динамічний характер і детерміновані конкретними істо-

ричними подіями в Україні. Отримані результати свідчать про те, що ключові явища національної та світової історії є суттєвими чинниками формування ідейно-художньої структури мистецького продукту, зокрема їхніх назв.

Список літератури

1. Бучко Д., Ткачова Н. Словник української ономастичної термінології, Ранок – НТ, Харків. 2012.

2. Гаврилюк М., Колесник Н. Назви фільмів як особливий різновид ідеонімів. *Науковий вісник Чернівецького університету* : зб. наук. праць. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2018. Вип. 807. Романо-слов'янський дискурс. С. 41–46.

3. Горшкова В. Є. Назва фільму як невід'ємна частина образу-змісту. Ірпінь : ІГЛУ, 2011. С. 28–37.

4. Зубавіна І. Б. Кінематограф незалежної України: тенденції, фільми, постаті / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. Київ : ФЕНІКС, 2007. С. 464–467.

5. Кінематограф України. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%BA%D1%96%D0%BD%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84 (дата звернення: 21.11.2025)

6. Книш Є. А. Лінгвістичний аналіз найменувань кінофільмів: автореф. дис. … канд. філол. наук : спец. : Одеса, 1992. 17 с.

7. Торчинський М. М. Власні назви телепередач: структура, словотвір, мотивація. *Записки з ономастики* : зб. наук. праць. Одеса, 2015. Вип. 18. С. 669–683.

8. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія. Хмельницький : Авіст, 2008. 548 с.

9. Цілина М. М. Сутність ідеоконцепту в українських радянських фільмонімах золотої колекції вітчизняного кіно. *Вісник Дніпропетровського університету.* Серія: Мовознавство. 2015. Т. 23. Вип. 21(1). С. 83–86.

УДК 811.161.2+ 811.162.1:81.42

Юлія БОДНАР,

магістр спеціальності «Філологія (українська мова та література)» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;

Тетяна БИЧКОВА,

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3060-4150

ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДЕРЖАВНИХ ГІМНІВ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ: ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ

Актуальним у сучасній лінгвістиці є питання про сутність мовних жанрів, а саме їхніх структурних, семантико-змістових, функційних ознак. У такому аспекті варто дослідити державний гімн – «урочистий хоровий музичний твір на слова символічно-програмового змісту, символ держави (поряд із прапором, гербом)» [1, с. 225]. До аналізу залучено державні гімни України («Ще не вмерла України» [3, с. 17], 1863 р.) та Польщі («Mazurek Dąbrowskiego» [4], 1797 р.), адже пісні-славні як мовний жанр недостатньо вивчено.

Лінгвістичний аналіз передбачає виокремлення в тексті одиниць різних рівнів мовної ієрархії. У дослідженні виявлено насамперед основні лексичні та граматичні особливості гімнів, які, на нашу думку, найповніше відображають специфіку цього жанру.

З-поміж спільних лексико-семантичних груп слів привертають нашу увагу абстрактні поняття (*слава, воля, свобода // przemoc, ratowanie, przewód*), які символізують національні цінності, та природні об’єкти (*море,*

степ // morze, ziemia), що уособлюють зв'язок з рідною землею. Ключовим в обох текстах є образ держави, що відображений рядом контекстуальних синонімів (*Україна, сторонка, край // Polska, ojczyzna*).

Основу аналізованих гімнів становить спільнослов'янська лексика, що належить до активного складу мови. У текстах немає слів, обмежених соціальними, професійними чи територіальними чинниками, адже державний гімн має бути зрозумілим і загальноприйнятим для всієї нації.

Більшість іменників у гімнах належить до загальних назв (*браття, бій, дід, тіло // нарóд, ojciec, ojczyzna, morze*). Водночас особливістю обох текстів є топоніми (*Україна, Сян, Дон, Карпати // Polska, Wisła, Warta, Poznań*). Сприяє зв'язності тексту також часте вживання займенників (***наші*** *вороженьки,* ***ми*** *положим, у* ***своїй*** *сторонці // za* ***twoim*** *przewodem, дал* ***нам***, ***my*** *żyjemy*).

Дієслова переважно вжито у дійсному способі, зокрема у формі простого майбутнього часу (*покажем, станем, запанує́м, положим // odbierzemy, złączym się, przejdziem, wrócim się*). За І. Кочан, художні тексти з нагромадженням цих форм трапляються рідко, адже таке вживання «виражає дію, яка має відбуватися або після моменту мовлення, або після дії в минулому чи майбутньому часі, до якої вони відносяться» [2, с. 274]. До того ж чимало таких дієслів ужито в першій особі множини, що духовно об'єднує людей, виражає заклик до спільної боротьби.

Речення в аналізованих гімнах переважно розповідні, неокличні. В обох текстах переважають складні речення: у творі «Ще не вмерла України» – безсполучникові (*Чорне море ще всміхнеться, дід Дніпро зрадіє, Ще у нашій Україні доленька наспіє*), а в славні «Mazurek Dąbrowskiego» – складнопідрядні (*Дал нам przykład Bonaparte, Jak zwyciężać mamy*).

Привертає нашу увагу також перше речення українського (*Ще не вмерла України ні слава, ні воля*) та польського (*Jeszcze Polska nie zginęła, Kiedy my żyjemy*) гімнів. Обидва тексти починаються із заперечення смерті держави, що втілює віру в майбутнє свого народу.

Поширеною стилістичною фігурою в художніх віршованих текстах є інверсія, зокрема в аналізованих гімнах помічаємо постпозицію підмета щодо присудка (*Ще нам, браття молодії*, ***усміхнеться доля***. // ***Дał*** *nam przykład* ***Bonaparte****, Jak zwyciężać mamy*). Такий прийом робить текст емоційно наснаженим, підкреслює урочистість гімну.

Отже, у результаті порівняльного лінгвістичного аналізу лексичного та граматичного рівнів державних гімнів України та Польщі, попри різні національні мовні традиції та історично-культурний контекст, виявлено низку спільних ознак. Обидва тексти репрезентують провідні для своїх націй ідеї свободи, національного єднання, боротьби за незалежність, втілені завдяки своєрідній лексиці та граматичним формам і конструкціям.

Список літератури

1. Ковалів Ю. І. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Том 1. 608 с.
2. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 423 с.
3. Погребенник Ф. Українські пісні-гімни. Київ : Знання, 1992. 64 с.
4. Hymny i pieśni patriotyczne – śpiew. URL: https://zpe.gov.pl/a/hymny-i-piesni-patriotyczne---spiew/D3Xpm98a2 (дата звернення: 15.09.2025).

821.161.2.09-1(092) Леся Українка

Борис БУНЧУК,

доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0302-9875

ВЕРСИФІКАЦІЙНЕ ШЛІФУВАННЯ ВІРШОВАНИХ ТВОРІВ: ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Питання про версифікаційне шліфування творів Лесею Українкою, бодай принагідно, але все ж розглядалося в українському літературознавстві.

Г. Аврахов у відомій монографії «Леся Українка: Проблеми текстології та історії друку (до дванадцятитомного видання творів) щодо поезії «Ра-Мінеїс»» стверджував: «Леся Українка, віддаючи в леґендах повну перевагу шестистоповому дактилю, все ж уникала традиційних іпостас трискладових стоп – хореєм, пеоном першим, а при потребі – укорочувала метроряди до п’яти стоп. Сам факт наявності «порушень» гекзаметричного ладу, як і всякого метра, має служити для текстолога пересторогою можливої похибки, а відтак – пильнішого дослідження в чомусь «непевного» моменту за всіма джерелами, аби встановити, наскільки така підозра є справедливою. При цьому найавторитетнішим джерелом має служити те, що зафіксовує останній етап безсумнівно авторської обробки тексту.

Так, готуючи київське видання «Творів», Леся Українка скорегувала 125-й рядок леґенди «Ра-Менеїс», оскільки у «Відгуках» набув він послідовно анапестичного ладу:

І сіяли рубінові очі змії золотої Уреї.

Поетеса змінила «сіяли» на «сяли», надавши рядкові нової метрико-ритмічної характеристики:

І сяли рубінові очі змії золотої Уреї» [1, с. 89].

У довідковому відділі 5-го тому «Повного академічного зібрання творів Лесі Українки в чотирнадцяти томах» (2021) щодо неопублікованого вірша «Скажи мені, любий, куди мої сльози поділись?» фіксуємо таке: «В автографі є два рівноправні варіанти заключного рядка. Окрім поданого, є ще один: «І висять вгорі наче хмари важкі, нерухмані»? Можливо, авторка роздумувала над тим, аби вкоротити рядок на одну «зайву» стопу, і тоді вкластися в метричну схему п'ятистопного амфібрахія» [3, с. 730].

Укладачі тому пояснюють свій вибір п'ятого рядка поезії «Свята ніч» («Тихі, тихі й спокійні в ту нічку були (автограф і першодрук), а не «Тихі, тихі й спокійні були» (за збіркою «Відгуки» та «На крилах пісень», 1904), «оскільки це відповідає віршованому розміру (чотиристопний анапест з початковим амфімакром» [3, с. 679][1].

Уточнимо, що шліфування відбувалися як на рівні рукопису – і чорнового, і чистового, так і в аспекті рукопис-збірка, нарешті – передруку твору з однієї збірки в іншу (найчастіше у київському виданні книги «На крилах пісень» 1904 року). Шліфування на рівні чорнового автографа можна вважати «швидким»; решта випадків – «повільне» шліфування. Це явище стосувалося як оригінальних творів, так і перекладів. Наведемо приклад «швидкого» шліфування.

В автографі поеми «Віла-посестра» (1898–1901–1914) на початку засвідчено такий фрагмент:

Вілу – білу з поглядом урочим,
обмінявся з нею пірначами,
цілував її в обличчя біле тричі,
стиснув руку і назвав «посестро» [4].

[1] Форма поезії – катрени Ан 4,3,43 і римуванням аВаВ. Третина рядків мають позасхемний наголос на першому складі першої стопи. Чи правильним є підхід укладачів тому? На нашу думку, не зовсім правильний, але показовий. Якщо у «Відгуках» скорочення рядка могло бути виявом редакторської волі В. Сімовича, то у збірці «На крилах пісень» (1904) Леся могла виправити рядок, але вона цього не зробила. Отже, скорочення рядка – таки воля авторки.

Поему Леся написала, наслідуючи, як і М. Старицький у своїх перекладах сербських народних дум, сербську силабічну форму «десятерец» (М. Драй-Хмара, аналізуючи Лесин твір, наводив схему цієї сербської форми: _∪_∪||_∪_∪_∪ [2, с. 177].

Дослідник зазначав, що М. Старицький у своєму перекладі не дотримується обов'язкової цезури після четвертого складу. У М. Старицького формою наслідування є 5-стоповий хорей. Щодо форми Лесиного твору, М. Драй-Хмара зауважував: «З ритмічного боку, «Віла-посестра» цілком скидається на «Сербські народні думи» М. Старицького: і там, і там маємо п'ятистопного хорея» [2, с. 177].

Наведемо ритмічну схему рядків Лесі Українки з цитованого фрагменту:

⊥∪⊥∪||⊥∪∪∪⊥∪
∪∪⊥∪||⊥∪∪∪⊥∪
∪∪⊥∪⊥||∪⊥∪⊥∪⊥∪
⊥∪⊥∪||∪∪⊥∪⊥∪

Перший, другий і четвертий верси мають цезуру після другої стопи і вкладаються в розмір п'ятистопового хорея. Третій рядок має розмір Х6. Вже в автографі Леся, згідно з її безпомильним відчуттям ритму, викреслює слово «тричі», чим позбувається зайвої стопи. Хореїчний рядок стає п'ятистоповим.

Виправлення тексту на рівні «чорновий автограф – чистовий автограф» добре простежити на прикладі вірша «У пустині» (1898). Чорновий автограф розпочинався так:

Сказав Господь: «За те, що ви в пустині
Зневірились в моїй обітниці святій,
Я покараю вас: ніхто з вас не побачить
Обітованої Ізраелю землі» [3, с. 652].

Розмір цих чотирьох рядків: Я5,6,6,6.

Початкові рядки чистового автографа були ритмічно відмінними (перші чотири верси мали будову Я5, лише 5-й – Я6ц):

Сказав Господь: «Мені належить помста!
Той, хто не вірить у дива Господні,
Не вартий бачить їх. Поки не згине
Останній з вас, отруєний зневір'ям,
Не ввійде мій народ в обітованну землю» [4].

Виправлених текстів на рівні автограф-збірка досить багато.

Наведемо приклад такого шліфування у вірші «Зоря поезії. Імпровізація» (1898). Зацитуємо фрагмент з автографа твору:

Ти мене до життя пробудила,
Ти мені очі одкрила,
Я колись нерухома лежала,
Лихом прибитая, мовчки страждала, –
Раптом виросли в мене і сплеснули крила [3, с. 658].

У збірці «Думи і мрії» цей уривок виглядав так:

Ти мене до життя пробудила,
Ти мені очі одкрила,
Раптом виросли в мене і сплеснули крила [3, с.204].

Поетеса позбавилася двох рядків, а з ними – зайвої дієслівної рими.

Виправлення тексту на рівні збірка-збірка, що його зафіксував Г. Аврахов, ми вже спостерігали у вірші «Ра-Менеїс».

Найчастіше «версифікаційне шліфування» відбувалося на рівні автографа й автографа-збірки.

Список літератури

1. Аврахов Г. Г. Леся Українка: проблеми текстології та історії друку (до дванадцятитомного видання творів, 1975-1979). Луцьк: ПВД «Твердиня», 2007. 228 с.

2. Драй-Хмара М. Літературно-наукова спадщина. К.: Наук. думка. 592 с.

3. Українка Леся. Повне академічне зібрання творів: у 14 томах. Том 5. Поетичні твори. Ліро-епічні твори / ред. О. Вісич, С. Кочерга; передм. С. Романов; упоряд., комент. С. Романов, О. Кицан, М. Моклиця та ін. Київ: «Типографія «Від А до Я», 2021. 925 с.

4. Українка Леся. Рукописи. URL: https://lesyaukrainka.com/ua/tvorchist/rukopisi (дата звернення: 24.07.2025).

УДК 81'373.23

Олена ВЕРЕНЧАНСЬКА,

магістр спеціальності «Філологія (українська мова та література)» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;

Марина ІВАСЮТА,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3762-598X;

НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ФУНКЦІОНУВАННЯ РОСЛИННИХ СИМВОЛІВ У ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ МИКОЛИ ВІНГРАНОВСЬКОГО

У сучасних гуманітарних студіях особливої ваги набуває вивчення національного коду через призму символознавства. Вивчення національної специфіки рослинних символів загалом дає змогу розкрити глибинні пласти авторського світобачення, де флористичні образи стають інструментом моделювання національного всесвіту та утвердження тяглості української духовної традиції, а в творчості М. Вінграновського – ще й глибше зрозуміти механізми збереження та оновлення національної ідентичності в умовах тоталітарного тиску (періоду шістдесятництва).

У поетичних текстах М. Вінграновського природа виступає не сталою картиною, а живим організмом, навіть олюдненим, переданим через асоціативне бачення і глибоке світовідчуття. Для поета природа є джерелом, носієм та адресатом Любові: він олюднює її, звеличує і сприймає ідеальною гармонійною моделлю реальності, на противагу гріховності соціуму.

Найчастотнішим деревом-символом у поетичних текстах М. Вінграновського фіксуємо ***тополю***, яка виступає

національним Деревом життя, утілює Україну: *Привіт тобі, ріко моєї долі!.. / Ні, я себе не можу уявить / Без тебе, Дніпре, як і без* ***тополі****, / Що в серці моїм змалку тополить* [1, с. 100]. Поет не зупинився на відтворенні священного для української нації образу тополі, а створив власну групу похідних від неї слів, причому зберігши і розширивши символьну семантику: *тополить, тополята, тополиний*. У контексті фіксуємо дієслово *тополити* зі значенням «існувати», проте не лише існувати, а зберігати в собі те найцінніше – національне, рідне, необхідне для ідентифікації. *Тополят* у значенні дітей України та *тополину* землю як загалом українську землю, або ж Україну, знаходимо в поезії «Тополя», де саме дерево («вона») приходить до ліричного героя і закликає повертатися додому: *Вона приходить здалеку до мене / І шелестить до мене під вікном, / Щоб повертався я на Україну / Плугами чорнокрилими орать, / І* ***тополята*** *в полі поливать, / І поливати землю тополину*… [1, с. 68].

Національної символьної семантики рідної землі в досліджуваних текстах набувають також образи ***дуба***, ***липи***, ***клену***, ***вишні***: *Де* ***липа*** *й* ***дуб****, де* ***клен*** *і* ***вишня*** */ Не розберуть, чия де тінь, – / Там дід із прадідом на пару* [1, с. 296]; *На газеті заснула біля мене хороша розлука, / Чебрецями і* ***вишнями*** *пахне вона* [1, с. 60].

Яблуня в поезіях М. Вінграновського має символьне значення Дерева життя, утілює безсмертя [3, с. 659], постає яскравим символом Батьківщини [2, с. 894]: *На вітах* ***яблунь*** *стомлені зірниці, / І хтось питає тихо: земле, спиш? / […] / О люде, люде! Нащо тобі треба / В цю мирну мить турботити її, / Свою натомлену, хорошу свою землю?* [1, с. 70]. Апеляція до рідної землі ілюструє чіткий зв’язок у свідомості автора між яблунями і домом.

У поезії «Сестри білять яблуні в саду…» яблуня позначає як Батьківщину, так і початок усіх речей, цілісність: *Сестри*

білять ***яблуні*** *в саду. / Мати білять хату та у хаті. / Біля хати білий батько на канапі / Вигріває війни та журбу. / Мати білять* ***яблуні*** *в саду. / Мати білять хату та у хаті. / Біля хати білий батько на канапі… / Мати білять* ***яблуні*** *в саду. / Мати білять хату. Білять хату*… [1, с. 153]. Спочатку є і сестри, і мати, і білий (сивий) батько, разом із ним – є яблуня, сад і хата. Потім сестер уже немає – можливо, повиходили заміж; а згодом «зникає» і білий батько – можливо, помирає. Залишається вічне: мати, яблуні, сад і хата. Щось безсмертне, бо поки є Україна, буде мати, яблуня, сад і хата. Два останні образи, до речі, увиразнюють символьне значення яблунь, підсилюють їхню семантику життя.

Серед лексем на позначення кущових рослин виокремлюємо традиційну для української нації ***калину***. У поезіях М. Вінграновського ***калина*** виступає символом України з «її непростою історичною долею» [3, с. 270]. Що цікаво, поет вживає у тексті не просто ***калину***, а модифікує лексему і виводить нове слово – ***калиновіть*** – гілка ***калини***, яка проростає з похованих козацьких черепів: *Та не біжать їм коні із долини, / І порох змок, з очей –* ***калиновіть****. / Вони ж кричать, бо голос України / Вчувається в кривавищі століть. / […] / Мовчать козацькі черепи забуті / Під Берестечком в церкві уночі* [1, с. 195]. ***Калина*** постає магічною ниткою, символізує нерозривний зв’язок між поколіннями українців, відроджуваність і незборимість української нації, непідвладність часові, простору й обставинам, свого роду невмирущість. Цим визначається і сакралізація куща калини для національного світобачення. Можливо, це стало одним із чинників постання калини як символу козацтва. Автор майстерно сплітає всі ключові для українців знаки в своєму художньому полотні, апелюючи до найглибших чуттів.

З-поміж назв квітів і трав у творах М. Вінграновського нерідко символізуються ***чорнобривці***. Це важлива для українців рослина, увіковічнена в багатьох народних піснях, казках та оповідках. ***Чорнобривці***, або ж оксамитці, вплітають у дівочі вінки, садять біля хат. Навіть у назві відображається сакральність образу цих квітів. У поезіях М. Вінграновського набувають символьного значення «рідного краю» [3, с. 643], адже українську оселю складно уявити без чорнобривців під її вікнами: *А в тиші хтось питав: про що шумиш / Рясним садком, схилившись в* ***чорнобривці****? / Та хтось питає тихо: земле, спиш? / Уже спочила?* [1, с. 71]. У цих рядках автор чітко поєднує ***чорнобривці*** у садку із рідною землею. Схожої семантики – «любові до рідної землі» [2, с. 83] – набувають і ***мальви***: *Але було вже пізно* ***мальвам****, / І літові, і ластівкам, / Лиш далечінь синьоблагальна / Когось благала: не пускай!.. / […] / Одна розлука на коні* [1, с. 253].

Знаковою рослиною для української культури є ***полин***, який через свої властивості набуває символьного значення гіркої долі і смутку [3, с. 465], що і фіксуємо у поезії: *І за руку старе горе / Веде горе молоденьке, / Веде горе попід гору / Від лиману* ***полинами*** [1, с. 259]. Семантику іменника перебирає також і прикметник ***полиновий*** у контексті: *Не дивись на сльозу, що покинута в пил, / Не дивися на пил* ***полинових*** *могил* [1, с. 216].

Утім, ***полин*** для українців не завжди втілює гіркоту і передає мотив горя, адже воля, яка формувалася на степових теренах держави, не могла не внести свої конотації в цей символ. Степовий ***полин*** у світобаченні української нації (а це саме славнозвісне, оспіване народом ***євшан-зілля***) постає вираженням туги за домівкою, Батьківщиною, символом «рідної землі» [2, с. 254]: *Я заспівав тебе на долю, / Де степ і кінь мій в* ***полині****, / Де шабля вибирає волю – / Ти тремко снилася мені* [1, с. 231].

Національно маркованими у творах М. Вінграновського є рослинні локуси. У досліджуваній поезії розвивається семантика ***саду***-України. Наприклад, ***сад***, особливо ***яблуневий***, усе більше постає як утілення святого: рідного дому, Батьківщини, чогось більш сенсово наповненого, аніж і так сакральна держава: *Ходімте в* ***сад****. Я покажу вам* ***сад****, / Де на колінах* ***яблуні*** *спить вітер. / А згорблений чумацький небопад / Освітлює пахучі очі квітів* [1, с. 167]. Тандем ***саду*** і ***яблунь*** (їхніх плодів – яблук) є особливо цінним для автора, відтворює поєднання «життя» і «роду / дому». Окрім того, М. Вінграновський навіть витворює власні слова для вираження внутрішніх світовідчуттів: *Бабунин дощ, на клямці цяпота, / І стежка в* ***яблуках*** *вже* ***стежкояблуката*** */ […] / Прийшов під нашу хату ненароком / […] / Щось наче хтів було мені сказати, / Та* ***садом*** *знов почапав у степи…* [1, с. 287]. Доповнює семантику образ ***степів***, які нерозривні з ***садами*** для української картини світу.

У контексті: *Над чорнобривцями в* ***саду*** */ Останнє яблуко висить. / Останній лист упав на чорнобривці вчора* [1, с. 157] символьне значення ***саду*** (Батьківщина) підсилює символізм ***яблук*** (життя, плодів Дерева життя, або ж Світового дерева) та ***чорнобривців*** (як визначали раніше – рідний край).

У поезіях Миколи Вінграновського символіку національного світобачення [3, с. 126] українців виражають лексеми ***ліс*** і ***гай (гаї)***: *Ти, сивий* ***лісе*** *в сутіні прозорій, / І ви,* ***гаї*** *в зелених льолях літ, / Нічого так не треба, як в підзор'ї / Мені ваш голос чуть і стежить ваш політ. / […] / І золотаве слово України / Горить у горлі порохом сухим, / Тоді – звулканення! А не безсила мука* [1, с. 160]. ***Ліс*** і ***гай*** (***гаї***) виступають для світобачення автора, образно кажучи, своєрідними стовпами-опорами, бо без них не відбувається творчий процес («звулканення»), не народжуються тексти.

Україна – як те внутрішнє і найбільш цінне – виражається саме в ***лісах*** і ***гаях***, чий «голос» постає найважливішим для ліричного «я» Миколи Вінграновського.

Розкриває символьну семантику ***гаю*** і такий контекст: *Над **гаєм** грає птичий грай, / В дощі вдягаються тополі, / І квітів жовто-синя повінь / Біжить навшпиньках до Дніпра* [1, с. 150]. Тут символізм підсилюється не тільки сакральним для автора образом ***Дніпра***, а й традиційними ***тополями*** і ***жовто-синіми*** національними барвами.

Отже, у поезії М. Вінграновського національно маркованими є символи-назви дерев, кущів і чагарників (*тополя, дуб, клен, вишня, липа, яблуня, калина*), символи-назви квітів і трав (*чорнобривці, мальви, полин, чебрець*), символи-назви рослинного простору (*сад, ліс, гай, степ*). Рослинний світ у творчості поета є маркером національного простору. Через образи-символи М. Вінграновський моделює ідеальну Україну («Україну-сад»), де рослинна символіка стає кодом нерозривного зв'язку поколінь та генетичної пам'яті народу.

Список літератури

1. Вінграновський М. Вибрані твори / упор. Мирослав Лазарук. Київ : Смолоскип, 2013. 872 с.
2. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гавришенко В. М., 2015. 912 с.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

УДК 811.161.2’367.332.2

Надія ВІТРУК,
кандидат філологічних наук, асистент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;
ORCID: http://orcid.org/0000-0003-1000-3427

ІСТОРІЯ ПОЯВИ ТА ПОШИРЕННЯ НОМІНАТИВНИХ РЕЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Номінативні речення тривалий час є об’єктом лінгвістичних досліджень. Як відомо, вперше термін на позначення окремого типу іменних односкладних синтаксичних одиниць використав А. Мейє у 1904 році під час виступу з доповіддю «Номінативне речення в індоєвропейських мовах». В українському мовознавстві появу цього поняття пов’язують з М. Сулимою, адже в «Українській фразі», опублікованій в 1928 році, дослідник констатує функціонування одразу трьох різновидів номінативних речень, не коментуючи причин їх виникнення [5]. Граматики К. Німчинова (1930) та О. Синявського (1931) теж фіксують поширення цього типу речень як таких, що не потребують дієслова, оскільки мають на меті описати й показати явища довколишньої дійсності.

О. Синявський обґрунтовує власні міркування, зазначаючи, що «здатність дієслова теперішнього часу від *бути* в певних випадках зникати спричинилась до того, що в мові розвинулися речення безпідметові, себто з самим тільки підметом» [4, с. 233] і «взагалі такі речення з’явились як наслідок усування дієслова *є*, здатности інших членів речення переймати на себе функцію дієслова» [4, с. 234]. Проте, на думку автора, безпідметові конструкції можна вважати

«назовними реченнями» «звичайно тільки в умовах сусідства з дієслівними реченнями теперішнього часу» [4, с. 234].

Найґрунтовнішим науковим доробком середини ХХ ст. у вивченні номінативних речень вважають працю українського мовознавця Ю. Шевельова «До генези називного речення» (1947). На відміну від інших граматистів, які досліджували питання класифікації односкладних синтаксичних одиниць, учений насамперед вважав за необхідне з'ясувати походження та розвиток називних речень.

Стосовно походження досліджуваних одиниць Ю. Шевельов висловив таку думку: «можна твердити, що дуже часто називні речення могли формуватися і формувалися з рядів однорядних членів через переформування різними шляхами і в силу впливу різних факторів […] окремих членів ряду у відносно-самостійні, а потім самостійні синтаксичні одиниці» [6, с. 67]. Аналізуючи творчість І. Котляревського, Т. Шевченка, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Шашкевича та низки інших відомих письменників, дослідник констатував, що «називні речення взагалі, і в українській мові зокрема, зовсім не витвір XIX сторіччя».

Ю. Карпенко з цього приводу зазначає: «Що ж до номінативних речень, то в давньоруській мові можна спостерігати лише зародки цього синтаксичного явища. Більшого поширення номінативні речення набули в східнослов'янських мовах приблизно з XVII ст.» [2, с. 38]. У давньоруську або у праслов'янську мову, на думку О. Мельничука, односкладні номінативні речення як окремий різновид іменних односкладних речень потрапили з індоєвропейської. Однак «через те що такі речення, – стверджує далі дослідник, – властиві, як правило, розмовній (діалогічній і внутрішній) мові, в писаних пам'ятках слов'янських мов вони майже зовсім відсутні» [3, с. 162].

Автори навчального посібника «Історична граматика української мови», наводячи окремі приклади, констатують

вживання іменних односкладних речень у писемних пам'ятках XII–XIII ст.: «Факти давньоруської мови свідчать, що спочатку номінативні речення були дуже рідкісні»; XIV–XV ст.: «Такі самі рідкісні номінативні речення і в ранніх пам'ятках української мови. У грамотах XIV–XV ст. трапляються лише деякі приклади з назвами документів»; XVI ст.: «Пам'ятки пізнішого часу жанрово різноманітніші, тому вживання номінативних речень стає помітнішим. Зокрема, номінативні речення можна знайти в описах замків» [1, с. 289].

«Розквіт називних речень, – стверджує Ю. Шевельов, – починається з шістдесятих років, коли проза панує над поезією кількісно і якісно, коли проза принципово відштовхується від поезії» [6, с. 48].

Отже, беручи до уваги висунуті українськими мовознавцями ідеї щодо появи та поширення номінативних речень, можемо стверджувати, що цей своєрідний структурно-семантичний тип простого речення вперше зафіксовано в давніх ранніх писемних пам'ятках, а згодом у різних грамотах, документах, описах, поетичних та прозових творах.

Список літератури

1. Історична граматика української мови : навч. посібник для студ. філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів / М. А. Жовтобрюх, О. Т. Волох, С. П. Самойленко, І. І. Слинько. Київ: Вища шк., 1980. 318 с.

2. Карпенко Ю. Учбово-методичні вказівки з курсу історичної граматики української мови. Київ : Видавництво Київського ун-ту, 1960. 44 с.

3. Мельничук О. Розвиток структури слов'янського речення. Київ : Наукова думка, 1966. 324 с.

4. Синявський О. Норми української літературної мови. Харків–Київ : Держ. вид-во «Література й мистецтво», 1931. 368 с.

5. Сулима М. Українська фраза, 1928. URL : https://r2u.org.ua/node/186

6. Шевельов Ю. До питання про генезу та природу називних речень / До друку підготувала К. Каруник за участі С. Вакуленка; з передмовою К. Каруник. Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2012. 135 с.

УДК 811.161.2’282.2477.85

Лілія ГАЖУК-КОТИК,
кандидат філологічних наук, асистент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;
ORCID: http://orcid.org/0000-0002-3550-1214

ДІАЛЕКТНА СПЕЦИФІКА ФРАЗЕМІКИ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ

Чітке й усебічне вивчення структури сучасної української мови неможливе без досліджень діалектних джерел, які живлять її в процесі історичного розвитку. Адже народні говори – «це ті потічки, які впадають у могутнє річище загальнонародної мови та її вищого, окультуреного різновиду – літературної мови. Пересохнуть струмки – обміліє ріка» [4, с.70].

Місцеві говірки зберігають давні мовні риси, які зникли або змінилися в сучасній літературній мові. В українському мовознавстві помітно зростає увага до системного аналізу діалектних фразеологічних явищ, що дає змогу дослідити активні процеси в їх структурі, виявити архаїчні елементи, установити зв’язки між матеріальним світом і духовною культурою. Сьогодні ареальна фразеологія є цінним джерелом для дослідження особливостей формотворення, словозміни одиниць різних мовних рівнів, специфіки вживання архаїчних та новітніх форм, які виникли історично, в результаті фонетичних змін, зовнішньої або внутрішньої аналогії. Вивчення фраземіки діалектного мовлення дає змогу не тільки виокремити одиниці різного типу, а й певною мірою вивчити взаємозв’язки на цьому рівні між літературною мовою та місцевими говірками,

виявити загальнонародне та територіальне, з'ясувати семантичні та граматичні особливості діалектних фразем.

Діалектна фразеологія як окрема дисципліна в українському мовознавстві була сформована у працях С. Бевзенка, Б. Ларіна, І. Матвіяса, Н. Москаленко. Дослідники упродовж кількох десятиліть систематизували наукові поняття і терміни діалектної фразеології. Сьогодні значна частина проблем цієї галузі ще й досі залишаються нерозв'язаними. До прикладу, немає одностайної думки щодо визначення терміна «діалектна фразеологія», як і немає єдиних критеріїв диференціації літературних та діалектних фразеологічних одиниць.

Північна Буковина – давня слов'янська земля, яка в X-XII ст. була частиною Київської Русі (входила до складу Галицько-Волинського князівства). Із XIVст. належала до Молдавського князівства, з 1774 року опинилася у складі Австро-Угорщини, з 1918 року перебувала у складі Румунії, 1940 року – в УРСР. Буковина складається з двох частини – Північної (Україна) та Південної (Румунія). «Буковинський мовний ареал, на думку П. Гриценка, становить особливий інтерес передусім наявністю різних типів діалектів (буковинський, подільський, гуцульський та перехідні між ними)» [2, с. 137].

Представлений матеріал репрезентує діалектні граматичні особливості фраземіки українських говірок Північної Буковини і є основою досліджуваної території:

1) закінчення Р. в. однини в іменниках ж. р. **-оу(-ов)** : *Тоди, як баба дівков була* (Луківці, Черн.). *Тобі все йде руков, а мені як з каменя* (Валява, Черн.).
2) кінцевий приголосний **ц** завжди твердий в українських говірках Північної Буковини (порівн. з літературною) : *Дівка мід, а хлопец – муха* (Репуженці, Черн.). *Добрі діти вінец, а лихі – кінец* (Іспас, Вижн.).

3) закінчення (**-ови/-йе(є)ви**) в іменниках ч. р. у Д. в та М. в. : *Біг пес через овес, як нічо не шкодило псови, так нічо не пошкодило би вівсови* (Малинці, Дніст.). *З пещеного сина - батькови чорна година* (Зелений Гай, Черн.). *Дарованому коневи в зуби не дивлятси* (Кам'янка, Черн.). *На злодієви шапка горит* (Веренчанка, Черн.).
4) використання діалектних числівникових форм – **оден**, **штири** та ін.: *Оден в дзвін, другий в клепало* (Коритне, Вижн.). *За кавалок кишки біг штири милі пішки* (Брідок, Черн.).
5) вживання форм дієслів з епентетичним **л** після губних приголосних: **люблю**, **ловлю**: *Люблют не за красоту, а за розум* (Турятка, Черн.). *Вони ловлют рибу в каламутній воді* (Лашківка, Черн.) та ін.

Фраземіка українських говірок Північної Буковини є значним пластом функціонально і структурно різноманітних одиниць, які у своїй будові зберегли чималу кількість архаїчних лексичних, фонетичних і граматичних рис. Представлений матеріал засвідчує збережені самобутні мовні риси, відсутні в літературній мові або в інших українських говорах. Тому актуальним залишається максимальне поповнення, ретельна фіксація всіх варіантів у народному мовленні, аналіз реліктових лексичних і граматичних форм говіркових фразем, лексикографічне опрацювання ареальної фразеології, над чим і працюють сьогодні викладачі та студенти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича в наукових розвідках.

Список літератури

1. Бевзенко С. П. Актуальність вивчення української діалектної фразеології. *Мовознавство*. 1974. № 2. С. 15–19.

2. Гриценко П. Ю. Буковинський ареал як об’єкт лінгвістичного вивчення. *Українська мова на Буковині*. Чернівці : Рута, 1994. С.136-139.

3. Лавер В. І. Дослідження діалектної фразеології в лінгвогеографічному аспекті. *Дослідження лексики і фразеології говорів українських Карпат*: *тематичний збірник*. Ужгород, 1982. С. 110–126.

4. Радевич-Винницький Я., Іванишин В. Мова і нація. Кам’янець-Подільський : АБЕТКА, 2003. С. 70–74.

УДК 811. 161.2

Алла ГАЛАС,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, м. Ужгород;
ORCID: https: // orcid. org /0000–0002–9867–4614;

ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНІЗМИ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ГОВІРЦІ СЕЛА ДОВГЕ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВАСИЛЯ НІМЧУКА)

Дослідженням українсько-південнослов'янських мовних контактів В.В. Німчук займався впродовж усієї своєї наукової діяльності. Учений порушив питання про зв'язки всіх карпатоукраїнських діалектів, а також інших слов'янських карпатських говірок зі всіма південнослов'янськими мовами в плані давніх контактів, а не пізніших запозичень, – контактів східнослов'янських білих хорватів і предків нинішніх південних слов'ян. В. В. Німчук схилявся до думки, що велику кількість спільних мовних елементів карпатських українців і сербів та хорватів можна пояснити тим, що останні два народи переселилися на південь з Українських Карпат – Закарпаття і Прикарпаття [2, с. 24]. Особливої значущості в контексті дослідження проблематики набувають рукописні матеріали В.В. Німчука в картотеці «Словника надборжавських говорів. Довге», над упорядкуванням якої працюють викладачі кафедри української мови Ужгородського університету. В окремому ящику картотеки зберігаються матеріали з назвою «Карпато-балканські паралелі», однак зауважимо, що чимало фіксацій карпато-південнослов'янських паралелей виявлено в картотеці й поза межами вказаної збірки. Оскільки робота над матеріалами В. В. Німчука ще триває,

точну кількість таких одиниць назвати складно. За попередніми висновками, це сотні фіксацій слів, форм, синтаксичних конструкцій, фразеологічних одиниць і варіантів, різноманітних за ступенем докладності опису, добором ілюстрацій, послідовністю залучення даних етимологічних словників слов'янських мов, угорської, румунської мов, українських діалектних словників тощо). Записи виконані здебільшого на картках, однак трапляються й інші форми (списки слів, записи народних пісень, казок тощо). Часто на картках є помітки *К-Б, СК-Б, КБП, Карп.-балк., карпато-балк., карпато-балканізми, півд.-слов*. та ін.

В. В. Німчук ґрунтовно досліджував історію вивчення зв'язків карпатських говорів і південнослов'янських мов, у картотеці зберігаються, зокрема, картки із паспортизацією праць І. Панькевича, Ф. Потушняка, Г. Стрипського, О. Балецького, К. Галаса 30–40 рр. XX ст. із цієї проблематики. Зібрані в картотеці матеріали фіксують паралельні явища на рівні лексики, фраземіки, граматики в різних південнослов'янських мовах (переважно сербській і хорватській) і в закарпатському говорі. Опрацьовані рукописні матеріали, як і положення опублікованих близько десяти праць В. В. Німчука з проблем українсько-балканських мовних зв'язків, засвідчують намір ученого максимально записати й етимологізувати паралельні явища, що підтверджує усвідомлення засад і масштабів такої праці: «безсумнівним є те, що до вичерпного переліку українсько-південнослов'янських паралелей ще дуже далеко» [1, с. 105]. Чимало з виявлених українсько-південнослов'янських лексичних паралелей на верхній Надборжавщині В. В. Німчук подав у своїх працях, у яких підкреслював важливість закарпатського діалектного матеріалу для з'ясування давніх і новіших зв'язків закарпатського і сусідніх українських говорів із говорами південнослов'янських мов.

Запропоновані фрагменти опрацьованих рукописних матеріалів становлять окремі групи іменникової, прикметникової, дієслівної закарпатської діалектної лексики, у яких виявлено паралелі і збіги з мовними фактами в південнослов'янських мовах. Відзначимо, що скорочення назв мов та інші скорочення не уніфіковані, подаємо їх так, як у картотеці В. В. Німчука. Авторські ремарки типу *довж*. [довжанське], *і в нас так* указують на локалізацію явища, тобто записи матеріалу в говірці с. Довге, пор. ремарки *закарп*., *зак*., *закарпат*., *закарпатське*. Покликання на лексикографічні праці, які поки не впорядковані, у цій публікації, за деякими винятками, не подаємо.

Найбільша кількість записів стосується міфоніма *аведа,* відомого в верхньонадборжавських говірках [1, с. 103; 3, с. 28], пор. у картотеці В. В. Німчука: *avida. Мусить якимось чином бути пов'язане із сербським (східним) ӓвēт *ж,* ав*е́*тиња «привид, примара, дух»; ӓветаст, ав*е́*тињаст «примарний». П. Скок (I, 77–78) також пов'язує з кор. *avja, aviti. За таке зближення промовляє й закарпатський вираз *реве, як а́веда* «кричить, плаче неймовірно, страшенно»; *такое, йак а́веда* «дуже злий». В іншому записі: До: авет, аведа: серб-хорв. *авет*, довж. *аведа* «страхіття, якась міфічна істота». *а́вет*; *тако́йе ги а́вет гру́бый чил'ан^{o}ник, то̂ўстеле́зный* (с. Луково Іршавського р-ну, запис VII–VIII 1975 р.).

Ще одна назва, яка ілюструє українсько-південнослов'янські лексичні паралелі і якій присвячено помітну увагу в картотеці, – ***гырцны́й ты́жджин'*** [1, с. 104–105]. Тільки в південнослов'янських мовах В.В. Німчукові вдалося виявити відповідник до кореня закарпатоукраїнських слів: *гырцнутис'а, про́гырцнутис'а* [2, с. 27], пор. ***гырцны́й ты́жджин'***, церк. *коли мош кажджый дин' і́сти порзно́йе.*

За лексико-семантичною характеристикою іменники в обстежених матеріалах – здебільшого побутові назви, назви осіб, тварин і рослин, явищ природи і под., наприклад: ***бабішчéра*** «баба» (*згруб.*), сер. ***бабускара***; с. х. ***babuskera*** (Skok, I, 82), *babuskara*, довж. ***бабишчéра***, *бабішчéра*; ***бидýў'а*** / *вічно голóден*, пор. срб. ***бедевија*** «арабська кобила»; ***вішчўўнúц'а***, пор. срб. ***вештица*** «відьма»; ***галúны, галúндры*** *за ниў війали,* серб. ***хаљина*** «одяг»; ***галамáн*** «замішання, безлад із біганиною», хорв. ***galáma*** «sinonimi vika, buka» Postanje nije sasvim jasno Skok I 545; ***гримўт*** серб. ***громот***; ***ґорґоші*** і под., пор. б. ***къркач***, м. ***кркач***, с.-х. ***кркача***; ***дóходок*** «прибуток, *ци йе с тых йáфўн (йáфôнўў) йакый дóходок //* пор. срб. ***приход***; ***живинá*** «тварина», пор. с.-х., б., мак. ***живина***; ***з'вíр'ка*** «звір, дикі звірі», пор. серб. ***звер***; ***кад'*** «ванна», серб. ***када***; ***квáрота*** «турбота, клопіт etc.», пор. срб. хрв. ***кварити***(ся) «зіпсувати(ся)», словен. *kvar*: škoda, špokoda; ***кы́та*** «вітка-гôлýска – з дерева з листям, квітом (напр., клена)», срб.-хрв. ***кита***; ***кóпыл'а*** «байстря», срб.-хрв. ***копиле***; ***корóлик*** «пташка», пор. болг. ***кралче***; ***л'ік*** «ліки», срб. ***лек***; ***л'іпúло*** «клей», серб. ***ле'пило***; ***мерва, мир'ва*** «потертоје с′іно», пор. с. х. ***mrva***, див. інші слов. мови; ***мирчачка*** «темрява», пор. болг. ***мърча***, сх. ***мрчан***, закарп. ***мырчáчка***; ***вóнка мы^{е}рчáчка*** «коли студено а ни дає дыхати»; ***нишчáсник*** 1. «нещаслива людина» 2. «поганий, злий хлопець, шибеник», серб. ***несрећник***; серб. ***поледица***; ***подúна*** «зроблена з дерева, гілок основа, на якій складають сіно в копицю», срб. ***подина***; ***трéба му ус'áкі пóхороґкы*** «вишукану, спеціальну їжу, харчі», пор. серб. ***хранити*** «годувати»; зак. укр. ***рôстока***, серб. ***растока*** «рукав ріки»; ***солúло*** «місце, де дають сіль худобі», *с/х* ***сóлило***; ***сýша*** «посуха, засуха», серб. ***сýша***; ***сушáр'н'а*** «сушильня», серб. ***сýшара***; ***с'л'іпáн'а*** «вид ящірки», серб. ***слепић***; ***фráйла*** «дівчина» (*емоц.*), пор. серб. ***фрајла, фрайлица***; ***фійôўка*** «шухляда» ***чуфлáда***, пор. серб.

фиока; ***фі́рнайз***^{c} , пор. серб. ***фирнајз*** «оліфа»; ***фіртáл'*** «чверть години, літра тощо», пор. серб. діал. ***фрталь***; ***фрíґа*** «смажена бринза», пор. серб. ***фригат***; ***чур'*** «частина хліва», пор. срб. хрв. ***штур***, ***štur***; ***шваб*** «тарган чорний», *имúў швáба,* пор. серб. ***буба шваба*** «тарган-прусак»; ***шчавá*** «щавель», *серб*. ***штáва***; ***шчája*** «вузенька світла смуга на горизонті перед сходом сонця», пор. словен. ***ščalja***. На іншій картці запис, не позначений спеціальною ремаркою, однак містить додаткову важливу інформацію: ***шчáйа*** «тоненька світла (яскрава дуже) смужка на горизонті перед самісіньким сходом сонця», *кой исме ýйшли на Кы́черу / уже Бог шчайу метáў // ◊ шчáйу метáти.* [*щáя*] [*щайка, щава*] – неясне. ЕСУМ VI, с. 501.

Частина слів записана в такому порядку: спочатку слово в одній із південнослов'янських мов, до нього відповідник у закарпатському діалекті: серб. ***вода*** 1) «вода» 2) «ріка». ***слатка вода*** «прісна вода», ***солоткое молоко***, *кисела вода* «мін. вода»; ◊ велика ~а «повінь», довж. *вода* «річка», *вел. вода* «повінь», *тоўды́ бы прийшóў / йак с'а* <u>*вода*</u> [ріка] *дгóрі ўбéрне*; півд.-слов. сер. ***изметак*** «викидень», зак. ***зметати*** «мати викидень» (у тварин), *вўц'á зметáла (йáгн'а)*; срб.-хрв. ***коштунац*** «грецький горіх із дуже твердою шкаралупою», довж. = ***кôс'ц'áк***; срб.-хрв. ***кошеница*** = довж. ***кошени́ц'а*** (рідше – *кўсниц'а*), пор. *ораниц'а* (на іншій картці: ***кошени́ц'а*** «поле, яке щороку косять»); серб. ***лола*** «гуляка», довж. ***лы́ла*** «неврожайна земля» // [*дурнá*] *лíла* «невихована», ледача etc. особа жін. статі, особливо – дівчина»; ***љут*** «гострий, міцний»; ***л'ýта попри́ґа*** «дýже гўркá»; срб.-хр. ***mladica,*** зак. ***молодúц'а*** «молода (на весіллі)»; серб. ***ђбад***, довж. ***óвад***; с.-х. ***óшце***, закарп. ***вўчкó*** (***учко***) «шибка»; с.-х. ***óштра зима***, закарпат. ***óстра зима*** «дуже холодна»; схорв.: ***за рядом*** «підряд», закарп.: ***зá шóром, за р'адóм*** «підряд»; с.-х. ***палац*** «великий палець», зак. ***пал'ок*** «т. с»; с.-х. ***пáлило***, зак. ***палúло*** «дуже висока

температура в хаті»; серб. ***плете́ница*** «коса (заплетена)», зак. ***пли́т'ўŋка*, -ы** (pl.) «дрібні коси»; с.-х. ***поме́тина*** «відходи», зак.-укр. ***поме"тин'а*** «сміття»; срб. ***сушéница*** «сушений інжир, винна ягода», довж. ***сушени́ц'а*** «сухофрукт».

Приклади прикметників та інших слів з атрибутивним значенням: ***буцма́тый*** «повновидий», пор. серб. ***буцмаст***; ***нил'у́д'аный*** «нечемний, грубий etc» серб. ***неуљудан***; болг. ***проклет*** «злий», зак. ***прôкл'а́тый / закл'атый***; ***сухый*** *чôлôвік* / ***сухолᵖа́вый / сухирᵑа́вый*** «худощавий, худий». Пор. серб. ***сух***; ***стамна́стый***, серб. ***стамен*** 1. міцний; твердий. 2. вірний, надійний. Для картотеки В.В. Німчука характерною є фіксація слів з похідними утвореннями, наприклад, іменників і похідних прикметників: с/х ***уш***, довж. ***вош***, с/х ***ущльив***, довж. ***ушли́вый*** «вошливий»; ***ц'ілы́й*** «справжній, подібний дуже etc.», *отó ц'ілы́й дідо му* (= такий точно). Пор. болг. ***цял***, *ти си цял артист*, срб.-хрв. ***цео*** «чистий», пор. *отó чи́стый прапáсник ни двиг бы с'а*!; ***шу́тый*** «безрогий», «острижений до́голa», серб. ***шут***; ***чити*** «такий самий, подібний», довж. ***чи́стый*** «вилитий», «точно такий»; ***на пруты*** «смугастий», с.-х. ***prug, prugast***. У картотеці зафіксована значна кількість дієслівної лексики: ***ве́речи с'а***, *вер с'а ў вўц'ц'á*, срб. ***вргнути***; ***гы́ркати / гы́ркнути*** “штовхнути різко”, пор. срб. ***гурити***; ***джа́ндати*** «чіплятися з проханнями, приставати, клянчити», пор. серб. ***чàдрити***, ***джандá*** «людина, що набридає, кванчит»; ***зац'ўткати*** «примусити когось замовкнути», ***сц'ўт!*** «цить», пор. серб. ***ушуткати***; довжанське (закарпатське взагалі) ***знебытися***, ***истрасти́с'а*** «позбутися, позбавитися», с. х. ***изнебити се*** «передчасно народити» (див. точніше в с.-х. словниках); ***другáти*** *с.-х.* ***друга*** «ткацьке веретено», чес., мор. *druga*, слц. *drugať*, п. *drugač*, с.-х. *друга*, рум. *drugă*; ***зац'і́пнути*** *на мôрóз'і*, серб. ***сципати се***; ***йамчи́ти*** «викопувати ямки (щоб садити картоплю та ін.)», пор. серб. ***јамити***; ***ка́пнути***, ***ска́пати*** «померти» пор. серб. ***кап*** «апоплексичний удар»;

до́кы буде́ш ***кы́снути*** *на дожджи́* ‘мокнути’, срб.-хрв. ***киснути***, ***убкыснути***; ***коржі́ти*** *на дожджи́*, пор. србхрв. ***kršljav*** «що слабо росте» etc.; зак. ***крепнути*** «померти» (*грубо, вульг.*), серб. ***крепавати***; закарп. ***попусти́ти***, срб.-хр. ***попу́стити***, ***попусти́ў моро́з*** «став слабшим»; ***попусти́ му*** «поступись йому», с.-х. ***попуштати***; ***по́с'агнути*** *рукô̆ў* «діставати рукою», «ударити», пор. серб. ***посе́гнути***; б., срб. ***правити***, зак. ***правити*** «робити, створювати»; *на чир'а́к* ***прививи́ти*** *пече́ну цибу́л'у* «прибинтувати», срб. ***прѝвити***; ***пришкри́нути*** «прищепити дверима та ін. предметами», серб. ***пришкри́нити***; довж. ***пома́чкалис'а йа́годы***, болг. ***мачквам*** «мну (про ягідні плоди)», серб. ***гмеждити***; ***служи́тис'а*** *послужи́ н'а / принеси́ ми,* серб. ***служити*** **се**; ***ни мож го с'а стр'асти́*** (= позбутися; усунути когось) і ***стр'аси́ с' с'а*** *по́рох* (= обтрусись); *студено бы́ло, вôн' с'а* ***стр'ас*** (= здригнувся), пор. с.-х. ***стрести се***; ***творитис'а*** «дивитися за кимось, звертати увагу» пор. с.-х. **дворити** «обслуговувати, доглядати»; *ни мож го бы́ло с хы́жі* ***у́судити*** *// ни мож бу́де у́судити из ко́рчмы пйани́ц'у*, пор. серб. ***усудити се***; ***уфі́т'кати***, ***фў́т'кати*** «свистіти (зокрема про гудок поїзда чи паровоза)». *фўт'ка́вим на ўто* (*на н'о́го, на н'у*) «виражає зневагу, незвертання уваги, ігнорування». Пор. серб. ***фијук, фијукати***, ***фірц***; ***фірцова́ти*** серб. ***фирцати***; ***фук! фу́кнути*** «дмухнути», «дмух!» ***фуча́ти*** «сопіти», пор. серб. ***фука***; ***харча́ти*** «хропіти» хрв. ***hrčati / харча́ти*** «хропіти»; ***чини́тис'а*** «прикидатися», пор. серб. ***чинити се***, срб. ***учинити се*** / ***чи́ниц'ц'а дурны́м*** «прикидатися», *мін'і с'а ўто учини́ло* «здатися»; ***ни смій туды́ йти / ни смій го кы́вати*** пор. серб. ***не сме се*** «не можна»; ***шу́л'ати*** хрв. ***šuljati*** і *гніздо* срб. ***штуцати*** «ікати», довж. ***штýцати***, ***штуґати***; ***ни при(й)айе му іда́***, *ни хосну́йе* (= не йде на користь) пор. с.-х. ***не прија му што једе***; ***прис'і́ў*** *нам го́род*^{m} «заволодів, забрав», пор. срб. ***посести***.

У матеріалах В. В. Німчука зафіксовано значну кількість діалектних фразем, етикетних форм, прокльонів тощо з відповідними паралелями в південнослов'янських мовах: *Митрику войáку твóйе личкó рум'ан'óйе* ***ўпало ми на д'áку*** «сподобалося», пор. срб.-хрв. ***допадати се***; хрв. ***posao koji nije za rukom pośao*** пор. *нийé ў н'а д'іты́ / обы́ ми* ***бы́ли пô руц'і // мин'í ни пô руц'í*** «незручно»; сх. ***не дајем ја много на то***, пор. закарп. ***овўн на ўто нич ни дайé*** «він на те не звертає жодної уваги»; ◊ ***прийшло ми на рốзум / у гốлôву***, серб. ***дошло ми је на ум***; с.-х. ***под стáре дане*** «під старість», довж. ***на старí дᵘны*** «на старість»; *там бы бы́ло кырвé* ***до кôл'íна*** «дуже багато», пор. (срб.) ***Pa tu bi bilo krvi do kolena***; серб. ***замазáти óчи***, зак. ***óчи замастúти***; *у н'óго* ***дôўгі рýкы*** = злóд'ій(й), хорв. ***biti dugih ruku*** «бути нечистим на руку»; с.-х. ***даје се на знање***, хорв. ***dati na znanje*** «повідомити», зак. ***дайé с'а на знання*** «повідомляється», ◊ ***дайé ти с'а на знан'а*** «тебе повідомляють, тобі кажуть»; ***ачúй с'а ус'í чортú жúн'ат / такы́й вíтер*** [***велúкый***], пор. с.-х. ***ђаволи се жене*** «завірюха»; ***нúкат / ги тил'á на воротá***, пор. серб. ***гледа као теле у шарене врата***; ◊ ***держ гýбу*** «мовчи (досить грубе!)», пор. хорв.-серб. ***а ви држите губицу*** «мовчіть!»; болг. ***запиши си*** (***пиши си***) ***на челото***, зак. ***запиши собі на чолі***; ***йак май úншак***? «як ся маєте?» «як справи?», серб. ***како сте иначе***; ***богдáй т'а*** (***йі*** *і* т. д.) ***ни было*** «щоб ти провалився, здох і т. д.)», пор. серб. хрв. ***не било га***!; с.-х. ***знате*** «я вам хочу сказати», пор.: *це ж у нас*.

Список літератури

1. Німчук В. В. Актуальні проблеми вивчення українсько-південнослов'янських лексичних паралелей. *Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови*: Тези доповідей Республіканської конференції (Ужгород, листопад 1989 р.). Ужгород, 1989. С. 103–105.

2. Німчук В. Проблема карпатоукраїнсько-південнослов'янських лексичних паралелей і збігів. *Українська мова*. 2003. № 3–4. С. 18–31.

УДК 811.161.2'272.2:159.954.4]-053.5

Анна ГЕБЕШ,
магістр спеціальності «Середня освіта (українська мова та література)» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;
Наталія КОЛЕСНИК,
доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;
ORCID:https://orcid.org/0000-0002-4056-6653

МОВНА КРЕАТИВНІСТЬ ШКОЛЯРІВ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ДИНАМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Сучасна українська мова перебуває в активному стані розвитку, а отже й змін, проявлених насамперед під час оновлення лексики, трансформації стилістичних моделей та комунікативної поведінки мовців тощо. Ці інновації активно відображені в мовленні молоді, зокрема школярів, чиє комунікативне середовище суттєво впливає на спілкування в соцмережах, мікроблогах, творчих соціальних проєктах. Мовна креативність учнів стає таким собі індикатором цих змін: тобто демонструє, як мовна система пристосовується до нових вимог, як учень інтуїтивно експериментує з мовою, вводить новотвори чи адаптує запозичення.

Ю. Хома зауважила, що «в процесі мовної практики відпадає все штучне і зайве, а удатні новотвори та доцільні запозичення вживлюються в мову, сприяючи її розвитку» [7, с. 6]. Це твердження почасти ілюструє специфіку формування мовної творчості сучасних школярів, які нерідко спонтанно використовують лексеми, зокрема оказіона-

лізми, що мають сенс у контексті їхнього спілкування, але якщо такі одиниці виявляються комунікативно вдалими, вони отримують шанс «прижитися» в мові. Наприклад, у мовленні сучасних школярів поширені оказіоналізми та запозичення з цифрової сфери (*забанити, перепостити, загуглити*), які почали функціонувати в межах неформальної комунікації, однак за умови семантичної прозорості й комунікативної доцільності мають потенціал до подальшої мовної адаптації.

Ще один аспект – використання власних назв як елемента мовної креативності. У шкільному спілкуванні трапляються «творчо» осмислені назви класних проєктів, груп, блогів, команд: наприклад, *«Мовні детективи»*, *«СловоWave»*, *«TheЧитальні»*. Такі найменування мовці часто творять, комбінуючи фонетичні, морфологічні, графічні особливості залучених слів, вводячи англомовні елементи (*wave, team, the* та ін.) або використовуючи художні метафори. Завдяки цьому власні назви стають об’єктом мовної гри, що дає учневі можливість продемонструвати креативність та авторський стиль.

Упродовж російсько-української війни в контексті інновацій лексичного характеру чимало дослідників фіксує появу нових слів, оказіоналізмів, що з’являються як результат мовної гри (наприклад, *бавовна* у значенні «вибух», *затрофеїти* – «заволодіти трофейною технікою», *чорнобаїти* – «постійно повторювати помилкові дії», *наволонтерити* та ін.). Власне, «лексичні інновації перебувають у полі особливої уваги мовознавців» (див. праці Т. Бевз, Т. Коць, Л. Лисиченко, С. Лук’яненко тощо). Це важливе спостереження: мовний простір реагує на соціальні виклики, і школярі, будучи частиною цього простору, інтуїтивно вловлюють, підхоплюють і відтворюють актуальні тенденції.

Українські мовознавці неодноразово наголошували на креативній природі мови. Свого часу І. Фаріон зазначила: «Мова яко меч – це сила екзистенційна – бо вона є самим життям; сила трансцендентна – бо вона духова за своєю суттю; сила креативна – бо вона творить людину, націю, державу…» [8, с.1]. Цей вислів резонує з ідеєю, що мова не лише передає зміст – вона творить світ і людей, а це означає, що творча компонента є її невід'ємною частиною.

В освітньому ж контексті важливо балансувати: з одного боку, дотримуватися норм, літературних стандартів, правил, а з іншого, вчити учнів виявляти мовну ініціативу, творчість. Завдяки творчим вправам – варіативним завданням, творенням авторських назв, мовним «викликам» – можна стимулювати й заохочувати дітей до експериментів у межах мовної системи.

Отже, розвиток мовної креативності школярів не може бути спонтанним у шкільному процесі, бо саме мовотворчість є відображенням динамічних процесів у сучасній українській мові, джерелом появи інновацій, адаптації запозичень, творення нових власних назв тощо. Через такі трансформаційні процеси можна простежити, як мовна система реагує на сучасні комунікативні, технологічні, соціокультурні виклики, а школа стає тим середовищем, у якому ця креативність буде активно формуватися, але не стихійно, а з опертям на випрацювані упродовж тривалого часу мовні норми.

Список літератури

1. Вербич С. О. Власні назви в сучасному українськомовному просторі: функціонування, дослідження, кодифікація. // Українська мова, 2024. URL: https://ukrmova.iul-nasu.org.ua/vlasni-nazvy-v-suchasnomu-ukrayinskomovnomu-prostori-funktsionuvannya-doslidzhennya-kodyfikatsiya.html

2. Гладка В. А. Поняття «неологізм» у світлі сучасних лінгвістичних парадигм. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна, 2009. Вип. 11. С. 170–177.

3. Гриценко С. П. Мовні інновації російсько-української війни 2022 року. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика, 2022. Вип. 2(32). С. 9–13. URL: file:///C:/Users/%D0%90%D0%BD%D0%BD%D0%B0/Downloads/103-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-161-1-10-20220909.pdf

4. Кочукова Н. І., Рябініна І. М. Функціонування новотворів з іншомовними компонентами в сучасній українській мові. // Українська мова, № 1, 2022. URL: https://philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/1_2022/part_1/9.pdf

5. Стишов О. А. Семантичні неологізми в дискурсі українськомовних мас-медіа початку XXI століття. Філологічні студії, 2015. Вип. 13. С. 364–374.

6. Українець О. В. Свинособаки, рашисти, кацапи: звідки взялися зневажливі прізвиська для ворога. URL: https://www.platfor.ma/topic

7. Хома Ю. С. Лексичні інновації у сучасному українськомовному просторі // Філологічні студії. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2022. С.6. URL: https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/09/KHoma-FLUM-21z.pdf

8. Фаріон І. Д. *Меч духовний* // Слово Просвіти. 2011. 17-23 лют. № 7. с. 1–3. URL: http://slovoprosvity.org/pdf/2011/slovo2011-7.pdf

УДК 81'373.231:316.774-053.5

Анастасія ГОРДАШ,
магістр спеціальності «Середня освіта (українська мова та література)» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;
Наталія КОЛЕСНИК,
доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;
ORCID:https://orcid.org/0000-0002-4056-6653

ВПЛИВ МЕДІА ТА ІНТЕРНЕТ-КУЛЬТУРИ НА ФОРМУВАННЯ УЧНІВСЬКИХ ПРІЗВИСЬК

У сучасному суспільстві мова функціонує не лише як засіб комунікації, а й як важливий індикатор соціокультурних процесів. Особливо виразно ці процеси проявляються в мовленні дітей і підлітків, яке є чутливим до змін у культурному та інформаційному просторі. Медіа у XXI столітті перетворилися на один із провідних чинників формування мовних норм, цінностей і моделей поведінки.

Школярі, будучи однією з найактивніших аудиторій цифрового контенту, перебувають під постійним впливом телебачення, музичних каналів та інтернет-платформ на кшталт YouTube, TikTok та Instagram. Ці ресурси продукують численні лінгвістичні новації: нові слова, вирази, скорочення, а також невербальні засоби комунікації (емодзі, реакції), які поступово інтегруються в усне та писемне мовлення учнів.

Одним із феноменів впливу медіа- та інтернет-культури на мовлення школярів є учнівські прізвиська, що відображають динаміку мовних і соціальних процесів у підлітковому середовищі.

Учнівське прізвисько у традиційній школярській соціокультурі розглядається як вербальний маркер, що репрезентує індивідуальні, соціальні або поведінкові характеристики учня. Воно є складником неофіційної комунікації та відіграє важливу роль у формуванні відносин у групі.

У мовознавчих дослідженнях прізвиськам приписують такі основні функції:

1. Ідентифікаційна – сприяє виокремленню конкретного учня серед групи.
2. Соціальна – вказує на ієрархію, дружбу чи конфлікт в учнівському колективі.
3. Емоційна – окреслює ставлення до особи, оцінку її рис характеру чи зовнішності.
4. Комунікативна – забезпечує економію мовленнєвих засобів у повсякденному спілкуванні.

Сучасні медіа формують нові лексичні й фразеологічні зразки, які школярі активно засвоюють та адаптують до власного мовного середовища. Популярні меми, вірусні відео, цитати блогерів і найменування персонажів цифрового простору нерідко стають основою для створення учнівських прізвиськ.

Інтернет-культура характеризується швидкістю поширення інформації та відкритістю контенту, що значно розширює джерельну базу для мовної творчості школярів. Найпоширенішими джерелами виникнення прізвиськ є:

- відеоігри (імена персонажів, нікнейми геймерів): *Кріпер, Лолік, Нуб, Про, Скіл*;
- меми та жартівливі мовні шаблони: *Шрек, Чілгай, Краш, Токсик*;
- популярні блоги та відеоблоги: *Містер Біст, Алекс, Дурнєв*;
- платформи короткого відеоконтенту (TikTok, Instagram Reels) : *Белла, Чарлі, Хайпожер*.

Унаслідок цього учнівські прізвиська стають більш креативними, динамічнішими, а також часто містять англіцизми, що є відображенням впливу глобалізованого цифрового простору.

Медійний вплив на формування учнівських прізвиськ має неоднозначний характер. З одного боку, такі прізвиська сприяють соціальній інтеграції учнів, формуванню почуття групової належності, розвитку мовної креативності та індивідуального самовираження. З іншого боку, негативно забарвлені або «нав'язані» прізвиська можуть посилювати конфліктність у колективі, сприяти стигматизації та дискримінації окремих учнів. Надмірне копіювання медійних моделей поведінки й мовлення здатне призводити до стереотипізації та зниження рівня мовної індивідуальності.

Варто також зазначити, що в умовах цифрової культури змінюється сама цінність імені. Якщо раніше прізвисько здебільшого нав'язувалося колективом, то сьогодні воно часто є свідомо обраним маркером ідентичності, який може функціонувати як елемент персонального бренду учня.

Отже, медіа та інтернет-культура суттєво впливають на формування учнівських прізвиськ, зумовлюючи їхні семантичні, структурні та функціональні трансформації. Під впливом цифрового простору прізвиська стають креативнішими, англіцизованими та тісно пов'язаними з актуальними медійними трендами.

Учнівські прізвиська можуть виконувати як конструктивну функцію – сприяти самовираженню та згуртованості колективу, так і деструктивну – бути джерелом конфліктів і соціальних стереотипів. Тому медіа породжують новий тип мовної творчості, що відображає трансформації мовної свідомості та культури сучасного школяра і потребує, на нашу думку, подальшого наукового осмислення.

УДК 81’373.46:81’42:82.091(=161.2=163.42)

Оксана ДАСКАЛЮК,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;
ORCID: ***http:****//orcid.org/0000- 0002-6977-6961*

АНАЛІЗ СПОНУКАЛЬНИХ ІНТЕНЦІЙ ЧУЖИНЦІВ У «СОЛОДКІЙ ДАРУСІ» МАРІЇ МАТІОС (УКРАЇНСЬКО-ХОРВАТСЬКІ ПАРАЛЕЛІ)

Спонукальні можливості мови з погляду як мовної системи, так і використання в певній комунікативній ситуації вже давно стали предметом ретельних вивчень мовознавчих студій, оскільки така мовленнєва діяльність впливає на перебіг розмови та реалізацію очікуваних / бажаних інтенцій. Природу спонукання вдало описала Світлана Голощук, підкресливши, що це «феномен, за якого діяльність однієї людини регулюється іншою, враховуючи ту чи іншу потребу, є фактором цілеспрямованих людських дій. Крім того, феномен спонукання пов’язується з наміром мовця вплинути на співрозмовника і в певний спосіб змінити або зберегти існуючий стан речей» [1, с. 56]. Отож мовець через вольовий вплив намагається схилити адресата до виконання певних дій, для чого використовує прийнятий в його середовищі (в межах комунікативної поведінки певного народу, спільноти) набір мовних засобів, що мають виразну апелятивну граматичну характеристику. Таким чином він задіює і мовні одиниці, і чинники позамовної ситуації, оскільки інтенція «важливий складник психічного стану людини, але тільки за допомогою граматичних ресурсів мови вона експлікується, стає доступною для інших суб’єктів процесу комунікації. З одного боку, це своєрідний психічний денотат, а з іншого –

мотивувальна цільова настанова впливу та взаємодії з адресатом» [2, с. 19]. Спонукання – це експліцитний вплив на адресата мовлення, зафіксований мовними одиницями з певними граматичними характеристиками, підсилений добором лексем з відповідним значенням, наприклад, для називання адресата, граматичних форм дієслова, що передають спонукання. Саме навколо цих характеристик і вибудоване наше невелике дослідження особливостей спонукання, спричинене приналежністю мовців до різних етносів, а отже, різних культур, багатоманітних способів ставлення до суб'єкта спонукуваної дії.

Кожна мова має свої шаблони комунікативної поведінки і мовець завжди перебуває в межах моделі чи картини світу своєї мови, що диктує йому підбір як форми вислову, так і його лексичного наповнення. За цими характеристиками навіть укладено стереотипи (stereos – твердий, typos – відбиток) національного характеру, наприклад, для німців приписують такі риси як любов до порядку, пунктуальність. Проте такий підхід, навіть з позитивними ознаками, створює хибне враження про той чи той народ, що негативно впливає на співіснування в багатоетнічному регіоні. Тому ми не будемо звертатися до усталених стереотипів, а проаналізуємо особливості вольового впливу героїв різних національностей на основі реплік зі «Солодкої Дарусі» Марії Матіос.

Отож приклади спонукальної інтенції лейтенанта Лупула, який був представником румунської влади, тому мав певні повноваження говорити з позиції вищого соціального статусу.

Лейтенант Лупул, начальник одночасно Черемошнянської жандармерії і прикордонного поста, по-	Lejtenant Lupul, glava Čeremošanske žandarmerije i pograničnog punkta istovremeno, u rumunjskoj

румунськи постерунку, мовчки вислухав Михайлове повідомлення, довго крутив ріденький вус під носом, далі важко зітхнув і сказав, озираючись на відчинене навстіж вікно, крізь яке снували мухи, ніби перевіряв, чи нема кого під стіною…

Лейтенант зітхнув утретє:

– Зате в них є інтерес багато до чого… Але, думаю, кого-кого, а Матронку вони не викрадали… не було нащо… Іди, газдо, додому, а я дам тобі підмогу на пошуки. Бог добрий – переживемо і це… – закінчив Лупул і чомусь поплескав Михайла по плечу.

У Михайла обмерло серце.

Лупул заговорив по-нашому, чим ще більше здивував Михайла…

А Лупул тим часом тихо, майже пошепки говорив:

– Не бійся, domnule Мігаю. Нічого не трапилося. Я лиш прийшов сказати, що ми вибираємося із Черемошного. Завтра-

postaji šutke je saslušao Myhajlov izvještaj, dugo je uvijao rijetki brk pod nosom, zatim je teško uzdahnuo i rekao, oziruć se na šitom otvoreni prozor kroz koji su jurile muhe, kao da je provjeravao ima li koga pod zidom…

Lejtenant je uzdahnuo po treći put:

– Zato njih interesira puno toga… Ali, mislism da Matronku nisu oteli… nemaju yašto… Idi, gazdo, kući, a ja ću ti pružiti pomoć u potrazi. Bog je dobar – preživjet ćemo i to… – završio je Lupul i zbog nečega pljesnuo Myhajla po leđima.

Myhajlu je obamrlo srce.

Lupul je progovorio po naški, čime je još više začudio…

A Lupul je za to vrijeme tiho, skoro šapćući govorio:

– Ne boj se, domnule Myhaju. Ništa se nije dogodilo. Ja sam samo došao reći, da se mi kupimo iz Čeremošnog. Sutra – prekosutra tu će biti Sovjeti.

позавтра тут будуть совіти. Може статися по-всякому, Мігаю. Але скрізь є живі люди, може, і в них вони є. То ти не стискайся, а йди й кажи, що в тебе пропала жінка, а мама цицькової дитини. Вони можуть щось знати… – Лупул подумав іще якусь мить і додав: – Тяжкі часи настають… Замельдувати – замельдуй, але ні на кого твердо не сподівайся. Шукай свою жінку сам.

– Прийшли мене брати на войну? – безбарвно, так ніби це його не стосується, питав Михайло по-румунськи, всідаючись поруч.

Лупул не відповів. Мовчав і Михайло.

– Перед тим, як іти на войну, ти би закликав мене в хату та почастував би чим… – якось незвично по-доброму засміявся військовик…

…Doamno Матроно! – сказав Лупул, коли стіл був заставлений полумисками, і зсадив говірливу дитину з колін. – Вибачайте, але я би

Može biti svakako, Myhaju. Ali svuda je živih ljudi, možda ih ima i kod njih. Stoga se nemoj sramiti pa idi i kaži da ti je nestala žena, a majka je dojenčetu. Oni mogu nešto znati… – Lupul je promisio još koji tren i dodao: Teška vremena će nastati… Obavijesti, ali ni na koga se nemoj čvrsto osloniti. Traži svoju ženu sam.

– Došli ste me odvesti u rat? – mlako, tako kao da se to njega ne tiče, pitao se Myhajlo na rumunjskom sjedajući pored.

Lupul nije odgovorio. Šutio je i Myhajlo.

– Prije toga nego bi išao u rat ti bi me pozvao u kuću i počastio čime… – nekako neobično, po dobrome, nasmijao se vojnik.

…Domano Matrono! – rekao je Lupul kada je stol bio postavljen tanjurima, i skinuo brbljavo dijete s koljena. – Oprosite, ali ja bin

хотів поговорити з Мігаєм у чотири оці.

– ..А завтра прийди до мене на пост. Будемо міняти підлогу і двері. Грибок з'їв підлогу начисто.

htio popričati s Myhajlom u četiri oka.

…A sutra dođi k meni u postaju. Mijenjat ćemo pod vrata. Plijesan je u potpunosti pojela pod…

Як бачимо, попри різні ситуації спонукання лейтенант Лупул дотримується толерантної тактики, використовує невербальні засоби для пом'якшення впливу, переходить на українську мову. Граматичні характеристики: використання вокативів (з додаванням румунських індексних слів), імперативних форм, трансформованих в наказовий дієслівних форм умовного способу, що допомагає зробити вольовий вплив менш категоричним. Мовець дотримується ввічливого тону, попри свій вищий статус. Переклад хорватською засвідчує аналогічність граматичних засобів української та хорватської мовних систем для передання різних форм спонукання.

Приклади варіативного передання спонукальної інтенції в мовленні представників єврейської громади.

…потім двері озвалися скрадливим, ледь чутним голосом Лазаря Капетутера – господаря корчми:

– Чуєте, мамцю… ішли би ви собі до хати… і не мозолили би отут кому без потреби очі… Присягаюся своєю лисою головою, що вони ще дадуть нам жару, а не лиш нафти… так що, побудьте, мамцю, без світла.

...zatim su ze vrata odazvala prigušenim, jedva čujnim glasom Lazara Kapetutera – gospodara krčme:

–Čujete, majko draga… idite Vi sebi doma… i ne žuljajte tu nekome bez potrebe oči… Kunem se svojom ćelavom glavom, da nam oni ne budu dali ni žara, a ne samo nafte… nako da,

Днина тепер довга. Світити не треба. А там – як Бог дасть…

Він (Гершко – О. Д.) довго дивився не стільки на Михайла, скільки крізь нього, а потім тихо сказав:

– Правдивій людині не шкода навіть своє віддати… Бери, любчику Мойшо, два, а то й три міхи крупи і неси додому, поки я не передумав…

…Попомниш мої слова, добрий чоловіче… А тепер бери свою і мою крупу, думай, що то наша, і ховай її подалі від людських очей…

budite, majko draga, bez svjetla. Dan je sada dug. Svjetliti ne treba. A zatim – kako Bog da…

Dugo je šutke gledao ne toliko na Myhajla, koliko kroz njega, a zatim je tiho rekao:

– Pravednom čovjeku nije šteta čak ni svoje dati… Uzmi dragi Miha, dvije, a onda i tri vreće krupice i nosi kući, dok se nisam predomislio…

…Zapamti moje riječi, dobri čovječe… A sad uzmi svoju i moju krupicu, smatraj je našom, i spremi je dalej od ljudskih očiju…

Варто звернути увагу на підбір лексем для вокативів, а також намагання перекладача зберегти цю шанобливість та варіативність, але лексичну різноманітність називання адресата переклад таки втратив. Усі інші засоби спонукання – трансформований умовний спосіб для м'якості наказу, імператив у формі пошанної множини, модальний прислівник – передано аналогічними граматичними формами хорватської мови. Загалом спонукальні конструкції цих діалогів теж є зичливими до адресатів, з підкресленою пошанністю, емпатичністю.

Аналіз комунікативних ситуацій спонукання за участі представників совітів.

– Так що ти, Михайле, ти ж Михайлом звешся? – Дідушенко різко розвернувся до нього: – Можеш і не сумніватися: ми тебе вже призначили колгоспним заготівельником. Будеш у колгоспі збирати молочні продукти, а потім везти на маслозавод у Вижницю. Тебе порекомендували самі ж сільські люди. Кажуть, чеснішого чоловіка в окрузі годі знайти. Поки що заготконтора побуде у тебе в хаті, а далі побудуємо склади. Так що, будь ласка, – підсунув чистий лист паперу ближче до краю столу і подав Михайлові олівець. – Пиши заяву з проханням прийняти тебе до колгоспу імені Кірова, я продиктую. А ми розглянемо, подумаємо, і, може, приймемо. Конкуренція у нас велика. Сам бачиш, – знову показав на списані папери. – Заодно запиши і жінку… О, яке гарне дитя! – обійшов ззаду Матронку і погладив дитину револьвером по голові, аж вона забилася обличчям у мамину запаску… – Як ти називаєшся, дитинко?

Tako da ti, Myhajlo, ti se Myhajlo zoveš? – Didušenko mu se oštro obratio: – Možeš prestati razmišljati: mi smo tebe već odredili za kolhoznoga snabdjevača. Skupjat ćes u kolhozu mliječne proizvode, a zatim ćeš ih voziti u mljekaru u Vyžnycu. Tebe su preporučili upravo sami seoski ljudi. Kažu da poštenjega čovjeka u okrugu ne možeš naći. Zasad će kombinat biti kod tebe, a zatim ćemo sagraditi skladište. Tako da, molim – gurnuo je čisti list papira bliže rubu stola i dao Myhajlu olovku – piši zamolbu s molbom da te prime do kolhoza Kirova, ja ću diktirati. A mi ćemo pogledati, razmisliti, i možda te primimo. Konkurencija je kod nas velika. Sam vidiš – ponovno je pokazao ispisane papire. – Ujedno zapiši i ženu… O, kakvo lijepo dijete! – obišao je straga Matronku i pogladio dijete revolverom po glavi, da se ono zabilo licem u maminu suknju… – Kako se ti zoveš, dijete?

Оскільки увагу зосереджуємо на граматичних характеристиках засобів спонукання, то тут варто застановитися на множинному самопредставленні мовця – через першу особу множини, колективне ми, яке робить нечітким особу ініціатора спонукуваної дії, але підсилює ваговитість адресанта, збільшує його вплив на адресата, до якого використано «тикання». Оце «микання» було притаманне добі колективізму, коли акцентували на колективних рішеннях, адже воно позбавляло відповідальності, а тому його могли використовувати і як засіб тиску, як в нашому прикладі, і як завуальованість відповідальності при масових злочинах. Хоча мовець і використав етикетну формулу ввічливості «будь ласка», проте вона не пом'яшує жорсткості ситуації, яку підсилює ще й авторський опис невербаліки. Переклад такими ж граматичними формами передає всю специфіку спонукальних конструкцій, що засвідчує надзвичайну близькість граматичних засобів передання вольового впливу українською та хорватською мовними системами. Єдине, прохібітив *не сумніватися*, підсилений дієсловом *можеш*, подано або зазначено як *ти можеш перестати думати*, що можна пояснити особливістю перекладацького підходу до цієї комунікативної ситуації та її адаптацією до більш звичної форми для комунікативної поведінки носіїв хорватської мови.

У драмі німецьку владу представлено непрямою мовою: «*Німець сказав, що велика Німеччина і великий фюрер Адольф Гітлер почали війну з большевиками заради визволення окупованих людей з-під страху і безчинств; казав війни не боятися, але нову владу слухати, а про тих, хто тут чинив людям кривди впродовж останнього року, забути назавжди…*

Воєнний стан, казав офіцер, триватиме недовго. Різдво люди будуть зустрічати під залпи переможного салюту».

Описовість спонукальних ситуацій мовлення – стилістичний прийом і для пришвидшення руху сюжету, і для підкреслення обтічності згаданих дій щодо доль головних героїв. Перекладу хорватською не подаємо.

Аналіз ситуацій зі спонукальною інтенцією показав, що автор художнього твору використав притаманні для кожного героя шаблони, які відповідають моделям поведінки певної спільноти. Найчіткіше специфіку вольового впливу фіксують лексичні засоби (наприклад, називання адресата мовлення), а також граматична характеристика підібраних дієслівних форм, які передають спонукувану дію, також способи самоідентифікації мовця. Порівняння українських спонукальних речень з їх перекладами хорватською засвідчив близькість між граматичними системами наших мов.

Список літератури

1. Голощук С. Л. Когнітивно-комунікативні особливості спонукального дискурсу. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». *Проблеми лінгвістики науково-технічного і художнього тексту та питання лінгвометодики.* 2007. № 586. С. 56–59.

2. Матіос М. Солодка Даруся. URL: https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=15283

3. Шабат-Савка С. Категорія комунікативної інтенції в українській мові. Чернівці: Букрек, 2014. 412 с.

УДК: 811.161.2

Уляна ДОБОСЕВИЧ
кандидат філологічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри української мови ім. професора І. Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів;
ORCID: https://orcid.org/0009–0004–1367–7931

СЕРЕДНЬОУКРАЇНСЬКИЙ ПЕРІОД В ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ ЛІТЕРАТУРНО-ПИСЕМНОЇ МОВИ: ДИНАМІКА, ТЕНДЕНЦІЇ, РЕЗУЛЬТАТИ

Історія української літературної мови є складним і багатовимірним процесом, тісно пов’язаним із соціально-історичними, культурними та політичними умовами розвитку українського народу. Від кінця XIX століття ця проблематика перебуває в полі зору мовознавців, що дало змогу напрацювати значний корпус досліджень, спрямованих на осмислення самобутньої еволюції української мови. Узагальнення цих напрацювань дає підстави виокремити ключові тенденції мовотворення та простежити тяглість розвитку української літературно-писемної традиції.

Особливе місце в історії української літературної мови посідає середньоукраїнський період, який охоплює часові межі від середини XIV до кінця XVIII століття. Саме в цей час відбувається інтенсивне формування мовних норм, розширення функціональних сфер уживання української мови та її утвердження як важливого чинника етнокультурної ідентичності. Метою дослідження є увиразнення середньоукраїнського періоду на тлі загальної історії української літературної мови, а також визначення його провідних тенденцій, що стали підґрунтям для подальшого розвитку мовотворчих напрямів. Цей період вирізняється особливою динамікою мовотворчих процесів, що зумовлено насамперед екстралінгвальними чинниками.

Початкові етапи формування української літературно-писемної мови заклали фундаментальну історичну перспективу тенденцію до проникнення живомовних елементів у писемні тексти. Ця тенденція, започаткована ще в староукраїнський період, у середньоукраїнську добу набуває системного характеру й охоплює різні стилі та жанри. Вона стала основою резистентности української мови до зовнішніх (не завжди позитивних) впливів і сприяла її подальшому розвитку [1].

Важливим чинником мовотворення середини XIV – XVI століть було функціонування руської мови як офіційної у Великому Князівстві Литовському та Речі Посполитій. Закріплення її статусу в правничих документах, зокрема в Литовських статутах, не лише забезпечило високий суспільний престиж мови, а й сприяло її активному розвитку в офіційно-діловому стилі. Використання руської мови в адміністративній сфері стимулювало проникнення народнорозмовних елементів і заклало підвалини для її подальшої літературної еволюції. Актова мова цього періоду виразно відбиває народнорозмовну стихію як визначальне джерело мовотворення.

Наступний етап середньоукраїнського періоду XVI – перша половина XVII століття – позначений значним розширенням сфер уживання української мови, що проявляється у спробах запровадити її в релігійну сферу. Цей процес відбувався в загальноєвропейському масштабі під впливом ідей Відродження, пов’язаної з ними філософії Гуманізму, а також увиразнився у контексті Реформації. Усе це сприяло впровадженню національних мов у сакральну царину.

Особливої ваги в цей час набувають переклади Святого Письма та релігійних текстів народною мовою. Пам’ятки (до прикладу, Пересопницьке Євангеліє [4]) засвідчують переорієнтацію з церковнослов’янської на етнічну мовну основу, а у зв’язку із цим демонструють цілеспрямовані пошуки норми. Використання глос, варіативність лексич-

них відповідників і намагання уніфікувати діалектні відмінності свідчать про поступове формування наддіалектної літературно-писемної мови.

Неканонічні релігійні жанри, зокрема учительні Євангелія, стали важливим чинником популяризації української мови. Уживання народнорозмовної мови у церкві сприяло зростанню її престижу та утвердженню як цілком конкурентного щодо церковнослов'янської мови засобу духовної комунікації.

Друга половина XVII та XVIII століття стала періодом серйозних випробувань для української мови. Політичний поділ українських земель і мовна політика московської держави призвели до системних обмежень її функціонування. Укази та заборони, спрямовані на витіснення української мови з освітньої та друкованої сфери, де-юре призупинили її розвиток як літературно-писемної. Водночас українська інтелектуальна традиція справила значний вплив на культурний і мовний розвиток московії [2;5;7], що засвідчує високий потенціал української мовної культури. Попри цензурні утиски, мовотворчий процес не припинявся, а перемістився переважно в рукописну сферу. Художні, історіографічні, науково-популярні, епістолярні тексти XVIII ст. демонструють подальше зміцнення народнорозмовної основи та формування на цій основі системи функціональних стилів [3].

У Галичині мовна ситуація розвивалася за іншою траєкторією. У межах Австрійської імперії було створено загалом сприятливі умови для культурного й освітнього розвитку українців. Значну роль у цьому процесі відіграла діяльність греко-католицького духовенства [6]. Зокрема варто актуалізувати у сучасному мовознавстві постаті Юліана Добриловського, який обґрунтовував доцільність використання живої народної мови в проповідях і релігійних текстах, а також єпископа Петра Білянського, який обстоював українську мову як насамперед практичний інструмент релігійної освіти та просвіти.

Різні суспільно-політичні умови Наддніпрянщини та Галичини зумовили нерівномірність мовотворчих процесів, однак їх спільним вектором було поступове утвердження народнорозмовної основи літературної мови. Саме ця основа стала рушійною силою формування нової української літературної мови наприкінці XVIII – на початку XIX століття. Отже, середньоукраїнський період є визначальним етапом в історії української літературної мови. Він засвідчив її функціональну повноцінність, внутрішній потенціал і здатність до розвитку в різних стильових сферах. Тяглість мовотворчих традицій, закладених у цей час, дозволяє розглядати українську мову як органічну частину європейського культурного простору та як потужний чинник національної ідентичности.

Список літератури

1. Мойсієнко В., Ніка О. «Проста мова» в Україні та Білорусі XVI ст. НАН України, Укр. ком. славістів, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; редкол.: О. С. Онищенко (голова) та ін. Київ : НБУВ, 2013. 25 с.

2. Огієнко І. Українсько-російський словник початку XVII-го віку. Із історії культурних впливів України на Московію. Вінніпег, 1961. с.

3. Передрієнко В. Формування української літературної мови XVIII ст. на народній основі. Київ : Наук. думка, 1979. 143 с.

4. Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 : дослідження, транслітерований текст, словопокажчик / вид. підгот. І. Чепіга та ін. Київ, 2001. 750 с.

5. Полюга Л. Роль української мови у розвитку російської в XVII–XVIII ст. // *Мова і соціальні процеси*. Вісник Львівського університету ім. І. Франка. Серія філологічна. 1997. Вип. 26. С. 16–21.

6. Фаріон І. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII ст.: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2015. 656 с.

7. Цимбалістий П. Українські релігійно-культурні впливи на Московщину (XVII–XVIII ст.). Мюнхен, 1966. 22 с.

УДК 81'342.2:811.16:81(075.8)

Марина ІВАСЮТА,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;
ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3762-598X
Галина АРТЕМЕНКО,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3303-6814

СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ ЯК ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ ДЛЯ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ФОНЕТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНИХ ПІДРУЧНИКАХ ЗІ «ВСТУПУ ДО МОВОЗНАВСТВА»

В умовах модернізації змісту філологічної освіти у сучасній дидактиці вищої школи особливого значення набуває принцип наочності, де слов'янські мови виступають природним та генетично близьким підґрунтям для засвоєння складних фонетичних закономірностей. Вивчення фонетичних процесів на прикладі споріднених мов дає змогу студентам глибше зрозуміти системний характер мовних явищ у пропедевтичному курсі «Вступ до мовознавства». Використання міжмовних паралелей у сучасних підручниках з цієї навчальної дисципліни сприяє формуванню в майбутніх філологів цілісної картини мовного світу, тому переосмислення ролі слов'янського матеріалу в контексті вступних мовознавчих дисциплін актуальне для сучасної вищої школи.

Для аналізу прикладів-ілюстрацій фонетичних процесів ми взяли до уваги підручники авторства Ю. Карпенка

(2006), М. Кочергана (2006) та колективну працю за редакцією І. Голубовської (2016) (автор розділу – В. Чемес).

М. Кочерган [3, с. 102–180] залежно від вимови звуків у звуковому потоці виокремлює передусім позиційні та комбінаторні звукові зміни, унаочнюючи їх значною кількістю прикладів з української та інших слов'янських мов, зокрема назвемо деякі: редукція голосних (кількісна та якісна) – приклади з української (*дуб, дубок, дубовик*) та російської (*вода, воды, водяной; жав(о)ронки, (И)ван (И)ван(ов)ич*) мов; оглушення дзвінких приголосних – з російської (*дед, дуб*), білоруської (*горад, захад*) та польської (*kulig, kręg*) мов; протеза – з української (*улиця – вулиця*, *Анна – Ганна*), російської (*отчина – вотчина; усеница – гусеница*), білоруської (*он – ён, она – яна*) мов, а також українське діалектне: *Гандрій повернувся з Гумані і поїхав горати, а Ганна готує йому гобід*; акомодація – з української (*сяду*, *няня*), російської (*сёк*, *сер*), а також праслов'янської мови (*нога – ножька – нозі, рука – ручька – руці, муха – мушька – мусі; пшено → пшоно, жена → жона, четири → чотири*); асиміляція – з української (*боротьба, бджола*), російської (*лодка, травка*) і польської (*trzeba, trzy*) мов; дисиміляція – з української (*срібро ← срібло, рицар ← лицар,* укр. розм. *бонба, дохтор*) та російської (*феврарь → февраль, что → [што]*) мов; гаплологія – з української (*мінералологія → мінералогія, трагікокомедія → трагікомедія*) та російської (*знаменоносец → знаменосец, близозоркий → близорукий)* мов; дієреза – з української (*користний → корисний, гляднути → глянути*) та російської (*обвоз → обоз, нуждный → нужный*) мов; епентеза – з української (*страм* із *срам*, *верства* із *верста*; просторічне: *радійо, константувати*), білоруської (*навука* із *наука*) та російської (*Ларивон, ндрав*) мов; метатеза – з української (*намисто* із *монисто*, *ведмідь* із *медвідь,* також діалектне і дитяче: *вогорити* (говорити), *ніститут* (інститут), *гамазин*

(магазин)), російської (*потчевать* із *почтевать*, *ватрушка* із *творушка*, а також дитячі *макейка (скамейка), салатка (із ласатка «лошадка»*); сербської (*гомила* із *могила*), чеської (*mlha* із *mhla*), польської (*krowa* із *korwa*, *błoto* із *bolto*) мов; субституція – приклади з української і російської мов (Herzog – укр. *герцог*, рос. *герцог*, Hilary – укр. *Хіларі*, рос. *Хилари*; *Пилип, катедра, Хома, квасоля*; розм. *Хведір, хверма*).

Спонтанні звукові зміни унаочнені прикладами переходу ѣ в українській мові в [і], а в російській – в [е] (лѣсъ → укр. *ліс*, рос. *лес*; дѣдъ → укр. *дід*, рос. *дед*, бѣлый – укр. *білий*, рос. *белый*), чергуваннями (укр. *носити – нести*, рос. *бреду – брод*).

Отож у підручнику М. Кочергана більшість фонетичних змін проілюстровано прикладами з української та російської мов, окремі процеси – з білоруської, польської, чеської та сербської мов, також залучено історичний матеріал із праслов'янської мови та його реалізацію в сучасних слов'янських мовах.

У підручнику Ю. Карпенка [2, с. 141–149] проілюстровано комбінаторні і позиційні звукові зміни, зокрема: акомодація – приклади з української (*сяду, лялька*), російської (*себя*), польської (*siebie*), а також праслов'янської (*другъ – дружина, пшоно – пшоно*, *женатый – жонатий*) мов; асиміляція – з давньоруської, давньоукраїнської, української і російської мов (давньорус. *бъчела*, укр. *бджола*, рос. *пчела*; давньоукр. *дхнути* – укр. *тхнути*, давньоукр. *показчик* – укр. *покажчик,* давньоукр. *знаньйе* – укр. *знання*, *житьйе – життя*, давньоукр. *сочевиця – чечевиця, желѣзо – залізо*); дисиміляція – із сербської (*много → млого*), а також з української та російської мов у порівнянні з формами праслов'янської і давньоруської мови (*плетти → плести*, давньорус. *кто → хто*, рос. *февpарь → февраль*); метатеза – з української та російської мов у порівнянні з праслов'янськими, давньоруськими і

давньоукраїнськими формами (давньорус. *медвѣдь* → укр. *ведмідь*, давньоукр. *суровий* → укр. *суворий*, давньорус. *долонь* → рос. *ладонь,* прасл. *orbota* → укр. *робота*), болгарської (*вход* → розм. *хвод*) та сербської (*могила* → розм. *гомила*) мов; епентеза – з української, російської та білоруської мов (укр. *павук* – рос. *паук*, білор. *навука* – укр. *наука,* укр. *християнство* – рос. *христианство*, укр. *сестра,* рос. *пестрый*; укр. просторіччя: *метер, театер*); дієреза – з української та російської мов у порівнянні з давньоруськими формами (рос. *рукой* → укр. *рукою* (діал. *руков*), давньорус. *сьрдьце* → *серце* → *серце*, давньорус. *сълньце* → *сонце* → *сонце*, давньорус. *чьстный* → *честный* → *чесний*); гаплологія – з української та російської мов (давньорус. *кърнъ – кърноносый* → укр. *курносий*, укр. *мінералологія – мінералогія*, рос. *знаменоносец – знаменосец*); стяжіння – з української, білоруської мов, а також давньоруські форми і сучасні відповідники (укр. *козак* + *-ськ-* → *козацький*, білор. *смеяцца*, давньорус. *отъсе* → давньоукр. *отсе* → укр. *оце*, давньорус. *обвласть* → укр. *область*, давньорус. *обвозъ* → укр. *обоз*); редукція – з української та російської мов (укр. *коло*, рос. *ваза, вазой; государь* → *осударь* → *сударь* → *осу* → *су* → *с* → *да-с*, *так-с*), праслов'янської ([ь] [ъ]), давньоруської (*пишеши* → укр. *пишеш*), а також українські діалектні гуцульські форми (*Марія* → *Марі, Микóла* → *Микó*); протеза – з української, російської, старослов'янської мов (укр. *я, ягня* – ст.сл. *азъ, агньць*, укр. *вісім, вулиця* – давньорус. *осмь*, укр. *гострий* – рос. *острый*, укр. діалектне *гармія*, укр. *ледве* – рос. *едва*); оглушення кінцевого приголосного – приклади з російської мови (рос. *год, мог*); ствердіння м'яких приголосних – приклади з давньоруської та російської мов (давньоруськ. *о комь* – рос. *о ком*); втрата звука – приклад з української мови (*спаси Біг – спасибі*).

Спонтанні звукові зміни, зокрема: перехід носових голосних у неносові (прасл. [ǫ] [ę] → укр. [у] [а], *дǫбъ* → укр. *дуб*, *звǫкъ* → укр. *звук*, *зęть* → укр. *зять*), зміна ѣ (давньорус. *бѣлый* – укр. *білий*, рос. *белый*) проілюстровані прикладами з української і російської мов у порівнянні з праслов'янською та давньоруською.

Як бачимо, для унаочнення фонетичних змін Ю. Карпенко залучає глибокий історичний матеріал – ілюстрації із праслов'янської, давньоукраїнської, старослов'янської, а також із сучасних української, російської, білоруської, польської, болгарської, сербської мов.

Зміни звуків у потоці мовлення як різні види чергувань представлені у підручнику за редакцією І. Голубовської [1, с. 170–199]. Зокрема, проілюстровано прикладами зі слов'янських мов комбінаторні і позиційні чергування: асиміляція – приклади з російської (*сказка*) та польської (*lodówka*) мов; дисиміляція – приклади з української мови (*соняшник* ← *сонячник*); акомодація – приклади з російської мови (*день, эти – шест, эта*); дієреза – приклади з української мови (*чесний* ← *честь, серце* ← *сердце*); гаплологія – приклади з української (*мінералологія* → *мінералогія*) та російської (*знаменоносец* → *знаменосец*) мов; епентеза – приклади з української (*сплю, ловлю*), хорватської (*dijalekata*) та польської (*specjalny*) мов; протеза – з української (*вулиця, імла*) та білоруської (*вуха (вухо), гэты (цей)*) мов; метатеза з української мови (нім. Teller і укр. *таріль*); редукція – з російської мови (рос. *хорошо, паровоз*); апокопа – з української мови (укр. *мо'* ← *може*); оглушення дзвінкого приголосного в кінцевій позиції – з російської (*вновь*) та польської (*teraz*) мов. Примітно, що в цьому підручнику серед прикладів-ілюстрацій з української, російської, польської, білоруської мов подано унаочнення з хорватської мови.

Отже, аналіз сучасних підручників зі «Вступу до мовознавства» підтверджує, що слов'янські мови є ефективним ілюстративним джерелом для пояснення фонетичних процесів завдяки їхній генетичній близькості та прозорості системних зв'язків. У сучасних умовах російсько-української війни, гадаємо, в роботі з підручниками варто мінімізувати використання російської мови, яка десятиліттями домінувала як «еталонний» матеріал у радянській та пострадянській парадигмах, щоб не підтримувати міф про центральну роль цієї мови серед слов'янського континууму. Безперечно, для репрезентації фонетичних законів значно ефективнішим є залучення прикладів із польської, чеської, болгарської та інших слов'янських мов, що сприяє розвитку навичок порівняльного аналізу без ідеологічних нашарувань. Крім того, додаткового пояснення в роботі зі студентами вимагає термін «давньоруська мова». Як бачимо, наповнення підручників прикладами з української та інших слов'янських мов уможливлює демонстрацію різноманітності наслідків праслов'янських фонетичних змін, посилення українсько-центричної позиції та розширення слов'янських паралелей, що відповідає європейським стандартам вищої освіти.

Список літератури

1. Вступ до мовознавства / за ред. І. О. Голубовської. Київ : ВЦ «Академія», 2016. 320 с.
2. Карпенко Ю. В. Вступ до мовознавства. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 336 с.
3. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 304 с.

УДК
821.161.2Коб.7]Зем.09+821.162.1Рей7]Сел.09]:791.094

Світлана КИРИЛЮК,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1224-1229

ЕКРАНІЗАЦІЇ ПОВІСТІ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ «ЗЕМЛЯ» ТА РОМАНУ В. РЕЙМОНТА «СЕЛЯНИ»: ОСОБЛИВОСТІ ХУДОЖНЬОЇ КІНОМОВИ

Творчі біографії Ольги Кобилянської (1863–1942) та Владислава Реймонта (1867–1925) в хронологічному плані багато в чому збігаються, особливо коли говоримо про час їхнього входження в літературу – перші видрукувані повісті О. Кобилянської датуються 1894-им («Людина») та 1896-им («Царівна») роками, а Реймонтові твори «Комедіантка» та «Бродіння» («Ферменти») побачили світ упродовж 1896–1897 рр.) (детальніше про це див.: [3]). Водночас з'ясовуємо певну суголосність їхніх художніх світів. І хоча до недавнього часу спроб типологічного зіставлення творів української авторки та польського прозаїка не знаходимо, сьогодні маємо кілька вартих уваги досліджень ([2], [3], [4]). Окремо тут потрібно згадати працю Ігоря Набитовича «Концепт смерті як модерний проєкт у художній прозі Ольги Кобилянської та Владислава Реймонта» [4], в якій дослідник аналізує повість О. Кобилянської «Земля» (датована 1901-им роком) та роман В. Реймонта «Селяни» (написаний упродовж 1901–1908 рр.). Саме ці твори та їхні екранізації (часова віддаль між фільмами «Земля» (1954) та «Кріпачка», котрий польською має однойменну з романом назву «Chłopi» (2023), – майже сім десятиліть) становлять об'єкт нашої наукової студії, мета якої полягає у спробі

аналізу художньої кіномови українського і польського фільмів, у з'ясуванні певних типологічних збігів на рівні образної репрезентації.

І. Набитович, представляючи власний погляд на «Землю» О. Кобилянської та «Селян» В. Реймонта, акцентує на тому, що «обидва твори є важливими художніми документами епохи пошуків переходу від романтичного та реалістичного народницько-етнографічного представлення рустикального всесвіту, культури, етнопсихології, внутрішнього світу селянина в Австро-Угорській монархії до модерністичного світовідображення й мають багато спільних рис в ідеологічному, естетичному, поетикальному перетинах, у стилістичних пошуках (у широкому розумінні цього терміна)» [4, с. 192]. Детально проаналізувавши «зовнішній» і «внутрішній» сюжети творів крізь призму дуальної пари весілля / смерть, дослідник говорить про «сюжетну антиципацію смерті», яка «нагадує дві синусоїдальні лінії» – передню, видиму і «приховану й приглушену» (в повісті О. Кобилянської), та «своєрідну художню реалізацію ідеї потягу до смерті як метафоричної реалізації другого принципу термодинаміки» (на прикладі епопеї В. Реймонта). Справді, в обидвох творах сюжетний «каркас» завузловано навколо однієї важливої події – смерті персонажа (Михайла Федорчука – в Кобилянської, Мацея Борини – в Реймонта). Ще однією відправною точкою може бути й заборонене кохання (Сави до Рахіри – в О. Кобилянської, Антека до Яґни – у В. Реймонта), а також вписаність подій у рамки природних циклів – змін пір року. Саме ця риса – співвіднесеність сюжетних колізій зі станом природи й порою року – дає підстави говорити про визначальну роль художньої кіномови в обидвох картинах, створених на основі літературних творів.

Зіставляючи фільм «Земля» (режисери Олексій Швачко та Амвросій Бучма, сценарист Олексій Швачко) і фільм

«Кріпачка», який у польському прокаті має назву «Chłopi» (режисери і сценаристи Дорота Кобєля і Г'ю Велчман), мусимо враховувати й ті художні завдання, що продиктовані конкретним історичним і естетичним періодом. Фільм «Земля» за повістю О. Кобилянської має виразні соціально-ідеологічні акценти, зокрема у фінальній сцені з Івонікою Федорчуком (актор Володимир Сокирко) та ще в кількох епізодах, які концентрують увагу на темі землі й факторі класової нерівності буковинських селян тощо. Хоча у фільмі, як і в повісті, на перший план виступає страшна родинна трагедія Федорчуків. Друга лінія (ці лінії перетинаються і накладаються одна на одну) – розвиток жіночих доль Анни і Парасинки. Натомість кінострічка «Кріпачка» декларується як «історичний драматичний фільм», але першу позицію тут відведено Яґні – усі події, які відбуваються в селі, пов'язані з дівчиною, а чоловічі характери (Мацей Борина, Антек Борина) мовби проєктуються на неї та її подальшу долю. Таким чином фільм показує трагедію жінки на тлі соціальних подій у патріахальному селі (українська назва «Кріпачка», незважаючи на виразний акцент у фільмі на жіночому персонажеві, не передає повноти контексту, який з художнього погляду доволі промовистий і багатоплановий; українська назва тут є радше певним комерційним кроком, особливо ж після успішного показу вітчизняного телесеріалу «Кріпосна»).

Фільм «Кріпачка» (копродукція між Польщею, Сербією, Литвою і Україною) насправді є сучасною анімацією, незважаючи на те, що в ній задіяні реальні актори (Каміла Ужендовська, Роберт Ґулачик, Мірослав Бака, Соня Мєтєліца, Ева Каспшик, Цезарій Лукашевич, Малґожата Кожуховська та ін.). Власне, техніка мальованої анімації допомагає у творенні виразної кіномови фільму: експозиційні кадри на початку, фільму, які представляють село, його мешканців та пейзажі, а також окремих персонажів великим планом на тлі природи, яка впродовж

фільму змінюється відповідно до пори року. Польська дослідниця Магдалєна Попель, аналізуючи прозу В. Реймонта, не випадково наголошує на виборі прозаїком тієї чи тієї пори року. Детально розглядаючи його роман «Земля обітована» з погляду проблеми потворного й піднесеного, вона наголошує на увазі мистця до двох пір – ранньої весни та осені, оскільки це вписано в творче завдання Владислава Реймонта – на тлі бруду й занепаду природного виразніше представити людську особистість у цивілізаційному процесі [5, с. 136]. В кінокартині «Кріпачка» режисери прагнули створити ідилічний пейзаж (переважно це загальні плани), здається, лише з тією метою, щоби на його тлі могли контрастувати притемнені сховки людської душі. Для цього використовуються авторами фільму зображення ночі, вечора та стан природи – небо, де клубочаться хмари, нависаючи над полем і загрожуючи збіжжю й Антеку, роль якого зіграв Роберт Ґулачик (середній план, який переростає у великий); холодна зимова ніч, у яку виходить у хворому маренні Мацей Борина (актор Мірослав Бака), імітуючи рухи сіяча (тут увиразнено перехід від великого плану (ноги Мацея Борини на тлі нічного поля) до середнього (Борина в повен зріст) й загального (згорнена в клубок постать Борини залишається невеличкою світлою цяткою на великому й безкрайому полі). Подібний прийом використаний і в зображенні Яґни (акторка Каміла Ужендовська), зокрема після того, як односельці вчинили над нею розправу (гола Яґна стоїть посеред поля під холодною зливою). Темне тло ночі й чорна земля фокусують увагу на трагедії, яка сталася. Своєрідною функцією мовчазного промовляння тут є біле Яґнине тіло, голизна, яка мовби перебирає на себе можливість говорити й свідчити про невинність. У цілому про кіномову фільму «Кріпачка» не можливо говорити, не акцентуючи на широкому спектрі кольорів, який використали творці

кінокартини, зокрема червоному й багряному, жовтому й коричневому, синьому й чорному. При цьому в кадрах майже завжди з'являється певне джерело світла (від місячного сяйва до розпаленого вогню), надаючи окремому епізодові характеру кульмінації, як це, наприклад, бачимо в моменті, коли син (обличчя Антека увиразнене світлом) підіймає зброю, цілячись у батька, а потім, коли схиляється над пораненим Мацеєм Бориною, їхні обличчя набувають освітленості – аж до розмитості кадру.

Натомість фільм «Земля» за твором О. Кобилянської витриманий у дещо іншій манері (середина ХХ століття – аж до появи «Тіней забутих предків» – не виявляла такої посиленої уваги до пошуку в площині кольору, здатного «говорити» з глядачем). Водночас історик кіно Любомир Госейко акцентує саме на використанні кольору: «Цей фільм із біблійною асоціацією, за участи акторів Наталі Ужвій, Володимира Сокирка та Сергія Фещенка зіпсуто надмірним використанням кольору, котрий урешті-решт стає надокучливим. […] Взагалі фільми того часу грішать надмірною барвистістю й, частіше за все, спотворенням драматургічного елементу» [1, с. 139]. Варто зауважити, що режисери Олексій Швачко та Амвросій Бучма драматургію кожного епізоду вибудовують саме за рахунок контрасту великих планів (Михайло, який веде воли, засіваючи ниву; Сава, що цілиться зброєю в небо; Сава і його тінь на стіні; погляди Парасинки і Тодорики за весільним столом; погляди Сави й Рахіри на тлі ночі; хрест в кадрі, розташований зліва, мовби зазираючи в майбутнє персонажів) до планів загальних (пейзажні картини пір року; поле, на якому працюють Івоніка з Михайлом; місячне сяйво над мовчазними темними полями; останній епізод з дітьми – хлопчиком і дівчинкою, які йдуть квітучої пори назустріч камері, мовби вдивляючись у якесь краще майбутнє для себе). Колір тут використовується переважно для увиразнення образного колориту (чи то для передачі стану

природи, пори року, барвистості буковинського весілля тощо), за винятком хіба єдиного епізоду, маркованого трагедією. Стан Марійки Федорчук після отриманої звістки про смерть Михайла показано через посередництво руху й кольору. Її біг лісом (майже червоні дерева передають розпач жінки) зліва вправо – це рух у напрямку умовного майбутнього, рух, який символізує хоч якусь надію, саме колір здатен тут промовляти набагато більше. Наступний кадр, у якому її рух (біг до вбитого Михайла) відбувається справа вліво, демонструє очевидну катастрофу – голі й чорні дерева, тонкі кущі нерівні, схилені в різні боки.

Спробувавши представити лише кілька важливих точок дотику світів О. Кобилянської та В. Реймонта крізь призму кінематографічних утілень їхніх творів, маємо підстави стверджувати про продуктивність таких типологічних зіставлень.

Список літератури

1. Госейко Л. Історія українського кінематографа 1896–1995. Київ : КІNО-КОЛО, 2005. 464 с.

2. Кирилюк С. Проза Ольги Кобилянської та Владислава Реймонта як варіант антропологічного «порозуміння» в контексті літератури європейського *fin de siècle*. *У пошуках істини. Збірник на пошану професора Володимира Антофійчука* / редактор І. Набитович. Чернівці – Дрогобич: Посвіт, 2015. С. 358-372.

3. Кирилюк С. Українська проза *fin de siècle* з антропологічної перспективи: літературні дебюти Ольги Кобилянської та Владислава Реймонта. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія.* Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2012. Вип. 585–586. С. 155–159.

4. Набитович І. Концепт смерті як модерний проект у художній прозі Ольги Кобилянської та Владислава Реймонта. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія.* Чернівці : Рута, 2008. Вип. 394–398. С. 192–201.

5. Popel Magdalena. Brzydota i patos cywilizacji. Ziemia obiecana Wladyslawa Reymonta. Popel M. *Oblicza wzniosłości: estetyka powieści młodopolskiej.* Kraków: Universitas, 2003. S. 119–169.

УДК 811.161.2’373.7:27-23

Ангеліна-Іванка КИФОРАК,
магістр спеціальності «Філологія (українська мова та література)» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;
Тетяна БИЧКОВА,
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3060-4150

СТРУКТУРНА МОДИФІКАЦІЯ БІБЛІЙНИХ ВИСЛОВІВ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРІВ В. ШКЛЯРА)

Прагнення людини осмислити місце у сакральному бутті, а також потреба у пошуку відповідей на екзистенційні питання зумовлюють звернення до духовної спадщини, насамперед до текстів Святого Письма, що упродовж століть виконують роль універсального джерела моральних, етичних та світоглядних орієнтирів. Біблійний текст постає не лише кодом культурної пам’яті, а й потужним інтертекстуальним ресурсом, який продовжує функціонувати в сучасному художньому дискурсі.

Саме тому письменники формують особливий комунікативний зв’язок із читачем через звернення до біблійних прецедентних структур, використовуючи їх як механізм смислотворення, емоційного впливу та концептуальної організації тексту. Водночас автори не обмежуються прямою цитатою чи відтворенням первинного вислову: одиниці біблійного походження зазнають модифікацій, зокрема семантичних зсувів та структурних перетворень, завдяки чому інтегруються в художній простір твору відповідно до його естетичних і комунікативних завдань.

У художньому дискурсі В. Шкляра структурна модифікація є складним, багатоаспектним явищем, адже адаптує трансформовані одиниці до нових семантико-прагматичних умов функціонування у межах тексту. Наведемо її основні прийоми (за М. Вергалюк) у романах В. Шкляра:

І. Заміна компонентів (субституція). Це один із найпродуктивніших типів модифікації у художньому дискурсі, що передбачає часткове оновлення усталеного вислову шляхом цілеспрямованої заміни певного компонента з одночасним збереженням впізнаваного інтертекстуального ядра. Завдяки лексичній субституції в уяві читача виникають певні асоціації, формуються додаткові індивідуально-авторські конотації, смислові нашарування у тексті тощо. Виокремлюємо такі підтипи:

1. Заміна компонента субститутом-конкретизатором. Така модифікація зумовлена прагненням автора увиразнити семантику біблійного вислову, розкрити індивідуальні властивості позначуваного персонажа, явища тощо. М. Вергалюк зазначає, що «семантична структура стійкого вислову при цьому поповнюється оказіональними уточнювальними семами. Основне значення залишається незмінним» [2, с. 159–160]. Розглянемо приклад: – *Де ти пропадаєш,* ***блудний мій брате?*** [6, с. 120]. Словосполучення ***блудний син*** відтворює прообраз грішника, що порушує морально-духовні норми, але згодом кається та повертається до отчого дому. У В. Шкляра модифікований вислів адаптовано до конкретної сюжетної ситуації: герой упродовж певного часу не повертався до Києва, що вказує на його тимчасову відсутність.

Порівняння авторського звороту ***сіяти сумнів*** із біблійним прототипом ***сіяти зневіру*** вказує на механізми структурно-семантичної модифікації у романі «Чорний Ворон. Залишенець». У Святому Письмі зневіра – один із гріхів, що пов’язаний із втратою віри, ослабленням надії,

відходом від Божої істини. Зокрема, такий стан переживали апостоли напередодні розп'яття Месії. Проте у художньому дискурсі В. Шкляра лексема ***сумнів*** вказує на психічний стан невпевненості, вагання тощо і виконує радше описову функцію, порівн.: *Благаю вас, брати, остерігайтеся тих, що* ***ширять*** *незгоди та* ***зневіру*** *проти науки, якої ви навчились, і уникайте їх* [3, Послання до римлян, 16:17, с. 206] – *За той час, відколи вони не бачилися, багато чого змінилося, та не було в тих змінах добра ані крихти, не було жодної втішної вістки, якою б вони могли поділитися. То навіщо ж ятрити душу і* ***сіяти сумнів****?* [5, с. 392].

2. Заміна компонента субститутом-інтенсифікатором. Модифікація передбачає використання лексичної одиниці, семантично співвідносної з традиційним компонентним складом бібліїзму, проте такої, що характеризується вищим ступенем інтенсивності.

Первинний біблійний вислів ***друге пришестя*** є прецедентною одиницею з чітко закріпленою семантикою, що у християнській традиції позначає есхатологічну подію, пов'язану з кінцем світу, Божим судом. Проте В. Шкляр у компонентній структурі використовує прикметник ***нове***: *Розлучитися – теж* ***чекатимеш до нового пришестя****, неодруженим житло не дають* [6, с. 88]. Інваріантна форма у цьому випадку актуалізує імпліцитну семантику невизначеності. Автор деактуалізує сакральний контекст і переводить біблійний вислів у соціальну площину: можливість отримати житло порівнюють з очікуванням приходу Ісуса Христа, адже ніхто не знає, коли саме відбудеться судний день.

3. Заміна компонента субститутом-експресивом зумовлює трансформаційні зрушення в семантиці на рівні конотативних нашарувань. Конотативні семи, які виникають у результаті субституції, не змінюють основне значення бібліїзму, проте мають оказіональний характер, що «дає змогу авторові висловити своє ставлення до явища,

об’єкта, дії чи ознаки» [2, с. 163]. Наприклад, замість вислову ***каїновий гріх***, який у сакрально-культурній пам’яті є символом зради, підступності, братовбивства, автор використовує зворот ***каїнові діяння***, що вказує на сукупність моральних злочинів: *Я й гадки не припускав, що когось із них міг запродати Загородній, Гупало чи Залізняк, тут було цілком очевидно, що це наслідок* ***каїнових діянь*** *Гамалія і Завірюхи, котрі втерлися в довіру запілля* [5, с. 245]. Субститут-експресив підсилює емоційно-оцінне значення, формуючи у читача стійке уявлення про аморальний характер персонажів.

ІІ. Розширення компонентного складу. Це процес, за якого новий лексичний елемент розширює структурні межі вислову. Семантико-стилістичні відтінки, актуалізовані оказіональними елементами у структуру вислову, характеризуються двоїстою природою, адже, «з одного боку, вони відновлюють пряме лексичне значення пояснювального компонента, з другого – конкретизують, уточнюють, підсилюють значення» всієї мовної одиниці [1, с. 128]. Наприклад: ***Усе, що є тайним, явним стає неминуче, тільки всьому потрібен свій час і місце****. А те, що чоловік мовив на сповіді, то й поготів стане відомим, і священик тут ні до чого* [4, с. 190]. У наведеному фрагменті використано біблійний вірш *немає нічого таємного, що не стало б явним* [3, Єв. Лк. 8:17; Мк. 4:22], який у Святому Письмі функціонує як універсальний принцип неминучого розкриття прихованого. У тексті В. Шкляра зміст вислову повністю зберігається, однак автор вводить додаткову синтаксичну конструкцію *тільки всьому потрібен свій час і місце*, що уточнює просторово-часові умови реалізації біблійної істини.

ІІІ. Скорочення компонентного складу. Модифікація мотивована прагненням до мовної економії і передбачає звуження меж біблійного вислову шляхом усічення

окремих елементів. Порівняймо такі приклади: ***Входьте вузькими дверима, бо просторі ті двері й розлога та дорога, що веде на погибель, і багато нею ходять*** [3, Єв. від Мт. 7:13, с. 7] – *… ми, пам'ятаючи напучення отця Тимофія, сміливо попрямували нею у бік кордону, забувши євангельське застереження, що* ***широка дорога веде до загибелі*** [5, с. 302]. Письменник скорочує вислів з метою лаконічного викладу інформації.

Отже, структурні модифікації біблійних одиниць у прозі В. Шкляра стають інструментом формування ідіостилю, адже увиразнюють, конкретизують та збагачують стилістичний потенціал тексту. Завдяки розширенню компонентного складу, заміні чи усіченню компонентів, біблііїзми набувають додаткових контекстуальних й експресивних значень, що дає змогу авторові активно адаптувати сакральний матеріал у канву художнього твору.

Список літератури

1. Білоноженко В. М., Гнатюк І. С. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів. Київ : Наукова думка, 1989. 156 с.

2. Вергалюк М. М. Біблійна фразеологія в сучасній українській мові: склад, семантична структура, динаміка, функціонування : дис. … д-ра філософії 035 Філологія / Інститут української мови НАН України. Київ, 2021. 225 с.

3. Святе Письмо Старого та Нового Завіту. Рим : Видавництво ОО Василіян, 1963. 1430 с.

4. Шкляр В. Маруся : роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. 315 с.

5. Шкляр В. Чорний Ворон. Залишенець : роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 427 с.

6. Шкляр В. Спів Божої пташки : роман. Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля». Харків, 2020. 288 с.

УДК 811.161.2:811.16(091)

Наталія КОЛЕСНИК,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;

ORCID:https://orcid.org/0000-0002-4056-6653

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ФІЛОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ У ЧЕРНІВЕЦЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ АВСТРІЙСЬКОГО ПЕРІОДУ

Заснування Чернівецького університету імені Франца-Йосифа 1875 року стало визначальним чинником формування наукового ландшафту Буковини. Від моменту створення філософського факультету його філологічний сегмент був репрезентований двома ключовими підрозділами: кафедрою слов'янських мов та кафедрою української (руської) мови та літератури. Упродовж австрійського періоду (1875–1918) ці кафедри пройшли шлях від початкового організаційного оформлення до перетворення на знані й авторитетні наукові осередки лінгвістичних досліджень. На кінець аналізованого періоду системний підхід до вивчення мов забезпечували 16 гуманітарних кафедр, проте саме слов'янознавчий вектор визначав автентичність регіональної науки, поєднуючи класичну європейську методологію з актуальними завданнями національного самоствердження українства.

Ключове значення згаданих кафедр для становлення філологічної науки Буковини безперечне, як і вагома роль у цьому процесі перших їхніх керівників, які очолювали кафедри впродовж австрійського періоду. Кожен з них – непересічна особистість, талановитий учений та організатор: «Їхні імена

варто знати, їм варто віддавати належну шану, щоб не обірвалася золота нитка єднання поколінь» [1].

Постать Климентія Ганкевича як фундатора українських студій. Перший етап діяльності кафедри української мови і літератури (1875–1876) нерозривно пов'язаний з ім'ям ученого-енциклопедиста Климентія Ганкевича. Його науковий доробок характеризують міждисциплінарна конвергенція філології, філософії та психології. К. Ганкевич розглядав мову як когнітивний феномен, що віддзеркалює специфіку народного мислення. Вважаємо, важливим внеском ученого є розробка української наукової термінології у публікаціях з психології та акцентології («Система наголосів у мовах: санскритській, грецькій і українській» (1875)). Обстоюючи у своїх працях фонетичний принцип правопису й народну мовну основу, К. Ганкевич закладав підвалини для трансформації української мови з об'єкта етнографічного опису на повноцінний інструмент наукового дискурсу.

Наукова спадщина Гната Онишкевича. Період, коли кафедрою завідував Гнат Онишкевич (1877–1883) позначений поглибленням палеографічних і лексикографічних досліджень. Учений зосереджував увагу на вивченні старослов'янських алфавітів, староукраїнських актових джерел та народнопісенної лексики. На особливу увагу заслуговує його праця над словником до збірки українських народних пісень П. Жеготи, у якій автор наводив ґрунтовні фонетичні та етимологічні пояснення до окремих лексем, зокрема аналізував історичні переходи голосних. Г. Онишкевич підтримував тісні наукові зв'язки з провідним славістом того часу Францем Міклошичем, що, беззаперечно, свідчило про інтеграцію тодішньої чернівецької філології у загальноєвропейський славістичний контекст.

Епоха Степана Смаль-Стоцького та Теодора Гартнера. Призначення 1885 року С. Смаль-Стоцького на посаду завідувача ознаменувало «золотий вік» чернівецької україністики. Упродовж тридцятирічної діяльності на цій посаді вчений реалізував масштабну програму досліджень, що охоплювала історію літератури, діалектологію та нормативну граматику. Співпраця С. Смаль-Стоцького з професором романської філології Т. Гартнером призвела до появи фундаментальних праць, серед яких підручник «Руська граматика» (1893), що зафіксував новий правопис української (руської мови), який надалі схвалило Міністерство освіти Австро-Угорщини для навчання в школах Галичини та Буковини, та німецькомовна наукова граматика «Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache» (1913), що вивела українську мову на міжнародну наукову арену, сформувала основи сучасного погляду на її генезу і стала фундаментом для подальшої нормативізації її правопису. Ці дослідження мали не лише лінгвістичне, а й політико-правове значення. Автори науково довели самобутність української мови, спростовуючи теорії про її вторинність щодо російської чи польської. Впровадження фонетичного правопису у шкільну практику та активне вживання терміна «українська мова» поруч із традиційним «рутенська» сприяли міжнародній легітимізації національної ідентичності українців. Т. Гартнер, як представник західноєвропейської лінгвістичної школи, привніс у дослідження української мови апробовані європейські методики порівняльно-історичного мовознавства та фонології, що забезпечило працям високу верифікованість.

Фундаментальне значення для окреслення наукового лінгвістичного профілю Буковини мала кафедра славістики, яка, акумулюючи кращі європейські традиції, стала визначальним чинником у дослідженні мовної самобутності регіону та інтеграції слов’янознавчих студій у загально-

європейський науковий дискурс. Упродовж фактично усього австрійського періоду існування університету її очільником був ***Омелян Калужняцький*** (1875–1914)**.** Кафедра слов'янської філології під його керівництвом стала центром вивчення давніх пам'яток писемності. Як філолог-медієвіст та палеограф, О. Калужняцький спеціалізувався на критичних виданнях рукописів, таких як «Молдавські та мунтянські документи з архівів міста Львова» (1878), «Путнянське Євангеліє» (1888) та «Христинопільський Апостол» (1896) тощо. Його праця «Русинська мова і література» (1899) стала першим системним нарисом культурно-мовного процесу на Буковині від давніх часів до кінця XIX століття. Дослідження О. Калужняцького щодо взаємовпливів церковнослов'янської, української та румунської мов у карпатському ареалі залишаються класичними зразками порівняльного слов'янознавства. Його діяльність на посадах декана та ректора університету сприяла зміцненню авторитету слов'янської філології як фундаментальної академічної дисципліни.

Навіть такий стислий огляд діяльності чернівецьких філологів австрійського періоду, зокрема завідувачів кафедри української мови та літератури і кафедри слов'янських мов, засвідчує їхній вагомий внесок у стандартизацію, наукове обґрунтування та фундаментальне вивчення української та інших слов'янських мов. Зокрема, дослідники цікавилися проблемами унормування та правопису української мови, питаннями акцентології, фонетики, граматики, лексики та палеографії. Вони займалися проблемами славістики, вивченням давніх пам'яток і науковим обґрунтуванням самостійності української мови. А головне – розглядали українську мову в контексті світової славістики. Свідченням цього є хоча й неочевидна відразу, але вагома «присутність» у науковому дискурсі

слов'янознавчих кафедр Чернівецького університету одного із найславетніших і найвпливовіших славістів того часу Франца Міклошича.

Франц Міклошич та український інтелектуальний контекст. Аналіз виданої 1993 року збірки «Листування українських славістів із Францем Міклошичем» [2] свідчить, що саме цей віденський професор був центральною постаттю, яка забезпечувала методологічну єдність слов'янських студій у Чернівцях. Його епістолярна спадщина демонструє інтенсивний інтелектуальний обмін із місцевими філологами О. Калужняцьким, Г. Онишкевичем, С. Смаль-Стоцьким та іншими.

Публікація цього листування стала можливою завдяки зусиллям І. Свенціцького й О. Купчинського. Ще в 1928–1929-х рр. І. Свенціцький розпочав збирати копії листів і готувати збірник до друку, проте за його життя видання так і не побачило світ. Лише через 60 років О. Купчинський здійснив археографічне опрацювання матеріалів, уклав примітки та покажчики, а очолюваний ним колектив завершив підготовку книги, зробивши її надбанням наукової спільноти. Це видання засвідчує, що Ф. Міклошич був не лише науковим авторитетом, а й куратором кадрових рішень і рецензентом ключових українознавчих праць буковинських учених. Вплив «школи Міклошича» домінував у чернівецькому лінгвістичному осередку до початку епохи структуралізму, визначаючи пріоритетність історико-порівняльного методу.

Взаємодоповнюваність україністики та славістики. Аналіз діяльності філологічних кафедр австрійського періоду дає можливість стверджувати, що україністика в Чернівецькому університеті розвивалася не ізольовано, а як органічний складник ширшого славістичного дискурсу. Це виявлялося у спільних дослідженнях акцентології, фонетики, палеографії та лексикографії. Розгляд української

мови крізь призму славістики давав змогу вченим виходити за межі вузькорегіонального підходу і представляти українську філологію як повноцінну частину європейської науки.

Висновки та тяглість традиції. Філологічна школа Буковини кінця XIX – початку XX століття заклала фундаментальні засади для сучасних лінгвістичних досліджень. Діяльність плеяди вчених (К. Ганкевича, Г. Онишкевича, С. Смаль-Стоцького, О. Калужняцького) забезпечила:

– Наукову доказовість самостійності української мови.

– Стандартизацію фонетичного правопису та граматичної норми.

– Археографічне опрацювання та видання цінних пам'яток давньої писемності.

– Інтеграцію української науки у світовий славістичний контекст.

Сучасна діяльність кафедри історії та культури української мови, а також Центру славістичних студій Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича є прямим продовженням цих традицій. Збереження вектору «україністика в лоні славістики» залишається стратегічним пріоритетом, що забезпечує тяглість наукового поступу та актуальність філологічних студій у сучасному глобалізованому світі.

Список літератури

1. Бабич Н. Д. 15 не останніх із могікан. Педагоги і вчені Буковини другої половини XIX – поч. XX ст. Чернівці : Букререк, 2010. 184 с.

2. Листування українських славістів з Францом Міклошичем / передмова й пояснення М. Возняка. Львів : Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка, 1905. 128 с. (Матеріали до історії української філології ; т. VII).

УДК 811.161.2’367’255.4

Олена КУЛЬБАБСЬКА,
доктор філологічних наук, професор, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1858-9269

МОДИФІКАЦІЇ СКЛАДНОСУРЯДНИХ РЕЧЕНЬ У ПАРАЛЕЛЬНИХ УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ПЕРШОТЕКСТУ

1. У сучасній науковій парадигмі активізувалися поняття «глобалізація культури» та «культурна динаміка», що відбивають процеси взаємодії самобутніх культур, їхню універсалізацію та самоідентифікацію, установлення міжкультурних кордонів. У цьому аспекті важливого значення набуває здатність мовців до розуміння чужої лінгвокультури, визнання унікальності культурних кодів інших народів, уміння виформовувати з ними діалог з опорою на логіку культурної комунікації. Отож на часі – розв’язання комплексної – філософської, психологічної, лінгвістичної тощо – проблеми: як узагалі можлива інтеракція, перехресні стежки у спілкуванні «Я» з «Іншим», особливо, коли «Інший» – представник чужої етнокультури. Значну наукову перспективу для розв’язання окресленої проблеми має дослідження варіантності синтаксичних конструкцій у паралельних «близькочасових» перекладах українською мовою того самого першотексту. Для реалізації цієї мети обираємо методологію, що запропонував Л. Теньєр в ході наукового опису метатаксичних трансформацій синтаксичних одиниць у процесі перекладу тексту, і концепцію Н. Гуйванюк про варіантність як вияв формально-семантичних (кореферентних) співвідношень різнорангових синтаксичних одиниць в українській мові.

2. Працюючи над перекладом тексту, автор / авторка виявляє свою *міжкультурну компетенцію*, яка охоплює три складники: мовний, комунікативний та культурний, і водночас оприявнює комплекс умінь, що дають змогу адекватно оцінити комунікативну ситуацію, зіставити інтенції автора з можливим вибором вербальних і/або невербальних засобів, утілити його комунікативний намір і верифікувати результати мовленнєвого акту через зворотний зв'язок. Отже, передумовою видозмін формально-семантичної структури речення є актуалізація окремих компонентів під впливом комунікативної ситуації та інтенцій мовця, його лінгвістичних смаків і знань, гендерних і вікових особливостей тощо.

3. Із поняттям варіантності лінгвісти найчастіше пов'язують модифікаційні видозміни [3, с. 118; 4, с. 264]. Зазначені трансформації не заторкують вихідного (денотативного) змісту речення, його синтаксичної моделі, загального граматичного значення та семантичної структури. Співвідносні компоненти здебільшого є однопозиційними. До того ж модифікаційна кореляція спричинює взаємозаміщення одного актуалізованого компонента іншим. Унаслідок цього процесу семантико-синтаксична структура речення не змінюється, утім, модифікаційні трансформації вносять певні відтінки до семантики його схеми, яка накладається на основний референційний зміст висловлення за допомогою різних спеціальних мовних засобів, або так званих актуалізаторів.

4. *Актуалізатори* – такі засоби, що модифікують реченнєві компоненти (синтаксеми чи синтаксичні конструкції) та забезпечують кореферентні модифікаційні співвідношення. До репертуару мовних актуалізаторів належать відмінкові закінчення іменників (займенників), прикметників, дієприкметників; відмінювано-особові закінчення дієслів; деякі прикметникові та дієслівні префікси й суфікси; прийменники; частки; дієслова-зв'язки; десемантизовані елементи (зайві слова у плеонастичних словосполученнях); редуплікові форми;

сполучники та відносні займенники, що виконують роль функтивів предикативних частин складного речення [3, с. 153–161]. Наприклад, у паралельних перекладах Біблії зафіксовано:

– актуалізатори-***префікси:*** «*І* ***вродить*** *вона сина…*» (Куліш, с. 3) // «*І вона* ***вродить*** *Сина…*» (Огієнко, с. 889) // «*Вона* ***породить*** *сина…*» (Хоменко, с. 7) // «***Народить*** *же Вона Сина…*» (Філарет, с. 1082) // «*Вона ж* ***народить*** *Сина…»* (Турконяк, с. 937);

– актуалізатори-***частки:*** «*Та як він про се думав,* ***аж ось*** *явивсь йому вві снї ангел Господень, глаголючи…»* (Куліш, с. 3) // «*Коли ж він те подумав,* ***ось*** *з'явився йому Ангол Господній у сні, промовляючи…*» (Огієнко, с. 889) // «*І* ***от****, коли він це задумав, ангел Господній з'явився йому уві сні й мовив….*» (Хоменко, с. 7) // «*Та щойно він помислив це,* ***як ось*** *ангел Господній з'явився йому уві сні, промовляючи»* (Філарет, с. 1082) // «*Щойно він про це подумав,* ***як ось*** *Господній ангел з'явився йому вві сні, кажучи…*» (Турконяк, с. 937).

5. На рівні складносурядного речення основними актуалізаторами модифікаційних співвідношень є *сполучники сурядності*, що паралельно репрезентують протиставні, єднальні, розділові, приєднувальні, градаційні та пояснювальні відношення між предикативними частинами. Наприклад, у перекладному тексті Біблії **протиставні відношення** зреалізовано через уживання співвідносних сполучників ***а*** **//** ***але***: «*Не самим хлібом житиме чоловік,* ***а*** *кожним словом, що виходить із уст Божих*» (Куліш, с. 4) // «*Не хлібом самим буде жити людина,* ***але*** *кожним словом, що походить із уст Божих*» (Огієнко, с. 891) // «*Чоловік житиме не самим хлібом,* ***а*** *кожним словом, що виходить з уст Божих*» (Хоменко, с. 8) // «*…не хлібом єдиним житиме людина,* ***але*** *всяким словом, що виходить з уст Божих*» (Філарет, с. 1084) // «*Не самим хлібом житиме людина,* ***але*** *кожним словом, що виходить з Божих уст*» (Турконяк, с. 938). Постає запитання: яких семантичних відтінків

додають у контексти співвідносні сполучники? Сполучник ***а*** має менш чіткий протиставний відтінок при поєднанні речень, у яких зіставляються дві одночасні події, що не зумовлюють одна одної й узагалі належать до відмінних аспектів дійсності. На противагу сполучнику ***а***, сполучник ***але*** має суто протиставне значення, тобто перекладачі вживають його за умови, якщо констатоване в другій предикативній частині суперечить чи не відповідає мовленому в першій частині. Зауважимо: у досліджуваному матеріалі зафіксовано складносурядні речення з такими синонімічними зіставно-протиставними сурядними сполучниками: ***а // одначе // проте***; ***проте // однак***; ***та // одначе***; ***та // зате***; ***але // та***; ***але // зате***; ***але // проте***.

6. Окрім синонімічних сполучників (функтивів), модифікаційна варіантність складносурядних речень у паралельних українськомовних перекладах вихідного тексту, за спостереженнями Н. Гуйванюк [3, с. 158–161], ґрунтується на ускладненні сполучних засобів факультативними частками, займенниками і прислівниками, напр.: переклади «Втраченої грамоти» М. Гоголя: «*Другі* [козаки] *додали, що коли чорт або москаль украли що-небудь,* ***то вже*** *поминай як звали*» (Леся Українка 1, с. 483) // «*А інші додали, що коли чорт та москаль що-небудь украдуть,* ***то тільки*** *ти й бачив*» (Васильченко, с. 80); на багатозначності сполучників, напр., ***а*** може мати як зіставно-протиставне, так і єднальне значення (пор. переклади «Маленького принца» А. Сент-Екзюпері: «*Моя квітка сповнила пахощами всю мою планету,* ***і*** *я не вмів тішитись нею*» (Жаловський, с. 307) // «*Моя квітка напоїла пахощами всю планету,* ***а*** *я не вмів їй радіти*» (Базилянська 2, с. 332)); на подвійному сполучниковому зв’язку (напр., у перекладах «Пригод Олівера Твіста» Ч. Дікенса: «*…вона* [стара вихователька] ***не тільки*** *знало, що корисно для діточок,* ***але й*** *також розуміла, що вигідно для неї самої*» (Черняхівська, с. 17) // «*…вона знала, що корисно дітям,* ***і ще*** *краще розуміла, що корисно їй самій*» (Пінчевський, с. 23)).

7. Сполучникові засоби вираження **єднальних відношень** – *і* (*й*) і *та* (у значенні *і*) – мають нейтралізовану семантику [1, с. 55]. Зокрема, «сполучник ***і (й)*** ширший за значенням від сполучника ***та***, який може бути вжитий тільки для поєднання тих речень, що фіксують одночасні, паралельні одна з одною дії або схожі явища, з приєднувальним відтінком» [2, с. 41]. Пор. кореферентні складносурядні речення із перекладів «Маленького Мука» В. Гауфа: «*...роботи було небагато, годували його добре,* ***і*** *стара була ним задоволена*» (Попович, с. 47) // «*Роботи майже не було, а годували його від пуза,* ***та*** *й стара була дуже задоволена слугою*» (Анрущенко, с. 8).

8. **Розділові відношення** в паралельних тестах українських перекладів також репрезентують варіантні сполучники на означення семантичних відтінків: ***або***, ***чи*** – взаємовиключення подій / явищ, тобто «лише один із двох можливих, запропонованих варіантів події»*;* ***чи… чи…***; ***чи то… чи то…*** – вибору, чергування, альтернативи, тобто «може бути і той, і той»*;* пор. переклади М. Гоголя: «*...розмахуючи руками, так наче хтось його не підпускав,* ***або*** *він продирався крізь людський тиск*» (Зеров, с. 10) // «*...розмахуючи руками, ніби хтось його не пускав,* ***чи*** *він протискався крізь юрбу*» (Остап Вишня, с. 174).

9. **Приєднувальні відношення** виформовуються між частинами складносурядного речення, якщо друга предикативна одиниця містить додаткове повідомлення, принагідний коментар або наслідок, що уточнює думку. Як приєднувальні функціюють синонімічні сполучники *і, та, а*, *та й, ще й, також, тож, причому, при тому* та сполучення *при цьому.* Напр.: «*Маленькому Муку сподобався котячий обід*, ***і*** *він погодився*» (Попович, с. 47) // «*Котячий обід Мукові сподобався*, ***тож*** *він погодився*» (Андрущенко, с. 7).

10. Парні сполучники ***не тільки…, а й…***; ***не лише…, а й…***; ***не тільки…, але й…; не лише…, але й…*** маркують **градаційні відношення**. Ці синонімічні функтиви

«підсилюють новим аргументом повідомлюване в першій предикативній одиниці, причому сполучники *не тільки…, але й…; не лише…, але й…* відзначаються більшою експресивністю» [1, с. 58]. Пор.: «*Тепер круг Юди у вікнах* ***не тільки*** *блискотіли вогні,* ***але й*** *вже чулися славослів'я*» (Некрутенко, с. 319) // «*Навколо Іуди у вікнах* ***не лише*** *сяяли вогні,* ***але й*** *вже було чути славослів'я*» (Білорус, с. 326).

Отже, модифікаційні співвідношення в складносурядних реченнях виформовуються за допомогою синонімічних сполучників, факультативних часток, займенників і прислівників, що не спричинюють змін морфологічного статусу складників та їхнього значеннєвого обширу, додаючи лише певного стилістичного колориту до моделей складних речень; до того ж вони не утворюють нових реченнєвих структур, зберігаючи тип семантико-синтаксичних відношень між предикативними одиницями.

Список літератури

1. Городенська К**.** Сполучники української мови : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 204 с.

2. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові : монографія. Київ : Наукова думка, 1969. 153 с.

3. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : монографія. Чернівці : Рута, 1999. 336 с.

4. *Кульбабська О. В.*, Олійник Л. І. Варіантність синтаксичних конструкцій в українській літературній мові : монографія. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. 304 с. URL: https://surl.li/zmaixf

УДК 811.161.2:81’36(378:81-11)

Галина КУТНЯ,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови імені професора Івана Ковалика Львівського національного університету імені Івана Франка; м. Львів;
ORCID: http://0000-0002-6628-411X

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ В СИНТАКСИЧНІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ЧЕРЕДНИЧЕНКА: АКТУАЛЬНІСТЬ СУЧАСНОГО НАУКОВОГО ПРОЧИТАННЯ

Сьогодні увага до лінгвістичної спадщини багатьох учених – це важливий крок як у пошануванні, так і переосмисленні їхніх наукових ідей та концепцій із погляду сучасності. Однією з таких постатей є Іван Чередниченко: професор, викладач та завідувач кафедр різних вишів у повоєнний період 40–60-х років, автор численних праць зі стилістики, фразеології і синтаксису [2], який залишив помітний слід у формуванні сучасних наукових поглядів.

Лінгвістична спадщина І. Чередниченка багатовекторна, однак увагу привертають передусім синтаксичні студії: неповні речення, синтаксична організація творів Івана Франка, питання синтаксичної стилістики, складне синтаксичне ціле, синкретичні перехідні типи в системі складного речення, питання гіпотактичних і паратактичних особливостей речень, надфразні єдності та всебічні питання аналізу складнопідрядних речень [7], [8], [9]. Дослідження останніх найповніше представлено в посібнику «Складнопідрядні речення в сучасній українській мові» [9], де систематизовано подано історію, класифікацію та особливості складнопідрядних структур.

Огляд складнопідрядних речень у мовознавця представлено такою тріадою: 1) оцінкою різних теорій про концепції та класифікації одиниць у діахронії; із критичними зауваги в оцінюванні кожного підходу; 2) аналізом новітніх (у часі написання праці) учень до теорії підрядності; 3) викладом власної концепції щодо типів підрядності та принципів класифікації підрядних речень за їхніми функційними особливостями.

Чимало міркувань ученого щодо складнопідрядних речень не втратили актуальности й донині, тому заслуговують на сучасне наукове прочитання.

Так, І. Чередниченко у своїй концепції щодо складних речень відобразив сучасне бачення комунікативної та структурно-семантичної єдности предикативних частин, зазначаючи, що «в кожному складному реченні його частини становлять одне зв'язне ціле» [9, с. 9].

Учений критично ставився до панівного на той час логіко-граматичного підходу в класифікації складнопідрядних речень [10, с. 254], за яким підрядні предикативні частини (підметові, присудкові, додаткові, означальні, обставинні) ототожнювали із членами реченнями. Щодо цього він навів оригінальне порівняння: «В усякому разі, для пояснення синтаксичної конструкції складнопідрядного речення шляхом аналогії, ототожнювання з граматичною будовою простого речення так само мало підстав, як і для пояснення будови організму метелика за аналогією з організмом гусениці, хоч вони і споріднені генетично» [9, с. 6].

Інноваційним підходом ученого є спроби семантико-функційної оцінки складнопідрядних речень. Він вважав доцільним аналіз підрядних предикативних частин за смисловими відношеннями до головного речення, зазначаючи, що «дослідник повинен намагатися визначити типи зв'язків або відношень між обома частинами складних

речень і способів формального визначення цих зв'язків у мові» [9, с. 10]. Саме такий підхід домінує нині в академічному та шкільному синтаксисі.

Вирізнені типи підрядності в І. Чередниченка перегукуються із сучасною структурно-семантичною класифікацією. Так, дослідник виокремлює причленну підрядність (підрядність до окремих членів речення): *Ти не чуєш, як солов'ї весільним співом дзвонять*? (Леся Українка) [9, с. 93], підрядність до цілого складу речення: *І квіткою, й калиною цвісти над ним буду, щоб не пекло чуже сонце… (Т. Шевченко)* [9, с. 114] та взаємопідрядність: *Чим більше кицьку гладиш, тим вона вище горб підіймає (прислів'я)* [9, с. 120]. У сучасному баченні таке розмежування корелює з нерозчленованими (одночленними, прислівними) та розчленованими (двочленними, детермінантними) структурами [1, с. 323, с. 329], [3, с. 264–265], [5, с. 586], [10, с. 260], а також зі складними реченнями із взаємозалежними частинами [1, с. 345].

У концепції І. Чередниченка привертають увагу окремі різновиди складнопідрядних речень, які вирізняють і сучасні синтаксисти, послуговуючись іноді лише іншою термінологією. Наприклад, це стосується: а) «підрядних доповнювально-відносного підпорядкування: *Коли він сердився, краска заливала йому лице, від чого вуси біліли, наче молочні (М. Коцюбинський)»* [9, с. 117] (за сучасними класифікаціями це підрядні супровідні [6, с. 162]); б) «підрядних контрастуючого зіставлення»: *Якщо раніше будували будинок протягом трьох-чотирьох років, то тепер значно швидше»* [9, с. 120] (підрядні зіставні [6, с. 164] [10, с. 299]) та ін. Учений поділяє деякі різновиди на підгрупи за семантичним складником, зокрема підрядні порівняльні розмежовує на порівняльно-причинові, порівняльно-цільові, утотожнення [9, с. 118–120] тощо.

Не втратили актуальності спроби І. Чередниченка: оцінити сполучники підрядності в простому реченні при однорідних членах: *Подавала **як не** шага, **то** копійку… У вас очі зіркі, **хоч** і не молоді* [9, с. 123]; схарактеризувати сполучники (*як, мов, наче, немов та ін.)* в порівняльних зворотах у функції різних членів речення [9, с. 125]; а також розмежувати складнопідрядні порівняльні конструкції з неповною підрядною предикативною частиною: *Сипонув, **немов горох з решета,** дощ (Я. Гримайло)* та прості ускладнені речення з порівняльними зворотами: *Сава твердий, **мов камінь** (О. Кобилянська)* [9, с. 124–128].

У статті пізнішого періоду [8] мовознавець розгорнуто аналізує складнопідрядні речення з погляду поширеності певних компонентів головної частини підрядною, вважаючи, що складнопідрядне поширення в українському синтаксисі виявляється у двох різновидах: постійного постпозитивного складнопідрядного поширення та змінного – постпозитивно-препозитивного [8, с. 18]. Складнопідрядні речення в цій розвідці синтаксист також розглядає з погляду специфіки підрядної частини: речення субстантивного, ад'єктивного, прономінативного, дієслівного, прислівникового поширення.

Звичайно, за критичним баченням, концепція І. Чередниченка, хоча і засвідчує інноваційну далекоглядність ученого, та усе ж таки має і певні недогляди з погляду сучасності, адже ґрунтується переважно на традиційних тоді парадигмальних вимірах формально-граматичного та логіко-граматичного підходів. Зокрема, це стосується детальної класифікації складнопідрядних речень причленної та непричленної залежностей: виокремлені в дослідника різновиди надто численні, без чіткої диференціації, відтак за їхньою кількістю губиться системний підхід; також синтаксичний матеріал містить чимало сумнівних (двозначних) прикладів та інше.

Концепція аналізу складнопідрядних речень – це результат творчих пошуків І. Чередниченка в канві тогочасного наукового дискурсу, а самі розвідки, присвячені цій проблематиці, якщо не брати до уваги вимушеного ідеологічно обрамлення, ґрунтовні та виважені, із багатим джерельним матеріалом і за глибиною наукового осмислення та мовленнєвим оформленням можуть конкурувати зі сучасними науковими студіями.

Список літератури

1. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 368 с.

2. Гуйванюк Н. В. Чередниченко Іван Григорович. *Енциклопедія Сучасної України* / АН України, НТШ; Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2025. URL: https://esu.com.ua/article-887259 (Дата звернення: 13.12.2025)

3. *Дудик П. С.*, *Прокопчук Л. В.* Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 384 с.

4. *Загнітко А.*, *Миронова Г.* Синтаксис української мови: теоретико-прикладний аспект. Brno: Masarykova univerzita, 2013. 223 с.

5. *Слинько І. І.*, *Гуйванюк Н. В.*, *Кобилянська М. Ф.* Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. Київ: Вища школа, 1994. 670 с.

6. Сучасна українська мова. Синтаксис: підручник / за ред. О. Д. Пономаріва. Київ: Либідь, 1994. 256 с.

7. *Чередниченко І. Г.* До питання про будову складнопідрядного речення. *Українська мова в школі.* 1952. № 4. С. 22–31.

8. *Чередниченко І. Г.* Синтаксичне поширення членів речення і проблема їх складнопідрядної валентності. *Українська мова і література в школі.* 1967. № 3. С. 17–25.

9. *Чередниченко І. Г.* Складнопідрядні речення в сучасній українській мові : *спецкурс для студентів філологічних факультетів.* Чернівці, 1959. 136 с.

10. *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 408 с.

УДК 811.161.2:808.5]:37.01.091.016

Марія КУХАРЧИШИН,
кандидат філологічних наук, доцент катедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів;
ORCID: http://orcid.org/0000-0003-2314-9601
Адріана ЧУЧВАРА,
кандидат філологічних наук, доцент катедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів;
ORCID: http://orcid.org/0000-0002-4636-9968
Христина ЩЕПАНСЬКА,
кандидат філологічних наук, доцент катедри українського прикладного мовознавства Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів;
ORCID: http://orcid.org/0000-0001-6393-5987

ЛІНГВОРИТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ПУБЛІЧНОГО ВИСТУПУ НА ЗАНЯТТЯХ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ

Курс «Українська мова за професійним спрямуванням» (УМПС), нормативний у загальноуніверситетському комплексі гуманітарних дисциплін, призначений і для студентів філологічного факультету, і для студентів-нефілологів Львівського національного університету імені Івана Франка. Курс спрямований на розвиток і вдосконалення комунікативної компетенції здобувачів – досягнення достатньо високого рівня володіння українською мовою з належним знанням норм сучасної української літературної мови та з урахуванням особливостей найбільш доречного мовленнєвого стилю у відповідній комунікативній ситуації усного чи писемного мовлення. Акцент на мотиваційно-практичній

(мовленнєвій) складовій курсу – визначальна особливість дисципліни «УМПС». Теоретичне й практичне осмислення усної та писемної форм реалізації мовних знань у професійній сфері (передусім стосується наукового й офіційно-ділового стилю) впливатиме на комунікативну поведінку фахівця [1, с. 4].

Для розвитку комунікативної компетенції важливим є формування культури усного фахового мовлення. З огляду на це, ознайомлюємо студентів із поняттям публічного виступу, його структурою, жанровими особливостями та пропонуємо підготувати індивідуальний публічний виступ на професійну тему. Наголошуємо також на культурі слухання, що полягає у взаємодії з промовцем, активній роботі зі сприйняття й аналізу почутого, зчитуванні кодів невербальної комунікації, результатом чого є правильна інтерпретація змісту повідомлення [5, с. 101]. Як результат засвоєння теми студенти готують лінгвориторичний аналіз промови одногрупника чи одногрупниці або промови, доступної в інтернет-просторі на професійну тему.

Сьогодні немає єдиного алгоритму лінгвориторичного аналізу. Науковці пропонують різні підходи. Наприклад, дослідниця лінгвориторичних стратегій Олена Щербак вбачає реалізацію лінгвориторичного аспекту у виокремленні лінгвориторичних стратегій і тактик, які структурують тексти [6, с. 219–225]. Олександр Мунтян, аналізуючи в лінгвориторичному аспекті контент українських блогерів, ставить за мету розгляд основних лінгвориторичних підходів, які використовують українські блогери для досягнення комунікативних цілей. Лінгвориторичний аналіз учений здійснює через дослідження лінгвістичних і риторичних прийомів, застосованих у блогах українських авторів, а також виявлення риторичних засобів впливу на реципієнтів [3, с. 70]. У працях згаданих дослідників, однак, йдеться про

лінгвориторичний аналіз текстів. Якщо брати до уваги публічний виступ, то алгоритм лінгвориторичного аналізу суттєво відрізнятиметься. Так, Наталія Колотілова в аналізі публічного виступу вбачає головно його оцінку за критерієм комунікативний успіх / невдача. Такий аналіз полягає в тому, щоб дати відповіді на запитання, чи вдалося захопити увагу авдиторії, чи дотримано регламенту, чи був вдалим початок виступу, чи є оригінальність стилю викладу та ін. [2, с. 115].

Для всебічного аналізу промови важливо враховувати мовні та позамовні аспекти, отже, лінгвориторичний аналіз промови – це послідовний аналіз мовновиражальних засобів та риторичних прийомів, які застосовував доповідач під час виголошення промови. Пропонуємо такий алгоритм лінгвориторичного аналізу публічного виступу:

1. Яка тема і мета виступу? Наскільки актуальною є тема (відповідність професійним зацікавленням)? До уваги беремо насамперед змістовність, інформативність, аргументованість викладу (важливо наводити приклади).

2. Чи структурованим є виступ оратора (частини виступу пов’язані, стилістично узгоджені; композиційні частини пропорційні, є логічні переходи; дотримано принципу цілісности).

4. Які мовні засоби виразности використовує доповідач для висвітлення теми? Ідеться про риторичні фігури і тропи.

5. Яким є рівень культури мовлення оратора. Чи виявлено мовні порушення? Зосереджуємося на комунікативних якостях мовлення доповідача (багатство, чистота мовлення, доречність мовних засобів). Наводимо приклади порушень мовних норм.

5. Яким є невербальне спілкування доповідача? Аналізуємо вміння використовувати позамовні засоби впливу на слухачів, зокрема такі як: просторова взаємодія з авдиторією (дистанція, розміщення слухачів), інтонаційне

оформлення мовлення (тональність, темп мовлення), положення та рухи тіла (постава, жестикуляція, міміка).

6. Загальне враження про виступ. Формулюємо узагальнений висновок про виступ (Яке враження створив виступ? Чи досяг промовець мети? Які аспекти потребують удосконалення?).

Пропонуємо приклад лінгвориторичного аналізу, який розглядаємо зі студентами економічного факультету. Відповідно до специфіки професійного напряму здобувачів, аналізуємо промову експерта з розвитку бізнесу й маркетингу, PhD, директора і співвласника шведсько-українського проєкту DYB (Develop Your Business) Ігоря Гута [4, с. 54–55].

Тема і мета виступу. «Гармонія – це не баланс часу. Гармонія – це свобода вибору» – тема виступу Ігоря Гута на конференції TEDx Talks (18 жовтня 2018 р.).

Актуальність теми. Змістовність, інформативність, аргументованість викладу. Порушена тема є актуальною. Виступ цікавий для широкого кола слухачів. Інформативним, аргументованим виступ роблять міркування промовця про вміння робити вибір на прикладі авторитетів. Процедура аргументації логічна, аналогійна й опосередкована (аргументи від авторитетів).

Структура виступу оратора. Промова є чітко структурованою. У вступі доповідач обґрунтовує актуальність порушеної теми. Основну частину виступу присвячено розмірковуванню про вибір у нашому житті, зрештою, думку про зручність філософії балансу спростовано. Закінчення виступу – це заклик до дії: «Робіть вільний вибір, будьте щасливими».

Дотримання мовних норм. Прикладом порушення акцентуаційної норми є неправильно наголошене слово випáдок (замість вúпадок). Порушено лексичні норми, зокрема засвідчено англійські слова (без потреби), як

paradise – «рай» (ужито без перекладу) або CEO (від англ. Chief Executive Officer) – «генеральний директор» (перекладено під час промови). Засвідчено граматично неправильні повторювані конструкції *чим…, тим* (замість правильних *що…, то*). Щоб підтвердити думку промовець вживає стверджувальну частку *да*. Стилістично недоречно вжито сполучник *шо* (замість *що* в офіційній комунікації) або канцеляризм *тим не менш* – стилістично кращий варіант *однак, проте, а також, а втім*.

Невербальне спілкування доповідача. Жести відкритости (розкриті руки, повертання до співрозмовників). Промовець дотримується суспільної відстані між комунікантами (від 1,5 до 4 м). Підтримує зоровий контакт зі слухачами. Погляд діловий. Міміка доброзичлива. Темп мовлення, тембр голосу, висота голосу, сила голосу, доречні паузи, інтонація сприяють сприйняттю виступу.

Презентація. Матеріал стислий, структурований. Кожен слайд відображає одну думку. Короткі слова, прості речення. Слайди – в одному стилі.

Загальне враження про виступ. Виступ Ігоря Гута створив позитивне враження. Промовець, припускаємо, досяг мети виступу.

Отже, вміння аналізувати публічний виступ – важлива навичка фахівця, яка ґрунтується на культурі слухання. Лінгвориторичний аналіз промови – результат активної взаємодії з промовцем, що сприяє правильній інтерпретації змісту повідомлення та успішній професійній комунікації.

Список літератури

1. Дуда Л. Є., Кметь І. Ф., Щепанська Х. А. Українська мова за професійним спрямуванням : навчально-методичний посібник для студентів філологічного факультету. Львів : ФОП Плаксій М. Д., 2021. 110 с.

2. Колотілова Н. А. Риторика : навч. посібн. Київ, 2007. 232 с.

3. Мунтян О. О. Лінгвориторичний аналіз контенту українських блогерів. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Філологія*. 2024. Вип. 2 (12). С. 68–73.

4. Чучвара А. Українська мова за професійним спрямуванням: практикум для здобувачів ІІ курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти економічного факультету. Львів : ПАІС, 2025. 72 с. URL: https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/02/UMPS_e-book_zakhyshcheno.pdf

5. Щепанська Х., Чучвара А., Кухарчишин М. Професійна риторика вчителя-словесника: навчально-методичний посібник для студентів філологічного факультету. Електронне видання. Львів, 2025. 197 с. URL: https://philology.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/02/Profesiyna-rytoryka_posibnyk-ost.-1.pdf

6. Щербак О. М. Лінгвориторичні стратегії зображення російсько-української війни 2022 року (на матеріалі повідомлень німецько-мовного сайту tagesschau.de). *Актуальні питання іноземної філології*. 2022. № 16. С. 219–225.

УДК 378.016:[811.161.2+81’25

Михайло ЛУКАЩУК,
кандидат філологічних наук, асистент кафедри англійської мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-2071-9325

ВИКОРИСТАННЯ ПАРАЛЕЛЬНИХ КОРПУСІВ У НАВЧАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА ПЕРЕКЛАДІ

Браунівський корпус (*The Brown University Standard Corpus of Present-Day American English*) – електронна колекція зразків текстів американського варіанта англійської мови різних жанрів – був першим в історії корпусом, який містив 500 зразків різних жанрів розміром 2000 та більше слів сучасної англійської мови, на основі якого вивчали дистрибуцію слів у щоденному вжитку. Корпус уклали Генрі Кучера та Нельсон Франсіс у Браунівському університеті (США). На той час він містив 1014312 слів. 1967 року вони опублікували розвідку, у якій надали статистичні дані власне Браунівського корпусу.

З появою комп’ютерів на початку 1990-х років було розроблено перший, найбільший на той час Британський національний корпус (British National Corpus, BNC), що містив 100467090 орфографічних слів. Це був збалансований корпус, який залучав лексику з більшості сфер суспільного життя, що складало приблизно 90 млн. слів, зафіксованих у галузі прикладних, гуманітарних та природничих наук, художній літературі, мистецтві, релігії та філософії, комерції та фінансів, розваг та політиці. Додатково йшлося також про розмовний підкорпус, який містив близько 10 млн. слів.

Після 2000-х років з подальшим розвитком комп'ютерної техніки з'явилися корпуси розміром понад мільярди слів. Лідерами серед англомовних країн стали британські лінгвісти, хоча нині американські науковці поступово наздоганяють досягнення британців.

Сьогодні корпусну лінгвістику використовують у різних галузях мовознавства: лексикографії (під час розробки словників), у когнітивній і прикладній лінгвістиках, соціолінгвістиці, у перекладознавстві та дидактиці (у процесі навчання англійської мови). Великі корпуси полегшують роботу під час обробки текстів та надають достатньо прикладів, щоб провадити роботу у згаданих вище напрямах.

Паскуаль Перез-Паредез подає таке визначення корпусних досліджень: «корпусна лінгвістика вивчає мову, визначаючи, як репрезентативні тексти конкретного жанру відображають дискурсивні практики справжніх мовних користувачів» [3, с. 1]. Корпусна лінгвістика досліджує мову емпірично, тобто акцентує увагу на тому, як лексичні одиниці в реальному мовленні, а також як тексти різних жанрів відображають мовлення окремих користувачів. У Великій Британії під керівництвом Рандольфа Квірка було запроваджено програму *Survey of English Usage* (огляд вживання англійської мови), яка, починаючи з 1959 року, мала на меті реєструвати реальне вживання англійської мови на сучасному етапі, що й стало початком корпусної лінгвістики у цій країні.

Однією із перших мовознавчих галузей для застосування корпусної лінгвістики у світовій практиці була лексикографія. Сьогодні, працюючи над словниками англійської мови, їхні укладачі обов'язково використовують і створюють корпуси текстів різних стилів та жанрів, а вже тоді результати цієї роботи втілюють у своїх лексикографічних проєктах. Серед популярних словників,

видавництва яких використовують корпуси для їх створення, є *Longman Dictionary of Contemporary English, The New Oxford Dictionary of English, Macmillan English Dictionary,* нове видання 20-томного *The Oxford English Dictionary.* Зараз також на основі корпусів перебувають на стадії розробки та будуть втілені тільки у електронному форматі *Oxford Learner's Dictionary, Oxford Collocation Dictionary, Collins COBUILD Advanced Learner's English Dictionary, Collins English Thesaurus, Oxford Thesaurus of English, The Chamber's Dictionary & Thesaurus* та багато інших. Раніше лексикографи самі подавали ілюстрації до значень різних слів. З появою корпусної лінгвістики вони послуговуються прикладами речень із щоденного вжитку різних стилів та жанрів.

Одним із мільярдних корпусів є утворений із вебсайтів англомовних країн різних жанрів iWeb, який складається з 14 мільярдів слів. Серед українських корпусів можемо згадати такі: корпус ГРАК, який є зібранням текстів, починаючи з 1816 року, що складає 1,78 мільярда слів, засвідчених у різних стилях та жанрах. Іншим корпусом української мови є Лейпцизький корпус української мови, що складається із 1,5 мільярда слів з новинних сайтів, вебсторінок та текстів у загальному доступі, та корпус української мови Київського національного університету ім. Т. Шевченка розміром 100 мільйонів слів, що складається із публіцистичних текстів, художньої прози, поетичної мови, законодавчих, наукових та фольклорних текстів.

Корпуси текстів можуть бути використані для навчання мови, зокрема української та англійської. Вони містять тексти різних стилів і жанрів, що може допомогти студентам опанувати конкретні теми чи галузі знань за потреби. Здобувачі освіти засвоюють граматику за допомогою зразків або моделей. Як зазначає Ксяофей Лу, «процес вивчення конструкцій ґрунтується на прикладах та

включає «вивчення асоціацій в межах та між конструкціями». Цей процес розглядається як раціональний у тому сенсі, що ментальна модель, яка побудована студентами на будь-якому відрізку процесу вивчення мови, відображає вивчені можливості різних асоціацій форми та значення, які студенти акумулювали із свого сумарного досвіду вивчення мови» [1, с. 47].

Важливим чинником у навчанні іноземної мови для студентів є частотність вживання слів. Частотність є одним із принципів використання мови. Отже, вчитель може вибирати потрібні зразки текстів для того, щоб студенти опанували конкретні лексичні одиниці чи граматичні конструкції. Дж. Байбі підкреслює, що «…повторення дій веде до утворення конструкцій; отже, у мові також ми бачимо, що повторення є необхідним компонентом формування граматики… Причина, через яку частотність чи повтор відіграють роль у формуванні граматики полягає в тому, що розум чутливий до повторів. Це є загальний принцип домену; тобто він застосовується не тільки до мови, але й до інших когнітивних доменів» (Bybee, 2007: 8) цит. за [3, с. 11]).

Отож, коли раніше за підручником студенти мали можливість вивчати слова та конструкції в одному контексті, то з використанням корпусної лінгвістики вчитель може відібрати необмежену кількість повторів потрібної конструкції чи лексичної одиниці в реальному автентичному використанні носіями цієї мови. І це дає змогу суттєво розширити набір моделей та лексичних одиниць опановуваних студентами мов.

Ще одна сфера, у якій корпусна лінгвістика може бути використана дуже ефективно, це переклад із однієї мови на іншу. У цій галузі доречно використовувати паралельні корпуси. Паралельний корпус – це анотований корпус, що містить тексти мови-оригіналу та їх точних перекладів

мовою перекладу. У ЄС всі законодавчі акти та інші офіційні документи перекладають всіма мовами членів Євросоюзу. Стефанія Мейсі та Мішель Зала про паралельні корпуси зазначають таке: «…паралельні та порівняльні корпуси прогресивно зростають з різними цілями. За останні три десятиліття вони виявилися основним інструментом для машинного перекладу та багатомовної обробки природної мови та обов'язковим елементом у контрастивній лінгвістиці, у перекладі та навчанні іноземних мов » [2, с. 38].

Студенти можуть ефективно засвоювати граматичні конструкції та лексичні одиниці з конкретної сфери за допомогою паралельних корпусів. На жаль, поки що немає українсько-англійського паралельного корпусу, проте зі вступом України до Євроспільноти паралельні корпуси будуть створені, оскільки виникне необхідність всі законодавчі акти та інший документообіг перекладати також і українською мовою.

Отже, корпуси можна ефективно використовувати з різною метою, зокрема для вивчення української та англійської мов, у галузі перекладу та різноманітних лінгвістичних досліджень.

Список літератури

1. Lu, Xiaofei. (2023). Corpus Linguistics and Second Language Acquisition: Perspectives, Issues, and Findings. New York: Routledge. 156 p.

2. Maci, S. M. & Sala, M. (Eds.). (2022). Corpus Linguistics and Translation Tools for Digital Humanities: Research Methods and Applications. Dublin: Bloomsbury Publishing Plc. 227 p.

3. Pérez-Paredes, Pascual. (2021). Corpus Linguistics for Education: A Guide for Research. London: Routledge. 175 p.

УДК 811.161.2:314.151.3-054.73]:304

Наталя МАТВЕЄВА,
доцент кафедри української мови та славістики ТНПУ імені В. Гнатюка, молодший науковий співробітник відділу стилістики, культури мови та соціолінгвістики Інституту української мови НАН України, м. Тернопіль / Київ;
ORCID: https://orcid.org /0000-0001-6290-9381

ТРАНСФОРМАЦІЇ МОВНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА МОВНОЇ СВІДОМОСТИ УКРАЇНЦІВ, ЩО ЗМІНИЛИ СВОЄ МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ПОВНОМАСШТАБНОЮ ВІЙНОЮ

Повномасштабне вторгнення Росії на територію України в лютому 2022 р. стало не лише трагічною подією в історії країни, але й важливим соціолінгвістичним чинником, який суттєво вплинув на мовну ситуацію в українському суспільстві. Мільйони громадян були змушені змінити місце проживання – як у межах держави, так і за її кордонами. Ці процеси супроводжувалися трансформаціями мовної поведінки, переосмисленням національної та мовної ідентичностей, а також зміною ставлення до української та російської мов, що сприяло модифікації ролі двох мовних кодів у комунікативному просторі України.

У нових соціокультурних умовах питання вибору мови спілкування набуває, окрім комунікативного, ще й символічного значення, оскільки часто стає проявом громадянської позиції, засобом самоідентифікації та маркером належности до української національности. Водночас зміна середовища проживання створює ситуації мовних контактів, що впливають на адаптацію, інтеграцію та формування нових моделей мовної поведінки серед переселенців.

Мета цього дослідження – проаналізувати трансформації мовної свідомости та мовної поведінки українців, які змінили місце проживання внаслідок російсько-української війни, а також визначити основні причини й тенденції таких трансформацій.

Матеріалом дослідження стали мовні біографії тимчасово переміщених осіб (усього 35 диктофонних записів загальною тривалістю понад 40 годин мовлення).

Проблема мовної свідомости посідає одне з центральних місць у сучасних соціолінгвістичних дослідженнях, адже вона безпосередньо пов’язана з питаннями мовної поведінки, ідентичности та культурної самоідентифікації особистости. Науковці трактують мовну свідомість як складне багаторівневе утворення, у якому поєднуються когнітивні, емоційні та ціннісні компоненти. Зокрема, **П. Селігей** підкреслює, що мовна свідомість охоплює «погляди, уявлення, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності» [2, с. 40], тобто є не тільки когнітивним, а й емоційно-ціннісним феноменом, який визначає ставлення людини до власної та чужої мовної системи. У контексті сучасних суспільно-політичних і воєнних подій мовна свідомість українців, безперечно, зазнає помітних трансформацій, що підтверджують результати різних соціологічних та соціолінгвістичних досліджень.

Вербальне вираження мовної свідомости реалізується в мовній поведінці, визначеній комунікативною ситуацією з її лінгвальним наповненням та репрезентативністю екстралінгвальних параметрів мовця [1, с. 135]. Поняття мовної поведінки в соціолінгвістиці розглядають в аспекті вибору конкретної мови або мовного варіанта в умовах комунікації. Таким чином, **мовна поведінка – практичний** вияв мовної свідомости, що реалізується у процесі мовленнєвої діяльності індивіда.

Зміни мовної поведінки українців, спричинені війною, найповніше виявляються через індивідуальні історії, які

відображають особистісний вимір соціолінгвістичних процесів. У цьому аспекті особливого значення набуває метод мовної біографії, що дає змогу простежити динаміку мовної свідомости, виявити чинники, які вплинули на вибір мови спілкування, а також зрозуміти, як соціальні, психологічні та культурні обставини трансформують мовні практики людини. Аналіз мовних біографій тимчасово переміщених осіб дозволяє дослідити, як війна стала каталізатором переосмислення мовної ідентичности й зміни мовних орієнтацій.

Тексти опрацьованих мовних біографій дають змогу простежити чинники, що спонукали українців до зміни мовної поведінки, допомагають визначити механізми переходу з одного мовного коду на інший, з'ясувати реакції соціального оточення на зміну мови спілкування та окреслити інші аспекти мовної динаміки. Хоча метод мовної біографії не належить до кількісних і не дозволяє робити статистично обґрунтованих узагальнень, він забезпечує глибоке розуміння індивідуальної історії мовного розвитку особистости, завдяки якому можна виявити психологічні чинники, що зумовлюють зміни мовної свідомости та поведінки.

З огляду на опрацьовані матеріали мовних біографій можемо зробити висновок, що російська збройна агресія суттєво вплинула на зміну мовної поведінки українців, що часто є показником удосконалення їхньої мовної свідомості. Повномасштабна російсько-українська війна стала каталізатором для глибшого осмислення суті своєї національної й мовної ідентичностей.

Серед основних факторів, що зумовили зміну мовної поведінки українців, можемо виділити такі: вплив війни, адже в контексті повномасштабної війни мова стала засобом ідентифікації зі своєю нацією, символом опору та єдности, а також вплив нового українськомовного середовища, оскільки часто люди, пройшовши процеси лінгво-

культурної адаптації, почали говорити мовою, що є панівна в новому для них комунікативному просторі.

Дослідження трансформацій мовної свідомости та мовної поведінки українців у контексті повномасштабної війни Росії проти України дає підстави говорити про глибоку переорієнтацію ціннісних, когнітивних і комунікативних установок у суспільстві. Мовна поведінка, у якій часто поєднувалося існування української та російської мов у межах білінгвальної практики, нині дедалі виразніше набуває монолінгвального, національно орієнтованого характеру. Мова постає не лише засобом спілкування, а й маркованим символом національної гідности, спротиву та самоідентифікації.

Соціальні, психологічні й культурні чинники сучасного мовного розвитку перебувають у тісній взаємодії: пережитий досвід війни, вимушене переселення, зміна комунікативного середовища, патріотичні настрої та суспільна консолідація стали потужними детермінантами трансформації мовної поведінки та свідомости. Зміну мовних практик респондентів, очевидно, розглядаємо не як зовнішній тиск, а як усвідомлений акт особистої позиції, що має глибокий моральний і психологічний вимір.

Отже, українська мова в умовах війни перетворилася на інтегративний чинник національної єдности та духовний ресурс опору. Звідси випливає, що мовні процеси воєнного періоду свідчать не лише про лінгвістичні зрушення, а й про глибші зміни, які формують нову вісь української ідентичности та культури.

Список літератури

1. Коць Т. А. Поняття «мовна свідомість» у сучасній лінгвістичній терміносистемі. *Термінологічний вісник.* Київ, 2023. Вип. 7. С. 133–141.

2. Селігей П. О. Мовна свідомість – шанобливе ставлення до мови. *Дивослово.* Київ, 2012. № 7. С. 40–44.

УДК 81’272:81’373.21

Оксана МИХАЛЬЧУК,
кандидат філологічних наук, завідувач відділу мов України Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України, м. Київ;
ORCID: http://orcid.org/0000-0001-9278-9341

ДИНАМІКА ТОПОНІМІЙНОЇ СИСТЕМИ В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ЗМІН

Мовне планування в ономастичній сфері – важлива ланка облаштування мовного і громадського простору. В контексті соціолінгвістичних змінних топонім виступає носієм інформації про розвиток суспільства, про міграційні процеси, про мовну та етнічну історію території, про ідеологію суспільства на певному часовому зрізі.

Вивчення власних назв географічних об’єктів у координатах історичних, політичних та соціальних процесів є важливим предметом сучасних міждисциплінарних досліджень. В Україні до аналізу окремих фактів перейменувань та найменувань, до проблем росіянізації та радянізації українського топонімікону зверталися у своїх дослідженнях Л. Белей, Д. Бучко, С. Ковтюк, Л. Кравченко, Л. Нуждак, Л. Осташ, О. Шульган та ін. Дотичні питання в інших топонімійних системах вивчали Ж. Дворжакова, М. Містецький, М. Птачнікова, Ю. Валков’як, Р. Фонтанот та ін. Проблематика цих досліджень фокусована на 1) аналізі впливу соціально-політичних змінних на процеси онімної номінації, 2) формуванні рекомендацій щодо офіційних найменувань та перейменувань, 3) оновленні стандартизаційних принципів відтворення назв у інших мовах, 4) особливостях функціонування назв на багатомовних та порубіжних територіях тощо.

У цих параметрах топонім стає своєрідною знаковою системою, що функціонує як засіб комунікації в суспільстві та символізує мовну належність та ідеологічну визначеність території. В історичних та політичних перипетіях засобом боротьби за присвоєння територій стають лексичні, словотвірні та графічні ознаки топонімії. Показова зміна вказівників з українських на російськомовні на окупованих територіях України (*Маріуполь* на *Мариуполь*, *Олешки* – на *Цюрюпінськ*) є символічним актом привласнення території й черговою спробою зруйнувати історичну тяглість та словотвірно-структурну цілісність топонімії певного регіону.

Принципи адаптації та заміщення питомих назв – традиційна практика так званого топонімічного імперіалізму. Яскравими зразками є італізація словенських топонімів [6, с. 36-44], перейменування на порубіжних територіях Польщі після витіснення німецького населення [7, с. 138-149], практики сербізації або хорватизації топонімів на території Сербії та Хорватії на початку XXI ст. [5, с. 30], хвилі заміщення та росіянізації питомих назв на теренах України [1], [3] [4] тощо. Зокрема, типовим явищем знищення топонімії цілих регіонів є витіснення з Криму кримськотатарських топонімів (*Альма-Тамак* перейменовано на *Пещаное (Піщане)*, *Кучук-Яшлав* на *Викторовку (Вікторівка), Біюк-Каралезь* на *Красний Мак*), заміщення урумських та румейських топонімів в Надазов'ї (*Малоянисоль* на *Куйбишеве*, *Керменчик* на *Старомлинівка*) тощо. В українській офіційній ойконімії, як засвідчує О. Шульган, від 1 до 10 % назв (залежно від регіону) наприкінці XX ст. суперечило чинним нормам української літературної мови та критеріям номінації [4, с. 15], як наприклад, *Соніно* (Харківська обл.), *Апрелівське* (Кіровоградська обл.), *Мечнікове* (Харківська обл.), *Ново-Літвіновка* (Херсонська

обл.). Поступова росіянізація географічних назв на теренах України через заміщення мотиваційних основ та формантів, ідеологічну радянізацію та комунізацію мовного ландшафту тривала упродовж століть і є яскравим зразком топонімічного імперіалізму. В радянський період одним з елементів цього явища була також адаптація українських назв латинською транскрипцією з російської мови (*Kiev* замість *Kyiv*; *Odessa* замість *Odesa*; *Ternopol* замість *Ternopil*).

В умовах російсько-української війни в суспільстві загострилося ставлення до назв, що пов'язані з російським і радянським впливом. Топонімійні назви стали очевидним індикатором просування ідеології «русского мира». Хвиля нових перейменувань охопила більшість міст і сіл України. Наймасовіших змін зазнала урбанонімія, в якій превалювали радянські або проросійські мотивації. Зокрема, *Волзька* змінено на *Гайдамацька; Кузбаський – Токмацький, Двінська – Дністерська; генерала Жмаченка – князя Романа Мстиславовича* (Київ), *Челябінська – Академічна*; *Волзька – Августина Волошина*, *Краснодарська – Покровська* (Чернівці); *Єрмолової – Василя Сліпака*, *Сурикова – Соледарська*, *Єрмака – Великий Яр, Тверська – Яскрава* (Дніпро) тощо. Значно зросла кількість найменувань на честь новітніх героїв сучасної війни. До листопада 2024 року на честь полеглих захисників і захисниць у Києві названо 59 вулиць, площ і провулків (*Романа Ратушного, Максима Кривцова, Миколи Кравченка*). Це новітній принцип перейменувань, що свідчить про індивідуалізацію та локалізацію урбанонімійного неймінгу. Він є певною противагою ідеологічному топонімічному імперіалізму, коли назви вулиць Києва, Львова, Харкова чи Дніпра (а також Москви, Мінська, Волгограда, Ташкента) були однаковими (*Леніна, Пушкіна, Жовтневої революції* і т. д.).

У періоди суспільно-політичних та ідеологічних змін важливою є роль держави в ставленні до топонімійної системи як маркера ідентичності держави й автохтонних територій корінних народів. Правовим інструментом відновлення топонімічної справедливості в Україні є законодавство: ЗУ «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019) пп. 1-4 стаття 41 «Застосування державної мови в географічних назвах та назвах об'єктів топоніміки»; ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (2014) та ЗУ «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» (2023), а також Постанова ВР України № 1352-VIII «Про перейменування окремих населених пунктів та районів Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» (2016).

Сучасні перейменування в Україні є важливим складником ідеології як фактор впливу на становлення мовної свідомості суспільства і скеровані насамперед на: а) повернення історичних назв; б) відновлення екологічного мовного балансу; в) стирання маркерів радянської комуністичної та російської ідеології. Тому ревіталізація та ренеймінг об'єктів топоніміки потребує ґрунтовного переосмислення та відповідної роботи комісій з географічних назв.

Практика і досвід активних перейменувань останнього десятиліття, аналіз українського законодавства, дослідження у цій галузі на матеріалі найсучасніших змін в топонімійній сфері дозволяють робити певні висновки щодо появи в українській лінгвістиці нового спектра ономастичних студій, які окреслюють поняттям «політична ономастика».

Список літератури

1. Ковтюх С. Соціоономастичні аспекти перейменувальних процесів в Україні // *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія : Мовознавство*. Тернопіль : Тернопільський національний педагогічний університет ім. В. Гнатюка, 2017. Вип. 1 (27). С. 160–165.

2. Михальчук О. Топоніми як соціолінгвістичні маркери мовної ідентичності території // *Acta onomastica*. 2024. Vol. 65, No. 1. P. 138–158.

3. Нуждак Л. Український ономастикон посттоталітарної доби у світлі еколінгвістики. Ужгород : Видавництво «ІНВАЗОР», 2012. 237 с.

4. Шульган О. Ойконімія України XX століття (еко- та соціолінгвістичні аспекти) : автореф. дис. … канд. філол. наук. Запоріжжя, 2017. 20 с.

5. Bugarski R. Language and boundaries in the Yugoslav context // *Language discourse and borders in the Yugoslav successor states*. Bristol ; Blue Ridge Summit : Multilingual Matters, 2004. P. 22–38.

6. Fontanot R. The Italianization of place names in occupied Yugoslavia during World War II // *Acta onomastica*. 2019. Vol. 60, No. 1. P. 36–44.

7. Walkowiak J. B. Names as covert affirmation of identity: on some propagandistic urbanonyms of the post-war western borderlands in Poland // *Acta onomastica*. 2019. Vol. 60, No. 1. P. 138–149.

УДК 81`27

Олена ПЕЛЕХАТА,
Кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янських мов Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ;
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5142-2137

УКРАЇНСЬКА МОВА В ГРУПІ ОСІБ ПОЛЬСЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ (МОВНІ БІОГРАФІЇ: ПРИКЛАД СТАРШОГО ПОКОЛІННЯ)

Метою дослідження є проведення соціолінгвістичного аналізу змін мовних ідеологій на прикладі старшого покоління поляків, які проживають в Івано-Франківську (колишньому Станіславові).

Матеріал дослідження, представлений інтерв'ю визначеної групи осіб, що були записані на диктофон між 2020 і 2024 роками. До цієї групи зараховуємо осіб віком від 62 до 77 років.

У роботі використано також метод мовної біографії. Це історія засвоєння та використання мови протягом життя людини, з урахуванням різних етапів її життя (дитинство, юність, доросле життя, старість) та події, що вплинули на зміни мови в родині. Мовна біографія демонструє комунікативну цінність мови упродовж життя носіїв [4, с. 68].

Владислав Мьодунка писав про мовну біографію як один із методів дослідження білінгвізму у 2016 році [2]. Гелена Красовська аналізувала мовні біографії у своїй книзі про поляків між Доном, Дністром та Прутом [1].

Використання методу мовної біографії демонструє функціонування мовних ідеологій. Мовні ідеології визначаються як «довільні сукупності переконань щодо мови,

виражені її носіями» [3, с. 193]. Соціально-історичні умови завжди детермінують ставлення людини до певної мови та призводять до зміни мовних ідеологій. Враховуючи, що «довільні сукупності переконань щодо мови, виражені її носіями», зазнають змін з соціальних причин, слід зазначити, що ці зміни можуть відбуватися в обох напрямах, а не лише від державної влади до вибору мови в родині.

Виокремлюються три історичні етапи формування мовних ідеологій в Івано-Франківську (давньому Станіславові). Перший період (1918–1945) міжвоєнний час і Друга світова війна. Після війни Станіславів увійшов до складу УРСР, а польська мова втратила державні функції. У 1944–1946 рр. із Західної України переселено близько 790 тис. поляків; повторна хвиля переселення відбулася у 1957–1958 рр.

Другий період (1946–1989) – радянська доба. Влада активно впроваджувала політику русифікації, внаслідок чого польська та українська мови втратили престиж. У 1960-х російська мова, знання якої було умовою кар'єрного успіху, стала другою «рідною» в офіційних документах. Польські родини часто переходили на російську мову в спілкуванні з дітьми. У 1980-х рр. почалося поступове повернення до української.

Третій період (1990–2022) – незалежна Україна. Українська мова отримала статус державної, а польська увійшла до переліку мов національних меншин (Європейська хартія, 2003). У місті відкрито польські школи, культурні центри та громади.

Розглянемо два найбільш вичерпних приклади функціонування мовних ідеологій.

Пор. Г.Д.[2] – жінка, народжена 1953 року в польській родині, у селі Галицького району. Польську мову вона знала

[2] Ініціали респондентки

лише частково, завдяки бабусі, яка показала їй літери польського алфавіту й навчила основ читання. Мовою спілкування в родині була українська. Г.Д. закінчила дев'ять класів української школи. У 1969 році вся родина переїхала до Івано-Франківська, де респондентка почала навчання у торговельно-економічному технікумі. Мовою навчання та спілкування з однолітками була українська.

ЕА[3] – жінка, народжена 1960 року в польській родині у Станіславові. У її родині польська мова використовувалася до того часу, коли респондентці виповнилося п'ять років. На той момент у місті вже не існувало польських шкіл, тому сім'я вирішила перейти на українську мову. Мовою спілкування в родині є українська.

Слід зазначити, що в групі осіб польського походження (на матеріалі більш, ніж 40 мовних біографій), які проживають в Івано-Франківську, українська мова є мовою першою. Історія засвоєння та використання української мови на різних етапах життя людини: раннє дитинство, шкільні роки, навчання, праця та доросле життя, старість) засвідчила вплив соціально-економічних подій в історії України, що вплинули на вибір української мови в родині.

Історія Івано-Франківська підтверджує, що ставлення до мови є зв'язковою ланкою між ідеологією та поведінкою мовців. Мовні ідеології визначають соціальну вартість мови залежно від етнічної, державної чи соціальної приналежності.

Передача польської мови між поколіннями зникла. Серед поляків Івано-Франківська спостерігається прагнення до інтеграції в українське суспільство при одночасному відродженні польської ідентичності.

[3] Ініціали респондентки

Список літератури

1. Krasowska, H. Polacy między Donem, Dniestrem a Prutem. Biografie językowe. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk. 2022. 360s.

2. Miodunka, W. Biografia językowa jako jedna z metod badania *dwujęzyczności. / Dębski,* R. Miodunka W. *Bilingwizm polsko-obcy dziś: od teorii i metodologii badań do studiów przypadków.* Kraków: Księgarnia Akademicka. 49–88 ss.

3. Silverstein, M. Language structure and linguistic ideology. Chicago: Linguistic Society. 1979. 193– 247 pp.

4. Zielińska, A. Mowa pogranicza. Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim. Warszawa: 2013. 290 с.

УДК 811.161.2’367.627’42:070(477.85)

Наталія ПОПОВИЧ,
кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;
ORCID:http//orcid.org/0000-0002-2383-5655

ВИРАЖЕННЯ КІЛЬКОСТІ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЇ БОРИСА БУНЧУКА)

Борис Іванович Бунчук належить до тих поетів, які правдиво відображають реалії сучасного життя. Поетичний ужинок поета вагомий і не може залишити читача байдужим до його надто витонченого чуття людської душі. З погляду літературознавців, поезія Бориса Бунчука була об’єктом вивчення таких дослідників: Ольги Слоньовської, Надії Гаврилюк, Богдана Мельничука, Миколи Рачука та ін., а з боку лінгвістів вона потребує уважного штудіювання.

Для дослідження ми обрали дві останні збірки поета «Чернівецькі елегії» (2009) та «Відпустка восени» (2023). Ознайомившись із віршами, ми відчули наскільки вони цікаві та приворожують тональністю подачі читачеві порушеної в них проблеми, багатством художньо-виражальних засобів, лексичними скарбами, інколи викликають на очах сльози. Ми звернули увагу на використання поетом у своїх віршах лексем з кількісним значенням. У його творчості подибуються лексеми з означеною та неозначеною кількістю.

І. Означена кількість**.**

Обстежений матеріал дає підстави виділити такі семантичні різновиди означеної кількості:

1) власне кількості (точно означеної кількості):

Вони лишилися, Оті
Його улюблені. Журливі
***Дві пісні** на слова прості.*
Про те, як терен зацвіта
І не вертаються літа [2, с. 82];
П'ять** автобусних **зупинок
До мами [2, с. 83].

Цікавим, на нашу думку, є приклад із складеним числівником:

Два займенники і дієслово
Я вишіптую їх
У беззахисну шийку під пасмом
Від краю й до краю [2, с. 16];

2) кількісні лексеми, що означають обмеженість:

Ой у поли є дерен,
*Нема бірше, **лиш оден*** [2, с. 41];
А матері нема. Є люта правда,
*Що за віки **лише Один** воскрес* [2, с. 86];

3) лексеми, що означають вибірковість:

*Але **кожен із трьох тисяч***
Чернівецьких безпритульних псів
Обирає собі для сну
Гемінгвеївську
Теплу, добре освічену місцину [2, с. 36];
***Одного із них** вони відіб'ють.*
І крик
Перекусять, як горло [2, с. 66].

Часто у поезії поет послуговується лексемами, що означають проміжок часу:

***Десять літ** з дитинства, а потім суцільні – поминки* [3, с.52];
***За місяць** його не стане.*
А коли відійду я,

Зникне і пам'ять про нього [2, с. 41];
***За пів року** настане зима і ти все забудеш* [3, с. 22];
*Її немає **вже двадцять дев'ять років**,*
Але так виразно звучить
Рідне і тепле «Боря» [2, с. 34].

II. Неозначена кількість.

Лексеми з неозначеною кількістю виражають недиференційовану, точно невизначену множину, сукупність кого-, чого-небудь. Цей різновид лексем має обмежену числівникову реалізацію, оскільки в сучасній українській мові поняття неозначеної кількості передають такі числівники: *кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят, стонадцять,* напр.:

Пожити у Римі. Хоч трохи.
***Хоч кілька днів**.*
І написати елегії. Про нас з тобою [2, с. 7];
Кілька десятків** твоїх **слів
Упереміж із матюками [3, с.66].

Неозначена кількість виражається:

1) прислівниками: *мало, немало, чимало, багато, небагато* та ін.:

Сидять випечені золоті пташки –
Їх багато-багато
І співають про те, які вмілі руки
В молодої Малані [2, с.67];

2) іменниками, що означають велику та безмежно велику кількість: *безліч, тьма, безмір* та ін.:

І куриш в це чуже вікно,
й чужа кімната за тобою,
*І зібгана у **жмуток болю***
Чужа душа, як полотно [2, с. 55];
*У нього **безмір таланту** –*
Він напише чудові твори,
І йому без обдумувань

присудять Нобеля [2, с. 59];
Ховали їх разом у весільній
одежі зі скрині.
Людей** було – **тьма [3, с. 47];
***Скиби хліба**,*
Густо намащені смальцем [2, с. 56];

3) іменниками, що означають малу неозначену кількість:

Місце, де виріс… Де пійло
пахне коровою… Біла
***Краплинка молочна** повільно*
стікає по дужці відра… [2, с. 12];
Маленьку жменьку совісті
над світом
Просіяв. І не змий її не змий [2, с. 12];
Крізь незнаний кулак,
який стисне життя,
Колись, щоб визнати хто ти є,
*Просочиться **крапелька відчуття**,*
Як лягала долонька на серце моє [2, с. 69].

Подибують у поезії Б. Бунчука лексеми з кількісним порівняльним значенням:

В час невідомий, в час урочий,
*В прозору, **мов краплина мить***
Чиїсь тебе зупинять очі
Людино, що тобі болить? [2, с. 7];

4) лічильними іменниками *десяток, сотня* та іменникового походження кількісні числівники *тисяча, мільйон, мільярд* і под., ужиті в множині:

Від наших тіл сліди.
Простерті навскосок. Доки
Настане присмерк,
***Їх сотні підошов** загорнуть назавжди* [2, с. 98];
*А потім, знахабнівши, а **їх – мільйони*** [3, с.73];

5) займенниками *скільки, стільки:*

Степан, Ілько, Дмитро, Марія, Ганна,
Параска… Імена пливуть в імлі.
Околиця святого Юліана
***А скільки їх** іще на цій землі?* [2, с. 62];
Намалюй оте місце,
де стільки століть
Клята хата все скраю
і скраю стоїть,
Аби тільки із салом [2, с. 53].

Отже, мова творів Б. І. Бунчука багата лексемами з кількісним значенням. Ядро кількості становлять лексеми, що означають означену та неозначену кількість, а периферію – кількість, що виражена займенниками.

Список літератури

1. Арполенко Г. П., Городенська К. Г., Щербатюк Г. Х. Числівник української мови. К. : Наукова думка, 1980. 239 с.

2. Бунчук Б. Чернівецькі елегії: поезія. К. : ВЦ «Академія», 2009. 104 с.

3. Бунчук Б. Відпустка восени: поезія. К. : ВЦ «Академія», 2023. 80 с.

4. Борис Іванович Бунчук: віршознавець, педагог, поет. *Збірник матеріалів Всеукраїнського віршознавчого семінару імені Наталії Василівни Костенко.* Київ, 18 вересня 2025 р. К. : ВД Дмитра Бураго, 2025. 168 с.

УДК 37.014.22:070]:[81'243:165.19]

Наталія ПОРОЩУК,

магістр спеціальності «Середня освіта (українська мова та література)» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;

Наталія КОЛЕСНИК,

доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4056-6653

РОЛЬ МЕДІАГРАМОТНОСТІ У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ

У сучасному інформаційному суспільстві медіаграмотність набуває все більшої значущості як невід'ємна частина освітнього процесу та ключовий елемент формування особистості. Вона забезпечує здатність особистості критично осмислювати, аналізувати та ефективно взаємодіяти з медіаконтентом в умовах стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Науковці різних напрямів досліджують це поняття, пропонуючи трактування його сутності та компонентів. Аналіз їхніх визначень дає змогу глибше зрозуміти комплексність медіаграмотності та її роль у сучасній освіті.

На думку Т. Уварової і Т. Стас, медіаграмотність – це здатність критично аналізувати медіаконтент та ефективно використовувати медіаресурси. Вона включає навички розпізнавання маніпуляцій та оцінки достовірності інформації [1].

Медіаграмотність є важливим освітнім підходом сучасності, який забезпечує інтегральну основу для доступу до

інформації, її аналізу, оцінювання, створення та поширення в різноманітних формах: від друкованих видань до відеоматеріалів і цифрових платформ. Вона формує усвідомлення ролі медіа в суспільстві та розвиває ключові навички дослідження й самовираження, що є незамінними для ефективного функціонування громадян у демократичних умовах [2].

Медіаграмотність у сучасній освіті відіграє важливу роль у формуванні інформаційної стійкості студентів, особливо в умовах інтенсивного використання цифрових технологій. На думку Ю. Руденко та ін., соціалізація молоді нині значною мірою залежить від гаджетів, соціальних мереж та цифрових платформ, які впливають на її свідомість і цінності. Дослідження у коледжах м. Суми показало, що 55,26% студентів продемонстрували базові навички розпізнавання інформації (5–8 правильних відповідей у тестуванні), тоді як лише 16,45% досягли середнього рівня (9–12 правильних відповідей), а 28,29% показали низький рівень знань (до 4 правильних відповідей). Студенти переважно не усвідомлюють важливості захисту особистих даних, довіряють дезінформації, не відрізняють факти від суджень та мають слабкі уявлення про принципи роботи алгоритмів соціальних мереж. Впровадження заходів, зокрема тренінгів і адаптованих онлайн-курсів, дозволило суттєво покращити результати: частка студентів із високим рівнем знань (15–19 балів) зросла з 14,43% до 42,27%, а тих, хто набрав максимальні бали (20-24), збільшилась із 1,03% до 21,65%. Такі зміни свідчать про ефективність інтеграції тем медіаграмотності у навчальні дисципліни та необхідність подальшого вдосконалення цих підходів [3].

Отже, медіаграмотність є ключовою частиною сучасної освіти. Це поняття охоплює здатність критично аналізувати, створювати та ефективно використовувати медіаконтент, що формує основи інформаційної культури особистості.

Медіаграмотність забезпечує підготовку до життя в умовах цифрового суспільства, сприяючи розвитку критичного мислення, інформаційної безпеки, креативності та комунікативних навичок. Вона дає змогу адаптуватися до інформаційних викликів, запобігаючи впливу маніпуляцій і фейків, а також стимулює здатність свідомо взаємодіяти з медіапростором. Завдяки інтеграції медіаосвіти в навчальний процес, формуються універсальні навички, які стають фундаментом для успішного функціонування громадянина, у нашому випадку здобувача освіти, у демократичному суспільстві.

Список літератури

1. Уварова Т., Стас Т. Медіаграмотність та медіакомпетентність у сучасній освіті: виклики і тенденції. Humanities science current issues. 2020. Т. 4, № 29. С. 191–197. URL: https://doi.org/10.24919/2308-4863.4/29.209672 (дата звернення: 20.01.2025).

2. Кірієнко У. Медіаграмотність для освітян в умовах війни: інформаційно-аналітичні матеріали. Київ: Держ. науково-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського, 2023. 15 с.

3. Розвиток медіаграмотності молодого покоління: практичний аспект проблеми / Ю. Руденко та ін. Physical and mathematical education. 2022. Т. 37, № 5. С. 56–63. URL: https://doi.org/10.31110/2413-1571-2022-037-5-008 (дата звернення: 27.06.2025).

УДК 811.161.2

Ірина ПРОЦИК,
доктор філологічних наук, доцент, доцент катедри української преси Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів;
ORCID: http://orcid.org/0000-0001-8472-0141

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ФУТБОЛЬНОЇ ЛЕКСИКИ

Предметом аналізу в запропонованій розвідці є сучасні тенденції в динамічному розвиткові однієї з фахових підмов – української мови футболу на ламі XX–XXI ст. Упродовж кількох останніх десятиліть футбольна гра еволюціонувала, що зумовило появу в мові найпопулярнішої спортивної дисципліни численних лексичних новацій – це власне футбольна причина появи нових назв. Позафутбольними факторами змін у лексиці футболу є стрімке зростання популярности «гри мільйонів», підвищений інтерес масмедій до футбольних матчів, комерціалізація футболу та проникнення нових технологій у цю консервативну спортивну гру.

Останнім часом українська лінгвістика поповнилася низкою праць, присвячених динамічним процесам в лексичному складі української мови, серед яких публікації науковців Інституту української мови НАН України [1, 2, 3], монографії Лариси Кислюк, Ніни Клименко, Марини Навальної, Олександра Стишова, Любові Струганець, Юлії Цигвінцевої, статті Євгенії Карпіловської, Жанни Колоїз, Лідії Лисиченко, Наталії Стратулат і лексикографічні видання – словники інновацій Анатолія Нелюби, Анатолія Нелюби і Євгена Редька, словники новотворів Ганни Віняр і Любові Шпачук, словники нової лексики Данути Мазурик, Людмили Туровської та Лади Василькової [4].

У статті проаналізовано нові назви на позначення нових футбольних понять, поява яких пов'язана з розвитком цього виду спорту в Україні й у світі впродовж 90-х рр. XX століття і першої чверти XXI віку. Розглянуто нові за формою й змістом слова – лексичні неологізми та лексеми, що мають лише новий зміст, – семантичні неологізми, а також чужомовні позики, які ввійшли в мову футболу в останні десятиліття. Матеріалами для дослідження слугували публіцистичні тексти на теми футболу з масмедій, інтернет-джерел, а також наукові праці та художні твори футбольного змісту. У статті використано загальнонаукові й власне лінгвістичні методи дослідження.

На зламі XX–XXI ст. в українській мові футболу суттєво збільшилася наповнюваність окремих груп футбольної лексики та з'явилися зовсім нові тематичні групи, що зумовлено появою нових понять у грі в копаний м'яч.

Наслідком комерціалізації українського футболу є поява серед цілком нової групи слів **«Менеджмент у футболі»**, в яку ввійшли номінації, що репрезентують різні аспекти функціювання футбольних клубів в умовах ринкової економіки та управлінські процеси у сфері футболу. У цій групі номінацій варто виокремити кілька найважливіших підгруп найменувань: ***«Назви трансферної діяльности футбольних клубів і футбольного спонсорства»***, де зафіксовано такі лексичні одиниці: *контракт футболіста* – «трудова угода футболіста та футбольного клубу, в якій обумовлено термін перебування гравця в команді, заробітна плата, премії, стягнення тощо», *офіційний спонсор* – «фізична чи юридична особа, яка фінансує футбольний клуб, вносячи до спонсорського фонду чверть коштів чи спонсорує футбольні турніри», *трансфер* – «перехід гравця за гроші з одного клубу в інший [9, с. 251] відповідно до умов, зазначених у контракті між обидвома клубами»; ***«Назви рекламної сфери в футболі та поширення***

інформації про діяльність футбольних клубів», у якій функціюють такі новації: *клубна атрибутика* – «футбольна форма, інвентар, аксесуари з логотипами футбольного клубу»*, післяматчева прес-конференція тренерів* – «зустріч тренерів футбольних команд із журналістами по завершенні матчу для відповідей на запитання, які їхніх цікавлять прихильників», *трансляція матчу наживо* – «передавання телепрограм у момент проведення футбольного матчу та безпосередньо з місця гри, попередньо не записуючи й не монтуючи матеріал»; ***«Назви забезпечення формальних аспектів діяльности футбольних клубів»***, яка охоплює лексеми, які номінують керівні посади у футбольному клубі, стадіонну обслугу й аспекти діяльности команд, які вони забезпечують: *адміністратор футбольної команди* – «керівник, який відповідає за функціювання футбольного клубу – готовність бази, полів до тренувань і матчів, наявність інвентарю, автобуса, бронювання квитків, готелів, приймання суддів і команд-гостей», *технічний директор футбольного клубу* – «працівник клубу, який відповідає за спортивну підготовку футболістів», *ліцензування клубу* – «одержання дозволу на право брати участь у футбольних змаганнях, якщо клуб відповідає необхідним критеріям – спортивному, фінансовому, кадрово-адміністративному, інфраструктурному, правовому»; ***«Назви довколафутбольної комерційної діяльности»***, яка охоплює номінації, що окреслюють сферу прогнозування результатів футбольних матчів й отримання прибутків від вгаданих рахунків ігор: *букмекерство* – «отримання прибутків від букмекерських контор і гравців у тоталізаторі», *футбольний тоталізатор* – «азартна гра, в якій прогнозують результати футбольних матчів, турнірів, а в гравців у тоталізатор приймають ставки перед початком подій і після їх завершення розподіляють кошти між тими, хто вгадав рахунки матчів або результати турнірів».

У мові футболу завжди функціювала тематична група **«Медичне забезпечення та реабілітація футболістів»**, яку впродовж останніх десятиліть доповнено підгрупою номінацій ***«Контроль за вживанням заборонених препаратів»***. З-поміж нових лексем цієї підгрупи є такі назви: *список заборонених речовин* – «список речовин, на вживання яких спортсмени мають суворі заборони згідно з вимогами Всесвітньої антидопінгової агенції», *тестування на допінг / допінг-тест* – «тестова процедура для виявлення заборонених речовин в організмі спортсмена».

У зв'язку з появою нових понять доповнено неологізмами й групу футбольної лексики **«Найменування технічного забезпечення у футболі»**. Серед назв технічних новацій у футболі слід згадати такі: *електронне табло арбітра* – «невелика електронна табличка, що на ній резервний арбітр показує моменти проведення замін – хто кого змінює, а також демонструє, скільки часу додає головний суддя наприкінці кожного з таймів матчу як компенсацію втраченого під час матчу», *система VAR / відеоасистент / відеопомічник арбітра* – «система відеоповтору для допомоги головному судді прийняти правильне рішення в спірних моментах; з нею працюють п'ятий (додатковий) суддя, помічник відеоарбітра й оператор відеоповторів; з 2018 р. систему включено до правил футболу; в 2019 р. її вперше використано в Україні».

Упродовж останніх десятиліть зазнала змін тематична група **«Назви турнірів із футболу та футбольних інституцій»**, у якій зафіксовано найменування українських національних футбольних організацій, створених після відновлення незалежности: з 2019 р. *Федерація футболу України* має назву *Українська асоціація футболу* – «всеукраїнська громадська незалежна спортивна організація, заснована 1991 р. для презентації України у світовому футбольному співтоваристві та для популяризації й

розвитку футболу в державі», *Українська прем'єр-ліга* – «найвищий дивізіон національного чемпіонату; упродовж 1992–2008 рр. використовувано номінацію вища ліга; змагання прем'єр-ліги відбуваються під патронатом однойменної інституції; найменування походить від назви англійської прем'єр-ліги».

Зазнало змін і лексичне наповнення групи **«Назви тактики й техніки гри в футбол, позицій гравців на полі та їхніх функційних обов'язків»**. Зокрема, з'явилися назви: *вінгер* – «фланговий півзахисник, який бере участь в атаках і грає практично вздовж усього краю поля», *латераль* – «фланговий захисник, який залучений до організації атаки чи діє на всьому фланзі», *тікі-така* – «тактична схема, що передбачає контроль за м'ячем упродовж більшості часу тривання матчу; цього можна досягти низкою максимально точного й бездоганно відпрацьованого на тренуваннях, короткого і середнього передавання м'яча між футболістами в різні боки – вперед, назад, впоперек футбольного майданчика, на своїй і на чужій половині поля».

Неологізми функціюють і в групі **«Назви ігрових моментів матчу»**: *активний офсайд* – «порушення правил, яке полягає в тому, що в момент пасу м'яча гравцеві команди, яка нападає, між ним і лінією воріт суперника немає двох гравців протилежної команди (включно з воротарем)», *супер-сейв* – «дії воротаря, який кілька разів поспіль рятує ворота – вдало вистрибуючи йому назустріч чи відбиває небезпечні удари, дотягуючись до м'яча».

В останні десятиліття з'явилися нові номінації у групі **«Назви регламенту проведення футбольних змагань»**: *екстратайм* і *овертайм* – «додатковий час, який призначають після закінчення основного часу матчу, якщо одній із команд не вдалося перемогти; охоплює два тайми по п'ятнадцять хвилин», *плей-оф* – «одна гра чи серія ігор,

які відбуваються після завершення турніру аби визначити переможця; «спортивні змагання на вибування у разі програшу» [4, с. 189]; ігри за олімпійською системою між командами з найліпшими результатами за підсумком сезону для з'ясування переможця».

Загалом у розвиткові української мови футболу трьох останніх десятиліть слід виокремити такі основні тенденції: збільшення наповнюваности окремих тематичних груп і поява нових груп футбольних лексем як наслідок об'єктивної еволюції футболу з плином часу та низки суб'єктивних чинників, з-поміж яких комерціалізація «гри мільйонів», прискіплива увага медій до футболу, що є наслідком суспільного зацікавлення найбільш видовищним видом спорту й застосуванням у ньому нових технологій. Наприкінці XX – на початку XXI ст. в українській мові футболу розширило свої значення чимало давно вживаних футбольних термінів і з'явилася низка нових чужомовних позичень.

Список літератури

1. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк, Н. Ф. Клименко, В. І. Критська, Т. К. Пуздирєва, Ю. В. Романюк. Київ : ТОВ «КММ», 2013. 416 с.

2. Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П., Клименко Н. Ф. та ін. Вплив суспільних змін на розвиток української мови. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. 444 с.

3. Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П., Клименко Н. Ф. Система та структура української мови у функціонально-стильовому вимірі. Київ: Інститут української мови НАН України, 2024. 351 с. [Електронне видання].

4. Туровська Л. В., Василькова Л. М. Нові слова та значення: словник Київ : Довіра, 2008. 271 с.

УДК 811.161.2/373.21

Ярослав РЕДЬКВА,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови, декан філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5452-418X

Дмитро ПАСТУХ,
аспірант кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;
ORCID: https://orcid.org/0009-0005-1212-5518

НАЦІОНАЛЬНА СТАНДАРТИЗАЦІЯ ОЙКОНІМІВ УКРАЇНИ: ЕВОЛЮЦІЯ УНОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНІ ВИКЛИКИ В УМОВАХ ДЕКОМУНІЗАЦІЇ

Проблематика стандартизації географічних назв належить до тих ділянок сучасної ономастики, у яких безпосередньо перехрещуються мовна норма, історична пам’ять, культурна тяглість і державна політика. Для країн, що вийшли з колоніальної чи імперської залежності, топонімний простір і далі зберігає сліди нав’язаної мовної та символічної політики, особливо виразні в ойконімії. Саме тому стандартизація ойконімів постає не лише як технічне впорядкування назв населених пунктів, а як один із механізмів відновлення національної норми, історичної правди та смислової цілісності ономастичного простору.

Національну стандартизацію ойконімів слід розуміти як безперервне, інституційно забезпечене унормування офіційних назв населених пунктів. Йдеться про вибір однієї нормативної форми з-поміж кількох наявних варіантів –

іншомовних, діалектних, розмовних, графічно модифікованих, – яка надалі послідовно функціонує в реєстрах, нормативно-правових актах, картографії та довідкових ресурсах [1, с. 96]. Отже, стандартизація передбачає не тільки мовну кодифікацію, а й історико-правову верифікацію назви.

У XX столітті радянська топонімічна практика, заснована переважно на адміністративному рішенні та ідеологічній мотивації, спричинила масове перейменування населених пунктів, розрив їхнього зв'язку з локальною історією, уніфікацію назв і перетворення ойконімів на повторювані пропагандистські формули [2, с. 153]. Після проголошення незалежності України топонімія набула виразного соціально-політичного виміру, а питання унормування ойконімів стало частиною ширшої державної топонімічної політики, пов'язаної з подоланням колоніальної спадщини та виробленням власної моделі символічного простору [3].

Переломним етапом у формуванні національної системи унормування стало ухвалення Закону України «Про географічні назви» від 31.05.2005 № 2604-IV, який уперше надав правову основу процесам найменування, перейменування, унормування та реєстрації топонімів. У правовій площині ойконім функціонує в системі компетенцій і документів: органи місцевого самоврядування ініціюють найменування чи перейменування, однак еталонна форма назви має пройти стадії експертизи, кодифікації та державної фіксації. У цьому сенсі ключовою ланкою виступає Державний реєстр географічних назв, ведення якого вибудувано як взаємодію нормативної бази, держателя/реєстратора, технічного адміністратора та фахової лінгвістично-картографічної обробки [8].

Наявність Державного реєстру географічних назв перетворює стандартизацію з разового адміністративного

акта на відтворювану державну процедуру. Стандартизований ойконім постає не лише як мовна одиниця, а і як запис в офіційній інформаційній системі, придатний для міжвідомчого використання, картографування та публічного доступу. Наукове забезпечення цього процесу здійснюють Українська ономастична комісія, група ономастики Інституту української мови НАН України та інші фахові осередки, які акумулюють історичні, етимологічні й регіональні матеріали та забезпечують джерельну основу для ухвалення нормативних рішень [5].

Українська практика стандартизації дедалі виразніше співвідноситься з міжнародними підходами, насамперед із діяльністю Групи експертів ООН з географічних назв (UNGEGN), яка виробляє базові принципи унормування назв у глобальному вимірі. Це означає, що національна модель має спиратися не лише на внутрішнє законодавство, а й на узгоджені міжнародні процедури, реєстрові практики та вимоги до транслітераційної й картографічної однозначності. У перспективі вагомим допоміжним інструментом тут можуть ставати й цифрові технології, зокрема автоматизований аналіз топонімних даних.

Декомунізаційні та деколонізаційні процеси, що особливо інтенсивно розгорнулися після 2015 року, не лише активізували відновлення історичної тяглості українського ономастичного простору, а й виявили слабкі місця наявної системи унормування. Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015 № 317-VIII прямо визначив об’єкти топонімічної дії, а Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» від 21.03.2023 № 3005-IX вивів топонімію в поле цілеспрямованої державної політики. Це знову загострило

питання співвідношення між політичним рішенням про перейменування та науково вивіреною процедурою стандартизації [6].

Філологічний вимір стандартизації спирається на методологію ономастичних досліджень і правописну кодифікацію. Основним тут залишається історичний метод, який дає змогу інтерпретувати онім у його розвитку [4, с. 161]. Для ойконімії це особливо важливо, оскільки в назвах населених пунктів концентруються адміністративна історія, мовні контакти, колоніальна й тоталітарна спадщина, локальні традиції та явища народної етимології. Саме тому під час повернення історичних назв за основу нерідко беруть давні міські номінації [2, с. 140]. Водночас стандартизація має ґрунтуватися на нормах «Українського правопису» (2019), бо лише правописно й граматично унормована форма може виконувати функцію еталона в офіційному вжитку. У міжнародному обігу цю норму доповнює транслітераційна уніфікація, закріплена постановою Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 [7].

Особливого значення в українських умовах набуває стандартизація ойконімів національних меншин, де мовна норма безпосередньо пов’язана з історичною пам’яттю, регіональною традицією та контактною ойконімією. У таких випадках об’єктом стандартизації виступає історично засвідчений корелят ойконіма в структурі регіонального ойконімікону, який має бути науково кодифікований, уніфікований і реєстрово зафіксований. Показовими є контактні ряди прикордонних регіонів: на українсько-словацькому пограниччі – Ужгород – Užhorod, Чоп – Čop, Перечин – Perečín; на українсько-польському – Мостиська – Mościska, Рава-Руська – Rawa Ruska, Судова Вишня – Sądowa Wisznia; на українсько-румунському – Бояни – Boian, Волока – Voloca, Станівці – Stănești. Такі ряди засвідчують, що стандартизація не може зводитися до

механічного добору графічної форми, а має враховувати мовну адаптацію, локальну традицію й етнокультурну стратиграфію українського топонімікону [1, с. 99; 9].

Окремий напрям становить унормування ойконімів, що репрезентують автохтонні або історично сформовані етнокультурні шари топонімії. Передусім це стосується кримськотатарського ойконімного пласта, значною мірою витісненого адміністративними перейменуваннями XX століття, але збереженого в джерелах, науковій традиції та відновленого в нормативній площині: Кіровське – Іслям-Терек, Красногвардійське – Курман, Красноперекопськ – Яни Капу. Подібно, грецький ойконімний шар Приазов'я – Ялта, Урзуф, Сартана, Мангуш – увиразнює необхідність урахування не лише сучасної адміністративної практики, а й глибинної історії заселення та міжетнічних контактів.

Отже, стандартизація ойконімів є комплексним міждисциплінарним процесом, у якому поєднуються мовна норма, історико-культурна аргументація, правове закріплення та інформаційно-інфраструктурне забезпечення. Її ефективність визначається наявністю цілісної практики: обов'язкової ономастичної експертизи, джерельно вмотивованого вибору назви, авторитетного відкритого реєстру як єдиного джерела норми та узгодженості національних процедур із міжнародними підходами до унормування географічних назв. Саме за таких умов стандартизація перетворюється на інструмент не лише адміністративного впорядкування, а й культурно-мовного самовідновлення держави.

Список літератури

1. Редьква Я. П., Рак О. М. Національна стандартизація топонімів України та історія їх унормування. *Студії з ономастики та етимології.* 2023–2024. Київ : Інститут української мови НАН України, 2024. С. 97–117.

2. Кравченко Л. Перейменування сучасних українських ойконімів. *Українське мовознавство.* 2018. № 1 (48). С. 135–145.

3. Терес Н. Державна топонімічна політика та сучасне києвознавство. *Етнічна історія народів Європи.* 2023. Вип. 70. С. 60–69.

4. Пежинська О. М. Аспекти методології ономастичних досліджень. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації.* 2019. Т. 30 (69), № 2, ч. 1. С. 161–165.

5. Вербич С. О. Українська академічна ономастика: минуле, сьогодення, майбутнє. *Українська мова.* 2018. № 3. С. 28–39.

6. Гнатюк О. М., Гоманюк М. А., Мельничук А. Л. Деколонізація ойконімів України: у пошуку оптимальних підходів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки.* 2022. Вип. 17. С. 18–35. DOI: 10.32999/ksu2413-7391/2022-17-2.

7. Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею : постанова Кабінету Міністрів України від 27 січ. 2010 р. № 55.

8. Дрогушевська І. Л., Руденко І. С., Сивак Н. І. Державний реєстр географічних назв: національний та міжнародний досвід. Київ : ДНВП «Картографія», 2014.

9. Михальчук О. Топоніми як соціолінгвістичні маркери мовної ідентичності території. *Acta onomastica.* 2024. Т. 65, № 1. С. 138–158. DOI: 10.58756/a1653429.

УДК 373.3/.5.016:811.161.2:159.955-053.5

Ірина РОМАНЮК,

здобувач магістерського рівня вищої освіти спеціальності «Середня освіта (українська мова та література)» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;

Марина ІВАСЮТА,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;

ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3762-598X

ЗНАЧЕННЯ ЛІНГВІСТИЧНОЇ КАЗКИ ДЛЯ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ

Розвиток критичного мислення – одне із ключових і наскрізних завдань освітнього процесу відповідно до Концепції Нової української школи [1]. У контексті мовної освіти постає гостра потреба у відході від репродуктивного навчання (зазубрювання правил) до продуктивного. Лінгвістична казка – ефективний інструмент реалізації цього переходу, який уможливлює поєднання когнітивного розвитку із засвоєнням знань про мовну систему.

Як стверджують дослідники, «Критичне мислення – це особливий вид розумової діяльності, характерними ознаками якого є вироблення стратегій прийняття рішень у вирішенні завдань, проблемних ситуацій на основі здобуття й опрацювання інформації; здійснення рефлексивних дій (аналітичних, контролювальних, оцінних) щодо будь-якого об’єкта чи явища, зокрема власного процесу мислення; виважений аналіз різних думок і поглядів, виявлення власної позиції, об’єктивне оцінювання результатів як своєї, так і сторонньої діяльності» [4, с. 5]. На сьогодні традиційні форми й методи навчання не цілком сприяють достатньому

розвиткові критичного мислення учнів, тому на часі вивчення особливостей використання таких технологій, які підтримують активне навчання, стимулюють відповідальність та самостійність роботи учнів.

Лінгвістична казка як «особлива дидактична розповідь, в якій використовується казкова фабула або побутова ситуація для передачі повідомлення про мовні факти, правила, закони і закономірності мови» [3, с. 127], є вдалим інструментом для формування знань і розвитку вмінь учнів, який сприяє інтенсивному процесу їхньої роботи на уроках, глибокому аналізу та засвоєнню мовних явищ, а також формуванню комунікативних умінь здобувачів освіти. Безперечними перевагами використання лінгвістичної казки на уроках української мови є зацікавлення та мотивація, розвиток творчої уваги, формування критичного мислення через аналіз сюжету і дій героїв, збагачення словникового запасу та формування ціннісних моральних орієнтирів.

Лінгвістична казка, що містить у собі приховану логічну задачу, змушує учнів здійснювати операції аналізу, синтезу та порівняння. Це робить методику використання таких казок актуальною для формування здатності не лише сприймати інформацію, а й піддавати її сумніву та перевірці. Для розвитку критичного мислення на всіх етапах роботи з лінгвістичною казкою на уроці вчитель може застосовувати такі види роботи: читання або прослуховування казки; обговорення сюжету, дій героїв і мовних засобів; розв’язування проблемних ситуацій, аналіз мовних явищ, створення власних казок; самооцінювання, аналіз досягнень та труднощів. Вдалими завданнями будуть аналітичні (наприклад, порівняння героїв, виявлення причиново-наслідкових зв’язків, аналіз мовних засобів), проблемні (розв’язування конфліктних ситуацій, прогнозування розвитку подій з опертям на знання мовних правил),

творчі (створення власних казок, зміна сюжету, додавання нових персонажів тощо).

Лінгвістична казка активізує аналітичні здібності учня, зокрема вміння встановлювати логічні зв'язки між казковим сюжетом і мовною закономірністю. Наприклад, у казці «Збори Дзвінких і Глухих Приголосних» [1, с. 23] відповідно до сюжету розкрито явище асиміляції за дзвінкістю і глухістю. Працюючи з нею, учень запам'ятає, що в українській мові глухі перед дзвінкими приголосними одзвінчуються, а дзвінкі уподібнюються до глухих лише в окремих словах.

Використання казки спонукає до зіставлення мовної реальності з художньою вигадкою. Наприклад, на основі казок «Щаслива зустріч» [1, с. 30], «Казка про граматичну основу речення» [1, с. 31–33], «Як Тире помирило Підмет і Присудок» [1, с. 34], «Казка про Частини Мови» [1, с. 35–36] учні вчаться виокремлювати суттєві ознаки мовних одиниць, проводити паралелі між поведінкою персонажів та функціонуванням частин мови чи членів речення, класифікувати інформацію на основі сюжетних ліній.

Критичне мислення передбачає здатність передбачати наслідки. Робота з незавершеною лінгвістичною казкою, як-от казки «Іменини частин мови» [1, с. 33], «Хто став царем?» [1, с. 29], або створення власного сюжету змушує учня моделювати розвиток ситуації, спираючись на знання мовних правил, що перетворює учня з пасивного реципієнта на активного дослідника-мовознавця.

Через розв'язання «лінгвістичних задач», закладених у сюжеті, учні переходять від загального правила (казкового канону) до конкретного мовного факту. Це сприяє подоланню пасивного навчання та стимулює самостійний пошук відповідей на запитання «Чому мовна одиниця функціонує саме так?».

Отже, лінгвістична казка є ефективним засобом формування критичного мислення учнів. Використання лінгвістичної казки сприяє розвитку аналітичних здібностей, уяви, креативності, мовлення та збагаченню словникового запасу учнів. У сучасному освітньому процесі казка стає не лише дидактичним матеріалом, а когнітивною моделлю, що дозволяє розвивати навички аналізу, прогнозування та логічної аргументації, допомагає долати розрив між теоретичною складністю мовознавчих понять та віковими особливостями сприйняття школярів.

Список літератури

1. Боднар О. С. Лінгвістична казка на уроках української мови (4 – 6 класи) : посібник для вчителя. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2007. 48 с.

2. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи : навч.-метод. матеріали / за заг. ред. М. Грищенка. Київ, 2016. 40 с. URL: https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf (дата звернення: 10.12.2025)

3. Словник-довідник з української лінгводидактики : навч. посіб. / за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2015. 320 с.

4. Харченко Н. Розвиток критичного мислення. Інноваційні форми роботи для дітей і дорослих. Київ : «Видавнича група «Шкільний світ», 2018. 120 с.

УДК 811.161.2’373.7:81’27

Юлія САВЕЧКО,

здобувач магістерського рівня вищої освіти спеціальності «Середня освіта (українська мова та література)» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;

Галина АРТЕМЕНКО,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3303-6814

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ КОЛОРОНІМІВ У СЕМАНТИЦІ УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Вагому роль у когнітивній діяльності людини відіграє візуалізація, зокрема відчуття кольору. Із кольорами пов’язані асоціації, які впливають на нашу емоційну пам’ять. Кожна етнокультура має свої виразні та чіткі конотації кольорів. Рецепція кольору залежить від його насиченості, чистоти, яскравості, а також від індивідуальних особливостей людей та лінгвокультурних чинників. Символіку кольору досліджують у лінгвістиці, мистецтві, психології, історії, фізиці, фізіології.

Фразеологізми з колоронімами містять у собі культурний код, який сформувався дуже давно, пов’язаний з архетипними уявленнями людей, відображає інформацію про світогляд українців.

Серед усіх зафіксованих нами колоронімів-компонентів фразеологізмів української мови найбільш частотними є *білий* і *чорний*.

Колоронім *білий* у складі фразеологізмів української використано на позначення часових явищ, погодних умов

(*до білого світа* [1, с. 672], *світу білого не видно* [1, с. 70]), фізіологічної або психологічної характеристики людини (*до білого волосу* [1, с. 123]; *біла ворона* [1, с. 152]). Часто у фразеології фіксуємо поєднання компонентів *білий світ* на позначення життя. Незважаючи на позитивну семантику білого кольору, загалом такі фразеологізми мають негативне значення журби, страждань, смерті: *нудити білим світом* – «перебувати в стані апатії, знемагати від бездіяльності, нудьгувати» [1, с. 442].

Колоронім *чорний* в українській фразеології переважно є носієм негативного значення: позначає несприятливі життєві обставини (*чорні хмари збираються* [1, с. 748]), увиразнює неприємні почуття та емоції (*у роті чорно* [1, с. 766]), виражає погані взаємини (*чорна кішка пробігла* [1, с. 298]).

Спостерігаємо опозицію білого та чорного кольорів, де білий – позитивний бік, а чорний – негативний. Таке протиставлення знайшло відображення в народній творчості – *руки білі, а сумління чорне* [2, с. 161]; *уже він (уміє) з чорного біле зробити* [2, с. 320].

Дещо відокремлено виступає колір *сірий* (*сивий*). Він має досить розгалужену систему семантичних варіантів, наприклад, характеризує залежність соціального статусу людини від кольору її одягу (*сіра свита* [1, с. 631]), передає через позначення сірих тварин матеріальні, моральні ознаки людей (*кідаєцця и сірою собакою, и білою собакою, та ради не дасть* [2, с. 117]; *сіре, як той кнуръ сірий товстий!* [2, с. 159]), описує людей похилого віку: (*до сивої коси* [1, с. 308]).

Загалом використання ахроматичних кольорів в українській фразеології відображає усталені уявлення про їхню символіку, адже здавна *білий* вважали кольором богів, святих, праведних людей, божественним світлом; *чорний* колір пов'язували зі злом, смертю, заздрістю, злобою; *сірий* був символом суму, одноманітності, порожнечі життя.

Зелений колір у фразеологізмах використовують як увиразнення рослинного світу з прямим називанням кольору: *або зелене жати, або нічого не мати* [2, с. 214]. Такий компонент використовують для опису фізичного та психологічного стану людей, порівнюючи їх з тваринами та рослинами, які мають зелене забарвлення: *зелена, як жаба* [2, с. 381]*; зелене, як рута* [2, с. 376]. Натомість у переносному значенні вживається ця кольороназва на позначення молодої і не зовсім розумної людини (аналогія із зеленим як недозрілим): *молодий та зелений* [1, с. 402]; *зелено - буйно, молодо – дурно* [2, с. 388].

Колоратив *синій* у досліджуваних фразеологізмах є носієм негативних конотацій. Іронічно називають людей за характерним кольором частини тіла або елемента одягу: *синій ніс* [1, с. 437]; *як у батька три сина, так буде в його спина синя; а як у матері три дочки, так буде без сорочки* [2, с. 606].

Червоний колір як компонент фразеологізмів використовується у різних контекстах. Спостерігаємо порівняння зовнішності людей із природними об'єктами: *червона, як ягода* [2, с. 377]; *біда, в кого жінка бліда, - у кого червона як калина, то й тому лиха година* [2, с. 404]. За зовнішньою схожістю із позначуваним негативним явищем колоронім вжито у переносному значенні: *червона юшка*– «кров» [1, 784]; *червоний півень* – «пожежа» [1, 504]. Натомість існують фразеологічні одиниці, у яких колоронім *червоний* використано у позитивному значенні для підкреслення важливості та краси об'єктів: *проходити червоною ниткою (стрічкою)* – «бути основним, провідним у чому-небудь, наскрізь пронизувати щось» [1, с. 580]; *и червоніі чоботи мулять* [2, с. 125].

Рудий колір має загалом негативну семантику: *рудий, як собака* [2, с. 377]*; сліпий, кривий, рудий та красний самий опасний* [2, с. 604]*; з рудих нема святих, та и з чорних чортма добрих* [2, с. 605].

Семантика золотого кольору доволі різноманітна: багатство (*золоте дно* [20, с. 209]; *золотий дощ* [1, с. 219]), розумна, вміла людина (*золота голова* [1, с. 157]; *золота жила* [1, с. 235]), щось особливо важливе, значуще (*вписувати/вписати в історію золотими літерами* [1, с. 127]), щось найкраще, найвигідніше (*золота доба* [1, с. 209]).

Рожевий колір в українській фразеологічній системі позначає щось ідеалізоване з негативним відтінком фальші: *дивитися крізь рожеві окуляри на що, рідко на кого* – «не помічати вад, недоліків у чому-, кому-небудь; ідеалізувати щось, когось» [1, с. 198]; *у рожевих фарбах (рожевими фарбами); у рожевому світлі, зі сл. зображувати, поставати і под.* – «краще, ніж є насправді; ідеалізовано» [1, с. 739].

Рябе забарвлення використано у фразеологізмах із негативними конотаціями як щось нереальне, абсурдне: *казка про рябого бичка* [1, с. 285]; *сон рябої кобили* [1, с. 676]. Також бачимо *рябий* у зневажливому описі: *обоє рябоє* [1, с. 455], *хоч ряба й погана, та ії доля кохана* [2, с. 101].

Компоненти на позначення кольороназв входять до складу фразеологічних одиниць української мови або із прямим значенням кольору, або на основі переосмислення якої-небудь додаткової інформації. Такі трансформації відображені у семантичній двозначності: одночасного вираження конкретного кольору предмета та його абстрактного значення у словосполученні під впливом символізації, асоціацій, образності.

Список літератури

1. Словник фразеологізмів української мови / укл. В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін.. К.: Наук. думка, 2003. 1104 с.

2. Українські приказки, прислів'я і таке інше / укл. М. Номис / упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка. К.: Либідь, 1993. 768 с.

УДК 37.016:811.161.2

Ірина СЛИВЧУК,

здобувач магістерського рівня вищої освіти спеціальності «Середня освіта (українська мова та література)» Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;

Тетяна БИЧКОВА,

кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;

ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3060-4150

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ЗЗСО

У контексті сучасного реформування системи загальної середньої освіти та зростання уваги до мови як носія культурної пам’яті й духовної спадщини українського народу особливої актуальності набуває формування історико-лінгвістичної компетентності учнів. Вона передбачає усвідомлення мови як історично зумовленої, динамічної та багаторівневої системи. Засвоєння відповідних знань «сприятиме розвитку в учнів лінгвістичної, історичної та політичної ерудиції, дасть змогу побачити життя рідної мови, давню історію, традиції, форми існування, уможливить формування української ідентичності, історичної пам’яті й виховуватиме переконливе уявлення, що українці – частина слов’янського європейського світу» [1, с. 48].

Ефективне формування історико-лінгвістичної компетентності має спиратися на комплекс методичних підходів, які забезпечують системний, цілісний та дослідницький підхід до засвоєння матеріалу. Провідним у вивченні аспектів української мови є принцип історизму, який передбачає аналіз кожного мовного явища в його діахронійному розвитку. Учні мають усвідомити, що сучасна мовна норма сформувалася внаслідок тривалих історичних змін.

Показовим у цьому контексті є феномен **повноголосся**, характерного для української мови. Наприклад, сучасна лексема *золото* розвинулася з праслов'янського **zolto* (або **gъlto*) і протиставляється неповноголосним формам, збереженим у старослов'янській та південнослов'янських традиціях (порівн.: *злато*). Доцільним є створення схем фонетичних перетворень (**ol* > **olo*), що дає можливість учням наочно простежити еволюцію звукової структури слова і зрозуміти причину відмінностей у різних слов'янських мовах.

Важливим чинником розвитку історико-лінгвістичної компетентності є зіставний принцип, оскільки передбачає порівняння української мови з іншими слов'янськими мовами та з її давніми формами. Такі паралелі дають змогу виокремити унікальні риси української мови, що виникли внаслідок специфічних історичних процесів. Особливо продуктивним є аналіз нового звука **[і]**, що виник унаслідок переходу етимологічних голосних ***[о]** та ***[е]** в **[і]** у закритих складах після занепаду зредукованих. Так, слова *стіл* (псл. **stolъ*) та *кінь* (псл. **kopь*) демонструють пізню інновацію, властиву саме українській мові. Порівняння з іншими слов'янськими відповідниками, наприклад, польськими *stół*, *koń*, сприяє розумінню того, що українська система вокалізму розвивалася за власною траєкторією, відмінною від західно- та південнослов'янської.

Звернення до походження слова – необхідна умова глибокого розуміння його форми, значення та граматичних характеристик. У низці випадків сучасні мовні особливості стають зрозумілими лише через реконструкцію давніх форм. Наприклад, слова *ціна* та *каятися* походять від одного праслов'янського кореня **-koi-* і є етимологічно спорідненими, а фонетичні відмінності зумовлені дією закону відкритого складу та другою перехідною палаталізацією задньоязикових приголосних.

Ще одним явищем, що потребує історичного коментаря, є **спрощення груп приголосних**. З. Купчинська слушно зауважує, що артикуляційний апарат носіїв давньої української мови не був пристосований до вимови надмірно ускладнених приголосних сполучень, тому частина звуків поступово редукувалася. Проте в шкільних підручниках це явище нерідко подають як механічне правило (**здн → зн, слн → сн, стл → сл**), що призводить до нерозуміння цієї теми. Ефективним є демонстрування історичної динаміки процесу на основі послідовних форм: *кожьдьныи → кождный → кожний, масльныи → маслныи → масний, стьлати → стлати → слати* [2, с. 96]. Такі приклади дають змогу побачити фонетичний розвиток і зрозуміти причини сучасних нормативних форм.

Отже, формування історико-лінгвістичної компетентності учнів закладів загальної середньої освіти потребує відмови від спрощеного підходу до вивчення мови на користь її осмислення як багатовікової системи. Застосування принципів історизму, компаративності, етимологічної доцільності та інтеграції, підкріплене аналітичними та дослідницькими прийомами, дає можливість учням не лише засвоїти матеріал, а й усвідомити унікальність і цінність української мови у світовому мовному просторі.

Список літератури

1. Видайчук Т. Аспекти історії української мови як засіб формування національної ідентичності та історичної пам’яті. *Український педагогічний журнал*. 2022. № 2. С. 48–63.

2. Купчинська З. Історична фонетика на допомогу вчителеві-філологу. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2024. № 2(52). С. 94–100.

УДК 181.2

Інна СТРІЛЕЦЬ,
кандидат філологічних наук, асистент кафедри історії та культури української мови філологічного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці;
ORCID: http://orcid.org/0000-0002-4161-2906

МОРАЛЬНО-ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ В КОМУНІКАТИВНІЙ ДИДАКТИЦІ НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ КАЗКИ З ЧЕРНІГІВЩИНИ «КИРИЛО КОЖУМ'ЯКА» ЯК ЗРАЗОК НАВЧАЛЬНИХ ПРАКТИК ДЛЯ СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНОГО СПРЯМУВАННЯ

Поведінкові моделі людини завжди перебувають у полі зору досліджень вчених з різних країн, адже проектують синергію (співпрацю, спільні зусилля) добросусідства, гармонії, розвитку. Очевидно, що для антропологічних досліджень потрібно мати глибинні знання з історії розвитку того чи іншого народу; соціальні умови, у яких формувався індивід; витоки релігійного – душевного і духовного – світогляду, який є потужною педагогічною базою формування психотипу сучасної людини. Джерелом поповнення такої важливої і вкрай необхідної інформації слугують міфи, легенди, казки конкретного народу.

Наше дослідження має на меті розкрити присутні в спілкуванні морально-ціннісні орієнтири, які формували і формують комунікативні наміри людини у її проекції на єдність, гідність та зміцнення людського духу.

Об'єктом дослідження виступила українська казка з Чернігівщини «Кирило Кожум'яка», а **предметом** – діалогічні фрагменти із супровідним значенням.

Сюжет казки, яка часто в літературі зазначена як «українська народна казка з Чернігівщини», ймовірно сформувався в часи княжої доби у IX-XIII ст., коли билини (старини), які описували бої богатирів (храбрів) були дуже популярними. Як відомо з історії, землі Давньої Руси часто піддавались набігам кочових племен, тому ті, які захищали їх, зберігаючи територіальну цілісність й історичне буття народу, були піднесеними до рангу лицаря та оспівувались одноплемінниками. Продовження лицарської культури у козацтві, січових стрільцях, вояках УНР, УПА, військових ЗСУ свідчить про еволюцію гідного оборонця своєї землі та, за словами професора Ярослава Гарасима, «є продовженням етнічної поведінки українців» [2]. Історія країни, моделі поведінки етносу, її герої потрапляють і в поле зору країни-агресорки, яка намагається привласнити різними способами те, що має глибше коріння, достойних очільників, відважних захисників, духовні та матеріальні здобутки. Серед методів, якими завойовують чуже, превалюють жорстокість, обман, підміна понять. Власне історія казки про Кирила Кожум'яку слугує яскравим прикладом цього. Згадаймо таку ж казку у росіян (щоправда з іншим завершенням), мультфільми про богатирів, які одягнені у російський одяг, живуть в російських населених пунктах, дотримуються російського світогляду, але їдуть захищати український Київ. Звичайно, авторський домисел є цілком природним явищем у сучасному осмисленні давнього матеріалу для конкретної вікової категорії, але має бути збережена ідейна цілісність, географія, простір, моделі поведінки етносу, який там проживав. Тому прочитання та розшифрування першоджерела є вкрай важливим, щоб зберегти власне надбання від крадіжки. Адже, за словами професора-фольклорознавця Святослава Пилипчука, «спочатку завойовують матеріальне, а потім посягають на душу народу» [2].

Зважаючи на вищезазначене, ключова тріада **знання – досвід – розуміння**, що лежить в основі комунікативної дидактики, має бути обов'язковим складником навчальних занять, спрямованих на підготовку фахівців із високим рівнем комунікативної культури у професійній сфері. Таке поєднання є інтелектуальним надбанням кожної свідомої особистості, сенсоутворювальним механізмом навчання та орієнтиром на свідомий розвиток критичного мислення і суб'єкт-суб'єктних відносин [за 6, с. 274; с. 277]. Саме це уможливлює реалізацію прав і обов'язків члена суспільства, усвідомлення цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні, які визначені як загальні компетентності у результатах навчання освітніх програм гуманітарних спеціальностей [3; 4, с. 9-12].

Зазначені підходи можуть бути реалізовані в освітньому процесі, зокрема на заняттях з курсу **«Українська мова (за професійним спрямуванням)»**, у тому числі в межах підготовки до Дня української писемності та мови. Аналіз конкретних прикладів із казки «**Кирило Кожум'яка»** створює можливості для наочного втілення засадничих для філософії освіти принципів комунікативної дидактики, а саме: пріоритету комунікації над передаванням інформації, пріоритету розуміння над репродуктивним засвоєнням знань, а також пріоритету ментальної, внутрішньої мови над зовнішнім предметним наративом.

Насамперед, працюючи в руслі комунікативної дидактики, доцільно акцентувати увагу на **комунікативному потенціалі мовлення**, який охоплює такі складники: 1) етап встановлення комунікативного контакту; 2) вербальну та невербальну поведінку; 3) ефективну (конструктивну, позитивну) і неефективну (деструктивну, руйнівну) комунікацію.

Яскраві зразки ми фіксуємо у проханнях та їхніх описах:

(1) *Отак і так, ― каже, ― у вас, панотче, є в Києві чоловік, на ймення Кирило, на прізвище Кожум'яка.* ***Благайте*** *ви його* ***через старих людей***, ***чи не схоче він*** *із змієм побитися, чи не визволить мене, бідну, з неволі!* ***Благайте*** *його, панотченьку, і* ***словами***, *й* ***подарунками***, ***щоб не образився він за*** *яке* ***незвичайне слово****! [5, с. 12-13].*

З прикладу бачимо, що встановленню контакту передує підготовка, орієнтована на конкретні комунікативні дії, такі як благання, уточнення та винагородження, які можуть бути втілені в життя за посередництвом старших і, відповідно, більш досвідчених перемовників. Дана схема залишається однією з найдієвіших у межах переговірного процесу та зберігає актуальність у сучасних комунікативних практиках.

Неефективна ж комунікація безпосередньо пов'язана з послабленням і розхитуванням морально-етичних цінностей, що становлять невід'ємну основу гармонійного співжиття в демократичному суспільстві. Адже система цінностей і особистісних якостей охоплює не лише ставлення людини до самої себе й до інших, а й до природи, праці, мистецтва, суспільства та держави. Саме в комунікативній взаємодії ці цінності або актуалізуються й закріплюються, або, навпаки, нівелюються внаслідок агресії, маніпуляції чи байдужості. До прикладу: *(2) − Як же до нього приступитись, щоб не образився та послухав?*

Ото сяк-так порадились *та й* ***послали*** *до нього* ***найстаріших людей****. Приходять вони до його хати, відчинили помалу двері та й злякались. Дивляться, сидить сам Кожум'яка долі, до них спиною, і мне руками дванадцять кож, тільки видно, як коливає отакенною білою бородою!* ***От один з тих посланців: «Кахи!»***

Кожум'яка жахнувся*, а дванадцять кож тільки трісь, трісь! Обернувся до них, а вони йому в пояс:*

– Отак і так: прислав до тебе князь із просьбою...

А ***він і не дивиться: розсердився,*** *що* ***через них*** *та* ***дванадцять кож порвав*** *[5, с.13].*

Один із найбільш показових зразків ефективної комунікації фіксуємо у фінальній частині прохань до Кирила Кожум'яки: *(3) Далі надумався князь і послав до нього малих дітей. Ті як прийшли, як* ***почали просити****, як* ***стали навколішки*** *та як* ***заплакали****, то й сам* ***Кожум'яка не витерпів****,* ***заплакав*** *та й каже: – Ну, це ж уже* ***для вас я роблю*** *[5, с. 15].*

У цьому контексті такі базові моральні категорії, як справедливість, відповідальність, доброта й мужність, мають перебувати в органічному поєднанні зі співчуттям (співпереживанням, емпатією), самоконтролем, повагою та вдячністю. Лише за умови їхньої взаємодії комунікація набуває конструктивного характеру та виконує свою соціокультурну функцію — сприяє взаєморозумінню, зміцненню довіри й формуванню зрілої громадянської позиції особистості.

Висновки. Застосування принципів комунікативної дидактики на заняттях з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», зокрема через аналіз фольклорних текстів (казки), дає змогу поєднати мовну підготовку з осмисленням культурних, етичних і світоглядних смислів.

Водночас увага до комунікативного потенціалу мовлення — вербальних і невербальних складників, встановлення контакту, розрізнення ефективної та неефективної комунікації — сприяє усвідомленню ролі морально-етичних цінностей у процесі спілкування. Конструктивна комунікація ґрунтується на поєднанні справедливості, відповідальності, доброти й мужності з емпатією, самоконтролем, повагою та вдячністю, що є передумовою гармонійного співжиття в демократичному суспільстві.

Таким чином, інтеграція комунікативної дидактики в освітній простір гуманітарних дисциплін сприяє формуванню зрілої, свідомої особистості, здатної до відповідальної мовленнєвої взаємодії та активної участі в суспільному житті.

Список літератури

1. Александров Д. Комунікативна дидактика в діалогічній царині філософії освіти: сучасний погляд. *Versus, Науковий журнал відкритого доступу з проблем сучасної філософії.* Мелітополь, 2017. №2 (10). С. 24-28. URL: https://magazine.mdpu.org.ua/index.php/versus/issue/view/90 (дата звернення: 12.10.2025).

2. Історія обману. Як і навіщо росіяни вкрали українських богатирів. URL: https://www.youtube.com/watch?v=6RHmjB7MykY (дата звернення: 24.06.2025).

3. Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Історія)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю А4 Середня освіта (Історія та громадянська освіта) факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича https://fipmv.chnu.edu.ua/media/aannswhn/serednia-osvita-istoriia-bakalvry-2025.pdf

4. Освітньо-професійна програма «Англійсько-український переклад та переклад з другої іноземної мови» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 035 Філологія факультету іноземних мов Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича https://mel.chnu.edu.ua/osvitni-prohramy/pershyi-bakalavrskyi-riven-vyshchoi-osvity/anhliisko-ukrainskyi-pereklad-ta-pereklad-z-druhoi-inozemnoi-movy/

5. Україна в нас одна. Казки, притчі, жарти, легенди, перекази: фольклорний збірник / упоряд., авт., передм. І. В. Туржанський. Чернівці : Букрек, 2018. 240 с. : іл.

6. Чулкова Л. О. Концепція комунікативної дидактики у німецькій педагогіці [Електронний ресурс]. URL: http:// www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpbdpu/Ped/2011_1/Chulk.pdf. – Заголовок з екрана (дата звернення: 10.09.2025).

УДК 811.161.2’379

Марія Філіпчук,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Чернівецького національного університету вімені Юрія Федьковича, м. Чернівці;
ORCID: http://orcid.org/0000-0001-6818-6890

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У сучасній лінгвістиці науковці активно досліджують взаємозв’язок мови та мислення, концептуальну та мовну картину світу. Мовна картина світу має національне забарвлення та відображає культуру етносу, реалії народних обрядодій, світогляд та духовність, усі суспільні зміни. Тобто картина світу, як зазначає В.Жайворонок, охоплює «усе те, що йде передусім від людини або етносу, результат людського сприйняття, фантазій, мисленнєвих процесів і перетворювальної діяльності» [3, с. 9]. У мовленні, у духовній культурі мовець переосмислює певні реалії, мовні сполуки, що спонукають до виникнення концептів, які відображають когнітивний досвід носіїв мови в умовах глобалізації та трансформацій.

Мовна та концептуальна картина світу є об’єктом наукових зацікавлень багатьох науковців: Н. Арутюнової, А. Вежбицької, Н. Венжинович, В. Жайворонка, Ю. Степанова, О. Тищенка, та ін. Дослідники по-різному їх трактують. Проаналізувавши погляди науковців, зазначаємо, що кожна мовна картина світу має свої національні особливості та яскраво відображає думки та світогляд носіїв мови. Особливо це проявляється у сучасній мовній картині світу українців. Адже те, як ми бачимо світ, як відчуваємо, як сприймаємо ті чи інші явища і становить процес її творення.

Завдяки глобалізаційним процесам, появі новітніх технологій, а також подіям, які відбуваються сьогодні в Україні (маємо на увазі російсько-українську війну) мовна картина світу зазнає значних змін. При цьому народне світобачення, світовідчуття на основі порівняння, образності, емоційності, асоціативних зв'язків, переосмислення, внаслідок трансформації спонукають до появи у мові нових символів, фразеологізмів. Тобто відбувається концептуалізація та трансформація наявних мовних виразів, що веде до адаптація мовної системи до нових історичних реалій. Для прикладу, концепт **«вогонь»** у контекстах народного мовлення (як один із важливих елементів життя людини) набуває певних магічних властивостей та здебільшого символізує *здоров'я, очищення, силу, оберіг, щастя.* Проте у сучасному художньому дискурсі цей концепт зазнає часткової трансформації, тобто переходить від універсального архетипу до засобу вираження внутрішнього стану людини. Так у народному мовленні, у художніх текстах сьогодні він символізує внутрішній стан та духовну енергію, виступає символом війни, катастрофи, втрат та руйнувань, символом очищення та змін. Наприклад, у творах Сергія Жадана **вогонь** – це апокаліпсис, це символ колективного болю, палаючого простору, свідчення руйнації світу: ***місто горить****, і ніч не рятує нікого...*або ***горіли*** *будинки, і світло від них падало на обличчя тих, хто тікав…*чи *і все, що лишається нам –* ***це вогонь****, який ми несемо крізь темряву…* У прозі Мирослава Дочинця **вогонь** символізує духовне очищення та відродження, веде до внутрішнього оновлення та постає символом самопізнання. Наприклад, *Лише* ***пройшовши крізь вогонь,*** *душа стає світлішою…;* ***вогонь – то велика наука:*** *він спалює зайве і лишає суть* або ***пройди свій вогонь – і станеш собою***. Тобто є певна межа, завдяки чому вогонь відкриває справжню сутність людини.

Буремні події сучасності породили у народному мовленні сталі мовні сполуки з оновленою семантикою. Наприклад, ***лінія вогню*** – зона бойових дій; ***під вогнем*** – у стані небезпеки; ***відкрити вогонь*** – почати активні дії; ***вогонь критики*** – інтенсивна критика; ***життя у полум'ї*** (***в огні***) – життя сповнене небезпек. Виникнення таких мовних сполук свідчить про адаптацію мовної системи до сучасних реалій життя.

Підсумовуючи, зауважимо, що концептуальна картина світу української мови внаслідок трансформації збагачується новими лексемами-концептами, які сприяють мовній ідентичності та потребують подальших наукових досліджень.

Список літератури

1. Дочинець М. Вічник. Мукачево: Карпатська вежа. 2013. 280 с.
2. Жадан С. Інтернат. Чернівці: Meridian Czernowitz, 2017. 336 с.
3. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика : нариси. К. : Довіра, 2007. 263 с.

УДК 323.15(=161.2)(437)“1918/1939”

Тереза ХЛАНЬОВА,
літературознавиця, перекладачка, заступниця директора Інституту східноєвропейських студій Філософського факультету Карлового Університету, голова Чеської асоціації україністів;
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9648-2328

ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В МІЖВОЄННІЙ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

Імпульсом для дослідження стало речення з кореспонденції української емігрантської поетеси Олени Теліги з 17 жовтня 1928 року, адресоване Дмитру Донцову: *«… зараз я працюю над своєю рідною українською мовою, яку я, на жаль, знаю дуже недавно і над якою мені прийдеться багато попрацювати, щоб володіти нею як рідною».* [1, с. 43] Це речення є показовим, тому що воно втілює психологічний стан, типовий для великої частини українських емігрантів 1920-х років. Його парадоксальна суть влучно відображає ситуацію того часу.

Хоча етап нездійсненого державотворення залишився в минулому, емігрантська спільнота почала визначати ті категорії, які традиційно вважаються основами національної держави (мову, культурні коди, спільну пам’ять тощо). Іншими словами, у вигнанні українці почали створювати свої ментальні та психологічні підвалини, які на той час були самозрозумілими, наприклад, для чеського суспільства. І попри неуспіх визвольної боротьби – або може і саме через це – енергія, спрямована на осмислення питань ідентичності, не послабшала, а навпаки – значна частина емігрантської діяльності була присвячена утвердженню «уявної національної спільноти». Факт, що формування

національної ідентичності не було прямолінійним, проте навпаки складним процесом, стверджують не тільки біографії поодиноких українців, але теж літературна творчість чи мистецькі роботи.

Варто виокремити кілька показових моментів та повернутися ще раз до Олени Теліги. Поетеса народилася в Росії й виросла в інтелектуальному середовищі української родини Івана Шовгенова, професора Санкт-Петербурзького політехнічного інституту. У родині спілкувалися російською мовою, а культурне тло було переважно російським. Коли 1918 року родина переїхала в Україну, де батько долучився до розбудови УНР, Олена вперше отримала можливість вивчати українську мову та познайомитися з Києвом. Згодом, після певних перипетій, сім'я емігрувала й оселилася у Чехословаччині, де її батько став ректором Української господарської академії. Якщо зробити певне узагальнення, можна сказати, що її родина репрезентувала досить типовий для того часу модель сім'ї, що споживала російську культуру й адаптувалася до російської імперської структури, хоча під поверхнею зберігалися приховані сентименти до батьківщини.

Сама Олена Теліга пройшла доволі радикальну еволюцію. Це добре видно з відомих спогадів Уласа Самчука, де він описує спогади Теліги: *«Мені п'ятнадцять років, я ж народжена у царстві імператора всіх ройсів, вихована на мові Пушкіна і враз, перейшовши границю, опинилася […] у абстрактному царстві Петлюри, що говорило «на мові» і було за «самостійну». І от коли я опинилася в такому ультра-франц-йозефському містечку, […], що звалося Подєбради, в новій, маленькій Чехо-Словацькій Республіці, з царствуючим професором Масариком, я була приголомшена, що мій власний батько, відомий і заслужений, справжній російський професор Іван Шовгенов, якого чомусь перезвали на Шовгеніва, є не що інше, як ректор*

школи, яку звуть господарською академією, де викладають «на мові» і де на стінах висять портрети Петлюри. […]» [2, с. 75–76] Наведена цитата є сконцентрованим формулюванням діагнозу, який в той же час можливо визначити в інших українців того часу.

Ми бачимо, що важливими чинниками зміни ідентичності були мовні. Мовний конфлікт був причиною того, чому Теліга розірвала остаточно зв'язки з представниками російської еміграції, з якими дружила. Однак мова була лише найбільш видимим аспектом. Вся проблема ідентичності мала набагато глибшу суть. Різку трансформацію ми можемо спостерігати наприклад в поета, прозаїка та хіміка Леоніда Мосендза – про що свідчать його спогади, листування та літературні твори, – хоча подальший розвиток його свідомості був далекий від прямолінійності. Він народився у російськомовній родині; сам писав, що суспільний катаклізм 1917 року застав його цілковито непідготовленим, «перелом» відбувся лише тоді, коли постала українська держава. У коментарях Леоніда Кравціва про сім'ю Мосендза зустрічаємо висловлювання про підсвідомий патріотизм. [3, с. 3]

Схожу модель знайдемо в одного з ключових діячів празького поетичного середовища – Євгена Маланюка. Його сім'я уособлює дихотомію, типову для того часу: між українською провінційною культурою та світом високої російської культури. Сам поет згадував, що їхній дім був поділений: у першій половині панував дух батька – українського патріота, у другій – дух матері, що втілював атмосферу занепалих «дворянських гнізд», сповнену музики та захоплення російською літературою. Освіта формувала його як типового імперського інтелектуала. Лише під час війни, коли він зустрів людей, які виявляли високий рівень патріотизму, у ньому зародилися паростки майбутнього чітко окресленого світогляду. У *Книзі*

спостережень він пригадує вплив своїх колег з війська: *«І оттут-то я зрозумів, що таке органічний, з крови й виховання українець, хай ˊнесвідомийˊ політично, та проте свідомий органічно, свідомий своїм національно-дідичним інстинктом, одержаним в спадщину від дідів і прадідів».* [4, с. 266] У цьому зізнанні чітко проступає елемент інстинкту, підсвідомості, інтуїції. Саме це дуже цікавий момент для дослідження – аналізувати еволюцію від підсвідомого через емоційне до усвідомленого та раціонального. У творчості поетів-емігрантів ми часто знайдемо прагнення активізувати підсвідоме, розбудити емоційне тло, на якому поступово формується підґрунтя для роздумів про власну ідентичність.

У творчості Є. Маланюка ми бачимо потужне зусилля активувати саме цю підсвідому площину – і далі довести до осмислення суті національної травми і її причин. Однією з причин поразки він називав національну амнезію, нестачу національної свідомості. Визначення слабких місць українського суспільства є одним з провідних елементів його творчості. Для цього він веде постійну розмову з Україною, підкреслюючи її амбівалентність: з одного боку нас захоплюють ідилічні фрагменти спогадів, з іншого – він бачить Україну як прокляту землю, приречену, як Марко Проклятий (український варіант Агасвера), на вічне блукання. Проте – в Є. Маланюка ці «терапевтичні» інвективи стають поштовхом до осмислення причин поразки та до пошуку відповідей на запитання: «чому так сталося?», «хто ми як народ?», «куди прямуємо?» Виникає потреба осмислити становище України, реконструювати минуле. Підсвідомий рівень переходить у свідомий.

Те, що описана травма стала переломним моментом у психіці емігрантів, видно з того, що спроби висловити її в мистецтві та літературі часто мають релігійний, містичний вимір, досягаючи рівня сакрального символу. Можемо тут

спостерігати прагнення компенсувати саме той попередній період невизначеності. Це між іншим дуже добре відображено і в збірках мистецьких робіт, збережених у Слов'янській бібліотеці у Празі. Дуже часто зустрічаємо мотив Голгофи. Він набуває різних подоб, бачимо, що часто сама Україна прибита на хресті, хрест подвоюється чи потроюється. Голгофу можемо розуміти не тільки як місце страти, проте також як обіцянку майбутнього воскресіння. І саме цей символічний момент варто було б розглянути більше.

Список літератури

1. Олена Теліга. Листи. Спогади. Упоряд. Миронець Н. Київ : 2004, 399 с.
2. Самчук У. На білому коні. *Спомини і враження*. Вінніпеґ, 1972. 251 с.
3. Кравців Б. Леонід Мосендз і його «Останній пророк». Нью-Йорк – Торонто, 1960. 32 с.
4. Маланюк Є. Книга спостережень *II.* Торонто 1966, 478 с.

УДК 811.16’37:81’1

Искра ХРИСТОВА-ШОМОВА,
доктор на филологическите науки, професор, Катедра по кирилометодиевистика, Факултет по славянски филологии, Софийски университет «Св. Климент Охридски», София;
ORCID: http://orcid.org/0009-0005-1603-2562

НАЗВАНИЯТА НА ЦВЕТОВЕТЕ В СЛАВЯНСКИТЕ ЕЗИЦИ – ИСТОРИЯ И ТИПОЛОГИЯ

Названията на цветовете в историята на езиците се появяват сравнително късно. Както децата започват да разпознават цветовете на възраст, когато вече говорят добре и пълноценно, така и човечеството в своето детство не разпознава голямо разнообразие от цветната палитра, ако може да се съди както по древните източници, така и по типологията на названията. Трябва да се отбележи, че в старите славянски текстове има много малък брой названия на цветове, особено в сравнение с богатата съвременна цветова лексика.

Може да се предложат различни типологии на названията на цветовете. Най-простата, но и най-добре работещата типология е разделянето на названията на първични и вторични. Веднага се вижда, че повечето названия на цветове са вторични, т.е. мотивирани от друго название. Вторичните названия на цветове обаче също се разделят на две групи: мотивирани от глагол и мотивирани от предмет. Мотивираните от глагол прилагателни са по-древни, тъй като първоначално в праиндоевропейски не са съществували прилагателни, а качествата са се назовавали с инактивни глаголи със значения подобни на *белея, чернея, синея* и пр.

От гледна точка на езиковата история названията на цветовете се класифицират като древни – наследени от индоевропейския праезик и характерни за повечето индоевропейски езици, стари – наследени от праславянски и присъстващи във всички славянски езици, и нови – създадени след разделението на праславянски и характерни само за отделни групи славянски езици или дори само за един славянски език.

Тук ще се спра накратко на названията на някои основни цветове в славянските езици.

Ще започна с **белия цвят**. Във всички славянски езици се използва едно и също название на белия цвят, със съответните фонетични особености: бълг.: бял, стбг. (стсл.): бѣлъ, укр.: білий, ср.: био/бели, хърв.-черн.-босн.: bijeli, словен.: bel, мак.: бел, чеш.: bílý, словаш.: biely, пол.: biały, рус.: белый, беларус.: белы [1 (I), с. 109]. Въпреки че това прилагателно очевидно е много древно и изглежда, че е първично, по-скоро не е така. Етимологията му се извежда от индоевропейски глагол със значение *блестя*: стинд.: bhāti, стгр. φαίνω [2 (I), с. 149]. Това назнание може да се смята за старо, наследено от праславянски – то е характерно за всички славянски езици. Има паралели и в други индоевропейски езици, но с друго значение.

Ще обърна внимание на едно интересно кръстосване на две лексеми в историята на българския език. В старобългарските книжовни паметници е регистрирана думата белегъ, която означава *знак, следа, белег (шрам)*. Тя е заемка от прабългарски и е сродна с турското belgi/bilgi със същото значение, както и с глагола belmek със значение *зная*, и с монголското bälgä – *знак* [1 (I), с. 41]. Поради фонетичната близост с прилагателното *бял* още в ранната писмена епоха е направена връзка между двете думи и съществителното често се пише бѣлегъ, с ятова гласна, като

белегът явно се разбира като бяла следа, която остава например, като се обели кората на дърво.

Черен цвят. Названието на черния цвят също е общо за всички славянски езици, но има много фонетични варианти заради началната съгласна и сонантичното *р*: бълг. черен, стб. (стсл.): **ѵрьнъ**, укр. чорний, срб.-хърв.-черн.-босн.: црн/crn, словен. črn, мак. црн, чеш.: černý, слов.: čierny пол.: czarny, рус.: черный, беларус.: чорны [2 (IV), с. 346]. Това прилагателно е първично. Етимолозите не посочват нито глагол, нито съществително, от което то да е мотивирано. Сродни с него са стинд. kṛsnas (което се пази в името на бог Кришна), стпр. kirsnan, лит. kéršas [2 (IV), с. 346]. Това название може да се смята за древно – открива се и в други индоевропейски езици със същото значение.

Червен цвят. Най-голямо разнообразие от названия има при червения цвят. Има разлики между отделните славянски езици, а и във всеки език съществуват различни прилагателни, които се използват като синоними, а също и названия за различни оттенъци на червения цвят. Най-разпространено е названието *червен*, също с различни фонетични варианти: бълг. червен, стб. (стсл.): **ѵрьвленъ**, **ѵрьмьнъ**, укр. червоний, срб.-хърв.-черн.-босн.: црвен/crven, словен. rdeči, мак. црвен, чеш.: červený, слов.: červený, пол.: czerwony, рус.: красный, беларус.: чырвоны [2 (IV), с. 334-335]. Етимологията на това прилагателно е прозрачна. То е мотивирано и се свързва с **ѵрѣвѡ** – *черво (кишечник)* и с него се назовава цветът на вътрешностите, т.е. на кръвта. В старобългарските паметници се употребяват две прилагателни от един корен: **ѵрьмьнъ** и **ѵрьвленъ**, с дистрибуция в значенията. С първото прилагателно (**ѵрьмьнъ**) се назовават обекти с естествен червен цвят, например **ѵрьмьнъıи шипъкъ** – *червена роза (червона троянда)*, а с второто (**ѵрьвленъ**) се назовават предмети,

оцветени в червено, напр. **ѵрьвлена ризa** – *червена дреха (червоний одяг)*. Това название очевидно е старо, но не е древно, защото няма паралели в други индоевропейски езици или семейства.

В словенски и до известна степен в чешки за червения цвят се използва название от корен rud(h)-: rudý, rdeči. Коренът rud(h)- се открива в *руда* и *ръжда, hrdza*. В литовскиприлагателното *rudis* е със същото значение. От същия корен са германското *rot*, латинското *ruber* и гръцкото ἐρυθρός със значение *червен* [1 (VI), с. 334]. В български също има прилагателно от този корен със значение *червен*, но само за цвят на косата: *рижа коса*., в сръбски *риђа коса*. Същото значене това прилагателно има и в украински: *руде волосся*. Това название очевидно е древно и вероятно то е индоевропейско прилагателно със значение *червен* и е първично, а не е мотивирано нито от глагол, нито от съществително. Наистина, то е от един корен с *руда* и *ръжда*, но то е мотивиращото, названията на рудата и на ръждата са мотивирани, т.е. те означават, че рудата е нещо червеникаво, както и ръждата.

Също така в български се използва и прилагателното *ален*, със значение червен, но с оттенък: *яркочервен* или *светлочервен* [1 (I), с. 9;]. То е заемка от турски *al* със същото значение, с добавена наставка *-ен* по аналогия с названията на други цветове: *черен, червен, зелен*. Това прилагателно е заето и в руски: *алый*. Това е типичен пример за ново название.

Син цвят. При названията за синия цвят също има разнообразие. Най-разпространено е названието *син*: бълг.: син, укр.: синій, срб.: сињи, словен.: sinji, мак.: син, чеш.: siný, слов.: siný, пол.: siny, рус.: синий, беларус.: сіні [1 (VI), с. 663]. Трябва да се отбележи, че въпреки че това название може да се открие във всички славянски езици, то няма едно и също значение. В български и в източнославянските езици то е основното название за син цвят, като може с различни

пояснения (тъмен, светъл, небесен, морски) да бъде уточнявано значението му. В сръбски, хърватски, черногорски и босненски това прилагателно има много по-ограничена употреба и назовава тъмносин или сив цвят, а в тях основното название е плави/plavi [3 (II), с. 679]. В чешки и словашки прилагателното siný означава светлосин или яркосин, а основното прилагателно е modrý. В полски, напротив, siny означава тъмносин или оловносив, а основното прилагателно е niebiesky. Прилагателното *син* не е регистрирано в ранни средновековни паметници. Етимологията му не е съвсем ясна, единственото, което може да се каже с известна сигурност за него, е, че е от един корен с глагола *сияя*. Може би то е първично или е мотивирано от глагол. Това е старо прилагателно, наследено от праславянски, но без паралели в другите индоевропейски езици. Прилагателното modrý, което е най-типично за чешки и словашки, се открива и в повечето от останалите славянски езици, но с по-тясно значение. В български: модър, срб.-хърв.-черн.-босн.: модар/modar, слов. moder. В български с прилагателното *модър* се назовава най-често цветът на небето, т.е. то означава *небесносин*.

Жълт цвят. Названието за жълтия цвят е общо за славянските езици, но с различни фонетични варианти поради сонантичното *л*: бълг.: жълт, укр.: жовтий, срб.-хърв.-черн.-босн.: жут/žut, слов.: žolt, мак.: жолт, чеш.: žlutý, слов.: žltý, пол.: żółty, рус.: желтый, беларус.: жоўти. В старите книжовни паметници не е засвидетелствано. Има паралел в балтийските езици: лит.: geltas, латв.: dzelts, старопруски: gelatynan. Сродно е с лат. fel и гр. χολή, и двете със значение *жлъчка* [1 (I), с. 565; 2 (II), с. 43-44]. От същия корен е съществителното *злато*, което има точно съответствие в германските езици: *gold*. Също така е от един корен и със *зелен*. Като название за цвят е старо, характерно за балтославянски, но има древен произход и вероятно е мотивиращо за названието на златото.

Зелен цвят. Названието на зеления цвят е свързано с названието на жълтия цвят. Те произлизат от едно общо название за *жълтозелен*. Това название е характерно за всички славянски езици: бълг.: зелен, укр.: зелений, срб.-хърв.-черн.-босн.: зелен/zelen, слов.: zelen, мак.: зелен, чеш.: zelený, слов.: zelený, пол.: zielony, рус.: зеленый, беларус.: зялёны [1 (I), с. 632; 2 (II), с. 92]. В старите книжовни паметници не е регистрирано това прилагателно, но се пази съществителното zєлиѣ със значение *трева, билки (трави)*. Именно то е мотивиращото за названието на цвета. То има съответствие в лат. helus, holis със значение *зеленчук* (*овоч*), в лит.: žole – *трева*, žalias – *зелен*, в осетин.: zäldä – *трева* [1 (I), с. 631]. От този корен е и съществителното zлъчь, регистрирано в старите славянски паметници. В съвременните езици това съществително е с начално *ж*, получено под влияние на названието на жълтия цвят: бълг.: жлъчка, укр.: жовч, срб.-хърв.-черн.-босн.: жуч/žuč, слов.: žolč, мак.: жолчка, чеш.: žluč, слов.: žlč, пол.: żółć, рус.: желчь, беларус.: жоўць [1 (I), с. 646-647; 2 (II), с. 45]. Славянските названия и за жълтото, и за зеленото са стари, имат преки паралели само в балтийските езици Вероятно тяхната история се е развивала така: по-старо е прилагателното *зелен*, което е било мотивирано от названието за трева zelije. То вероятно е означавало и *зелен*, и *жълт* и е назовавало природни цветове. По-късно се е обособило отделно название за жълтия цвят, а то от своя страна е мотивиращо за названието на златото.

Последният цвят, който ще разгледам е **кафявият**. При названието му в славянските езици има много голямо разнообразие. Това показва, че названията са възникнали късно и имат различни мотивиращи основи. В български названието *кафяв* има прозрачна етимология: то е мотивирано от *кафе* и прилагателното означава с цвят на кафе. Същото е названието и на македонски: кафеав. В

източнославянските езици: украински, руски, беларуски названието е мотивирано от съществителното *корица* и означава цвят на канела: укр.: коричневий, рус.: коричневый, беларус.: карычневы. В срб.-хърв.-черн.-босн. названието е смеђи/ smeđi, което вероятно произлиза от старо название за метал (подобно на корен rudh- и *руда*) и етимологично се свързва с германското Sschmid [3 (III), с. 292]. На словенски названието е rjavi, т.е. производно на названието за червен. На чешки и словашки названието е hnědý/ hnedý с неясна етимология, може би има връзка с гр. κνῖσα – *аромат* [2 (I), с. 420]. Но в чешки също се използва smědý със значение *кафяв*, както и snědý със значение *мургав, тъмнокож*. В полски названието е bronzowy и означава *цвят на бронз*. Във всички славянски езици названието се е появило късно, в ново време и е мотивирано от някакъв предмет, навлязъл сравнително късно в културата на общността. Такива са названията на още множество цветове от палитрата, включително и на два цвята от основния спектър: оранжев и виолетов.

В обобщение може да се каже, че в славянските езици има две първични и древни индоевропейски названия за цветове: за *черен* и за *червен* от корен rudh-. Названието за *бял* също е древно, с индоевропейски корени, но не е първично, а мотивирано от глагол със значение *блестя*. Названията за *синия, жълтия* и *зеления* цвят са стари, общославянски. Названието на *синия* цвят може би е първично или е мотивирано от глагол, а названията на *жълтия* и *зеления* цвят имат общ произход и са мотивирани от названието на тревата, на живата зеленина. Названията на всички останали цветове са нови и вторични, повечето са мотивирани от думи от чужди езици, често мотивацията е прозрачна, като *кафяв* от *кафе*, *розов* от *роза*, *оранжев* от *orange (портокал)*.

Список літератури

1. Български етимологичен речник. София: Българска академия на науките. Т. I. 1971; Т. II. 1979; Т. III. 1986; Т. IV. 1995; Т. V. 1996; Т. VI. 2002; Т. VII. 2010; Т. VIII. 2017.

2. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Москва: Прогресс. Т. I-II. 1986; Т. III-IV. 1987.

3. Skok, P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti. T. I. 1971; J. II. 1972. T. III. 1973.

Наукове видання

«Українські та інослов'янські лінгвістичні студії в історичному аспекті: від витоків до сьогодення»

Міжнародна наукова конференція, приурочена
до 150-річчя Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Збірник тез

Відповідальна за випуск: ***Колесник Наталія***
Технічна редакторка
та дизайнерка обкладинки: ***Мельник Ульяна***

Електронне видання

Підписано до друку 04.06.2026. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк цифровий.
Умов.-друк. арк. 10,5. Обл.-вид. арк. 11,3. Зам. З-005п.
Видавництво та друкарня Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича.
58002, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2.
e-mail: ruta@chnu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 891 від 08.04.2002

ЧНУ РУТА
ISBN 978-617-8703-89-9
978-617-8703-89-9